

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ÂTATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

Yıl: 10, Güz 2012, Sayı: 13 / Year: 10, Autumn 2012, Issue: 13

ISSN: 2148-0877

Çanakkale Araştırmaları **Türk Yıllığı**

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

**Çanakkale'ye Göç
Özel Sayısı**

ÇANAKKALE

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri, dışındaki yazıları (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul veya ret kararı verebilir.

Adres:

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Fen Edebiyat Fakültesi
17100 Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 1675

Faks: (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr
www.acasam.comu.edu.tr

E-posta: canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Yayın Türü: Ulusal Süreli Yayın

Yayın Şekli: 6 aylık Türkçe ve İngilizce

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi'nde yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Dergi sahibi, yayıncı ve editörler sorumlu değildir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

The Turkish Yearbook of **Çanakkale Studies** are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.

Tarayan İndeksler: ASOS Index, Arastirmax tarafından taranmaktadır.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Ames Matbaacılık, Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A
Altındağ - Ankara

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

ISSN: 2148-0877

Yıl: 10, Güz 2012, Sayı: 13 / Year: 10, Autumn 2012, Issue: 13

Sahibi/ The Owner

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına sahibi Prof. Dr. Sedat LAÇİNER: Rektör / Rector

Editörler/ Editors

Yrd. Doç. Dr. Lokman ERDEMİR, Yrd. Doç. Dr. Kürşat SOLAK

Editör Yardımcısı/ Editorial Assistant

Arş. Gör. Erhan ACAR

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Doç. Dr. M. Fatih YAVUZ
Doç. Dr. Muhammet ERAT
Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ

Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
Yrd. Doç. Dr. Cahide Sınmaz SÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Kürşat SOLAK

Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAĞIR
Yrd. Doç. Dr. Lokman ERDEMİR

Hakem Kurulu/ Referee Board

Prof. Dr. Nurettin ARSLAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Vehbi GÜNAY
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA
(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz KURT
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa OFLAZ
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK
(Bahçeşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN
(Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN
(Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail YİĞİT
(Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Rüstem ASLAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf AYÖNÜ
(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer ÇAKIR
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet ERAT
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan KESKİNKILIÇ
(Fatih Üniversitesi)
Doç. Dr. Samira KORTANTAMER
(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Reyhan KÖRPE
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan MERT
(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ÖZÇOŞAR
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Haşim ŞAHİN
(Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN
(Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat YILDIZ
(Namık Kemal Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. A. Mesut AĞIR
(Batman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Taner ASLAN
(Aksaray Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Lokman ERDEMİR
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Volkan ERTÜRK
(Namık Kemal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmet GÖRGÜLÜ
(Başkent Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Feridun Hakan ÖZKAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAĞIR
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burhan SAYILIR
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat SOLAK
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cahide Sınmaz SÖNMEZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Sunuş/Introduction	vii
<i>Mehmet Ali Kaya</i> Keltlerin Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl ..... <i>The Migration of Celts to Anatolia. Reasons and Roads of Migration and the First Ten Years</i>	1-16
<i>Rüstem Aslan</i> Troas Bölgesi'nde Göçler, Diller ve Kültürler..... <i>Migrations, Languages and Cultures in the Troad</i>	17-30
<i>Reyhan Körpe & Mehmet Fatih Yavuz</i> Pers Hakimiyetinde Troas Bölgesine Yapılan Göçler..... <i>Migrations in the Troad during the Achaemenid Rule</i>	31-42
<i>E. Zeynep Suda Güler</i> Sözlü Tarih Anlatılarında Çanakkale Merkeze Girit'ten Göçler: 'Giritli, Baş Bitli...'	43-58
<i>Migration to Çanakkale (Dardanelles) from Crete in Oral History Narratives: 'Lousy Cretan'</i>	
<i>Mithat Atabay</i> Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler	59-72
<i>The Gypsy Problem and Migrations to Çanakkale from Bulgaria in 1950-1951</i>	
<i>Halil Ersin Avcı</i> 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Gayrimüslim Unsurların Ezine'ye Göçü ve Sosyo-Ekonomik Durumları.....	73-84
<i>Non-Muslim Emigration to Ezine and Their Socio-Economic Conditions, From the 19th Century to the 20th Century</i>	
<i>Kevser Taşdöner</i> Eski Çağ'da Anadolu'nun Siyasi ve Demografik Yapısını Değiştiren Kitleli Göçler	85-103
<i>Mass Migrations that Altered the Political and Demographical Structure of Ancient Anatolia</i>	
<i>Halil Şimşek & Fulya Arslan</i> Yeni Edirne Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler 1950-1951	105-126
<i>According to Yeni Edirne Gazetesi Migrations to Çanakkale from Bulgaria in 1950-1951</i>	
<i>Cengiz Parlak</i> Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübâdil Göçmenler ..	127-154
<i>Cretan Immigrants Settled in Çanakkale and Its Counties</i>	
Kitap Tanıtımı <i>Mustafa Selçuk</i> Fatma Kılıç Derman, İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: <i>Kadın</i>	155-157

Sunuş

Göçmek, insanlık tarihinin değişmez mefhumlarından biridir. Çağlar boyunca toplumlar yer değiştirmiş, kendilerine yeni iskân sahaları tesis etmişlerdir. Bununla beraber toplumlar ve mekânlar göç mefhumu ile aynı derecede muhatap olmamışlardır.

Çanakkale ve çevresi, göçü en çok yaşayan ve hisseden mekânlardan biridir. Çanakkale'nin, göç mefhumuna çokça maruz kalan Anadolu Yarımadasının bir parçası olması ile iki kıtayı birbirine bağlayan özelliği bu durumun sebebidir. Nitekim arkeolojik buluntuların gösterdiği göç izlerini bugün Çanakkale'nin birçok yerinde görebiliriz.

Bugün sakinlerinin büyük bir kısmının Balkan göçmeni olduğu Çanakkale, bu yönüyle üzerinde durulmaya en layık mahallerden biridir. Bu nedenle bu sayımızda Çanakkale Araştırmaları Dergisi olarak bu konu üzerinde çalıştık. “Çanakkale’ye Göç” adını verdiğimiz elimizdeki özel sayıda ağırlıklı olarak Eskiçağdan günümüze Çanakkale’ye göçler konusuna yer verdik. Şehrimizin önemli bir parçası olan Troas’a göçler içerikli yazıdan, şehrimizin sâkinleri olan Çingeneler ve Çanakkale’ye gelişleri muhtevalı makaleye kadar “Çanakkale ve Göç” gerçeğini irdelemeye gayret ettik. Balkanlardan kalkıp Kale-yi Sultaniye’ye ve Anadolu’ya gelmek zorunda kalan Evlâd-ı Fâtihân muhacirlerimizi ve göçmenlerimizi, genel ve özel mahiyette iki makale ile dergimize konu ettik. Bu meyanda merkezi ve ilçeleri ile Çanakkale’ye olan göçleri ele almayı amaçladık.

Çanakkale Araştırmaları Dergisi’nin bu özel sayısına makale göndermek sureti ile katkısı olan bilim insanlarımıza, her türlü desteğini bizden esirgemeyen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü’ne ve emeği geçen akademisyenlerimize teşekkür ediyoruz.

Editörler

Keltlerin Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl

Mehmet Ali KAYA*

Özet

Türkiye'nin eskiçağ tarihi ilki İ.Ö. 3. binyılın son üç yüz yüzyılı içinde, ikincisi İ.Ö. 2. binyılın son iki yüz yılına girildiğinde olmak üzere yaklaşık biner yıl arayla iki büyük kitlesel göçe tanıklık etti. İkincisinden takriben bin yıl sonra bir kitlesel göç de bugünkü Balkan devletlerinin bulunduğu coğrafyaya sirayet etti. Sonuncusu bildirimizin konusunu oluşturmaktadır ve bu göçe ilişkin bilgiler, eski Yunan ve Latin dilinde yazılmış ve bize kadar ulaşmış bulunan antik edebi kaynaklarda ve yazıtlarda mevcuttur. Göçmenlerin etnik kimlikleri konusunda bir tartışma söz konusu değildir. Onlar, eski Yunanlıların Keltler (Keltoi), Romalıların Galler (Galli) dedikleri Kuzey Avrupa'nın adı bilinen ilk yerli halkıydılar. Hint-Avrupalıydılar ve Keltçe konuşuyorlardı. Antik edebi kaynaklarda özellikle onların Anadolu'ya geçen grubundan Galatlar diye söz edildi. Anadolu'da yerleşmiş oldukları yukarı Kızıl Irmak dolaylarını da içine alan Kuzey Phrygia'ya ise Galatia, yani Galatların ülkesi denildi. Ancak onların neden, nasıl ve hangi yoldan Anadolu'ya geçmiş oldukları ve Anadolu'ya geçtikten sonraki eylemleri konusunda Antik edebi kaynaklar yetersizdir veya bu kaynaklar çelişkili bilgiler aktarırlar. Bu bildiride amacımız, Kelt/Galat göçünün nedenini ve nasıl geliştiğini, göç yollarını, göçten sonraki eylemlerini antik edebi kaynakların aktardığı bilgileri, epigrafik ve numismatik belgeler ile günümüz tarihçilerinin araştırmalarını dikkate alarak tanımlayıp anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Keltler, Galatlar, Galler, Kelt/Galat Göçleri, Anadolu, Çanakkale ve İstanbul Boğazları

---

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmet.ali.kaya@ege.edu.tr

The Migration of Celts to Anatolia. Reasons and Roads of Migration and the First Ten Years

Abstract

The ancient history of Turkey testified massive migrations, with intervals of a thousand years each. The first of these migrations occurred in last centuries of the Third millennium BC and the second migration towards the last two centuries of the second millennium BC. After about a thousand years from the latter, another massive migration, which composed the topic of my paper, spread to the areas of modern Balkan States. There are accounts relating to this migration in ancient literary sources written in Greek and Latin languages. A discussion referring to the ethnicities of these immigrants, will not be made because they were the first indigenous people and they are mentioned as Celts (Keltoi) and Gauls (Galli) by ancient Greeks and Romans respectively. A groups of them that passed to Anatolia, were especially mentioned as the Galatians in ancient literary sources. They settled northern Phrygia including the upper region of Halys (modern Kızılırmak), and later this area was named Galatia after the Galatians. Nevertheless accounts in ancient literary sources are inadequate or inconsistent with their deeds after passing to Anatolia, where they came from? Why and how they did? Which paths they used? The aim in this paper is to research the reason, developments and paths of the Celtic/Galatian migration, and their deeds after the migration by using literary sources and epigraphic, numismatic and modern studies.

Keywords: Celts, Galatians, Gauls, Migrations of Celts/Galatians, Anatolia, Straits of Çanakkale and Istanbul

Antik edebi kaynaklardan Keltlerin/Galatların anayurdunun kabaca Ren Nehri boyları olduğu bilinmektedir. Arkeolojik araştırmalar ise onlara ait olan iki önemli kültür merkezini keşfetti. Bunlardan ilki Avusturya'daki Hallstaat Kültürüdür. İkinci-si İsviçre'deki La Tene kültürüdür. Onlar bu kültür bölgelerinden Avrupa'nın hemen hemen her yerine göç ettiler. Britanya, İspanya, Portekiz, İtalya'nın kuzeyi onların göç ederek yerleştikleri ülkelerdir.¹ Onların göçünün sonuncusu, İ.Ö. 280 yılında, Büyük İskender'in generallerinin sonuncusu olan Suriye kralı I. Seleukos'un ölümünden kısa bir süre sonra gerçekleşti.² Eski adı Danuvius olan bugünkü Tuna Nehri'nin gü-

---

1 M. Ali Kaya, *Anadoluda Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya 2011, s. 15; M. de Navarro, "Coming of the Celts", *The Cambridge Ancient History* (ed. J.B. Bury & S.A. Cook), Vol. VIII, Cambridge 1978, s. 51. Hallstaat ve La Tene kültürleri konusunda ayrıca bk. B. Cunliffe, *The Ancient Celts*, London 1999, s. 51; H.D. Rankin, *Celts and Classical World*, London 1998, s. 9.

2 Pausanias'a göre (X.23.14) Keltlerin Yunanistan'ı istilası 125. Olimpiyatın ikinci yılında, Anaksikrates'in Atina kentinde arkhonluk yaptığı zamanda vuku bulmuştu. Onların Asia'ya (Anadolu'ya) hareketi ise ertesı yılda, Demokles'in Atina'da arkhonluk yaptığı zamanda olmuştu. Ayrıca bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 19.

neyindeki Balkan ülkelerinin tümünü etkileyen bu Kelt/Galat göçüne dahil olanların tümü hiç kuşkusuz etnik anlamda aynı değildi. Tuna Nehri boylarının yerli olan kabileleri de gönüllü olarak ya da Keltlerin/Galatların baskısı sonucunda onlara katıldılar. Ancak onlara katılanların sayısı çok değildi. Asıl istilacı göçmenleri Keltler/Galatlar oluşturuyordu.

İstilacı Kelt göçüne iştirak etmiş olanların sayısı takriben 300 bin civarındaydı.³ Bu sayı yalnızca savaşçı olan erkeklerden ibaret değildi. Erkekleri, kadınları, çocukları, yaşlıları ve hastaları, hatta yükleri de onlarla birlikteydi. Onlar aşağı Tuna Nehri'nin güneyinde kalan Balkan ülkelerine üç koldan girdiler. Bu kollardan birisi Paionia'ya (Kosova) doğru ilerlerken ikincisi Trakya'ya yöneldi. Üçüncüsü en kalabalık olan grubuydu ve onlar, bu tarihte büyük İskender'in ülkesi Makedonya'ya saldırmıştı. Makedonya'ya saldıranların başında Bolgios adlı bir lider vardı. Makedonya'ya saldırdıklarında bu ülkenin kralı Ptolemaios Keraunos'tu. Bolgios komutasındaki Keltler/Galatlar, Ptolemaios'a elçiler göndererek ondan barış karşılığı olarak savaş vergisi istemişler, fakat kral onların bu isteğini reddederek savaşmayı tercih etmişti. Ptolemaios Keraunos, Keltlere karşı savaşta başarılı olamadı. Yenildi ve öldürüldü.⁴

Bolgios komutasındaki Keltlerin sonraki hareketleri tam olarak bilinmiyor. Ancak Ptolemaios Keraunos'un ölümünden sonra Makedonya'nın kralsız kaldığı ve Makedon ordu meclisinin orduya komuta yetkisini krallık tacını reddeden Sosthenes'e vermiş olduğu bilinmektedir.⁵ Sosthenes onları Makedonya'dan çıkarmayı muhtemelen başardı. Zira Keltler/Galatlar, Brennos adlı bir başka liderin peşine takılarak ikinci kez Makedonya'ya saldırdılar ve Makedonya'yı aşip Yunanistan'a ilerlediler. Orta Yunanistan'da Aitolialıların büyük direnişiyle karşı karşıya kalan Keltler/Galatlar, Kuzey Yunanistan'dan güneye doğru ilerleyerek Themophylai geçidi yoluyla Delphoi'a ulaştılar ve bu zengin tapınak kentine yağmalamak için saldırdılar. Fakat onlar bu saldırılarından istediklerini elde edemediler. Yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar.⁶

Keltler, Delphoi yenilgisinden sonra birlikte hareket etmekten vazgeçtiler. Fakat birbirinden bağımsız olarak hareket eden Kelt/ Galat boylarının bu yenilgiden sonraki eylemi antik edebi kaynaklarda geçen çelişkili bilgiler yüzünden tam olarak bilin-

3 Iustinus, *Historiarum Philippicarum et Totius Mundi Originum*. Amstelodami 1659, XXIV.4.1; Kaya, *a.g.e.*, s. 26.

4 Pausanias, *Helledos Periegeses* (*Description of Greece*, translated by W.H.S. Jones), Vols. I-IV, (Ed. E. Capps, T.E. Page, W.H.D. Rouse), Loeb. London 1968, X.19.5; Iustinus, *a.g.e.*, 24.4. Kaya, *a.g.e.*, s. 19.

5 Iustinus, *a.g.e.*, 24.5.

6 Polybios, *Histories* (*The Histories*, translated by W. R. Paton), vols. I-VI. Loeb, London 1998, I.4.5; Pausanias, *a.g.e.*, I.4. 1. Iustinus, *a.g.e.*, XXV 1; Diodoros, *Bibliothekes Historikes* (*Diodoros of Sicily*, translated by C.H. Oldfather), Vols. I-XII (ed. E.H. Warmington), Loeb. London 1967, XXII. s. 9; Kaya *a.g.e.*, 19; Rankin *a.g.e.*, s. 88; W.M. Tarn, "The New Hellenistic Kingdom", *The Cambridge Ancient History* (ed. J.B. Bury & S.A. Cook), Vol. VIII, Cambridge 1978, s. 101; S. Mitchell, *Anatolia. Land, Man and Gods in Asia Minor* (Vol. I), Oxford 1993, I, s. 13; Cunliffe, *a.g.e.*, s. 80.

miyor. Öte yandan Trakya'ya ilerleyen Kelt/Galat kabilelerinden bir grubunun Büyük İskender'in ünlü generallerinden birisi olan Antigonos Monophtalmos'un aynı adlı torununa, yani Antigonos Gonatas'a yenildikleri ve Antigonos'un bu başarısının ardından Makedonya kralı olduğu;⁷ Karadeniz'in batısındaki Tyllis Krallığı'nın (Başkent Tyllis'ten adını alır) Keltler tarafından kurulduğu,⁸ Keltlerin bir grubunun Avrupa'dan Asya'ya, yani Anadolu'ya geçtiği kesin olarak bilinmektedir.

Kelt/Galat göçlerinin nedenine ilişkin bilgi iki antik çağ yazarı tarafından bize aktarıldı. Bu yazarlardan birisi İ.Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Titus Livius, ikincisi İ.S. 3. yüzyılda yaşamış olan Marcus Iunianus Iustinus'tur. Bu iki tarihçiden ilkinde göre Makedonya'yı istila eden Keltleri/Galatları göçe zorlayan neden topraklarının yetersizliği, ganimet umudu ve kendilerinin diğer tüm halklardan daha üstün savaşçı olduklarına inanmalarıydı. Iustinus'a göre ise göçün nedeni aşırı nüfus artışıydı.⁹ Aşırı nüfus artışı toprakları yetersiz kılacağından Iustinus'un aktardığı göç nedeni Livius'unkiyle çelişmez. Ancak toprak yetersizliğinin neden olduğu bir göç, çok uzun mesafeli bir yolculuğu gerektirmez. Bu nedenle onların kitlesel bir göç hareketini başlatmalarının nedeni daha kuzeyden gelen başka kabilelerin baskılarına maruz kalmalarıyla da ilgili olabileceğini düşünebiliriz. Nitekim İ.Ö. I. yüzyılda Romalı devlet adamı ve generali Caesar'ın Galya savaşları sırasında bile Galya'daki (Bu gün Fransa) Keltlerin daha kuzeyden gelen Germen kabilelerinin saldırılarına maruz kaldığı ve bu saldırıların muhataplarının topraklarını terk etmeye zorlandıkları bilinmektedir.¹⁰ Eğer öyleyse Kelt kabileleri kuzeyli kabilelerin saldırıları ve baskıları sonucunda meskün oldukları yerleri terk ederek hareket halinde olmak zorunda kaldılar. Onların hareketliliği yolları üzerindeki diğer Kelt/Galat kabilelerini hareketlendirdi ve böylece yeni katılımlarla büyüyen kitlesel bir Kelt göçü hâsıl oldu.

Kelt/Galat göçünün öncüleri, Büyük İskender'in Pers seferi öncesinde Tuna Nehri boylarına ulaşmış ve Büyük İskender, onların elçileriyle Tuna Nehri yakınlarında görüşmüştü.¹¹ Onlar, İskender ve onun Diadokhlar (Halefler) olarak tarihe geçen generalleri hayattayken, 54 yıl boyunca, sonradan bu bölgeye gelenlerle nüfuslarını artırarak Tuna Nehri boylarında kaldılar. İ.Ö. 280 yılında, Büyük İskender'in hayata en son veda eden generali I. Seleukos'un ölümünden kısa bir süre sonra harekete geçtiler ve daha önce sözünü etmiş olduğumuz gibi üç koldan Balkanları istila hareketini başlattılar.¹²

7 Iustinus, *a.g.e.*, 25.1; Diodoros, *a.g.e.*, XI.11.1; Tarn, *a.g.m.*

8 Rankin, *a.g.e.*, s. 15, 101, 188.

9 Livius, *Ab Urbe Condita* (Livy, *From the foudation of the City*, translated by B.O. Forster), vols. I-IV (ed. E.H. Warmington), Loeb. London 1967, V. 34; XXXVIII.16.1; Kaya *a.g.e.*, s. 27.

10 Navarro, *a.g.m.*, s. 71. Rankin, *a.g.e.*, s. 125.

11 Arrianos, *Anabasis Alexandrou* (Arrian, *Anabasis of Alexander*, translated by E.I. Robson), Vols. I-II, Loeb. London 1967, I.4.7.

12 Arrianos, adı geçen eser., s. 2.

Her ne kadar Keltleri/Galatları Aşağı Tuna boylarına getiren koşullar başka kabilelerin baskısı olsa da onların Anadolu'ya göçünün nedeni aynı değildi. Yani onlar başka kabilelerin baskısına maruz kaldıkları için Anadolu'ya geçmek zorunda kalmadılar. Onları Anadolu'ya çeken neden başkaydı ve bu neden Roma Tarihi (Ab Urbe Condita) yazarı olan Titus Livius'a göre, onun şu satırlarından da görüleceği üzere, Anadolu'nun batısının zenginliği idi:

“(Byzantion yakınlarında bulundukları sırada) *komşularından Asia'nın kentlerinin çok zengin olduğunu öğrendiler ve onların içine Asia'ya geçmek arzusu düştü*”¹³

Livius'un aktarmış olduğu bu nedene inanmamak için hiçbir neden yoktur. Zira bildiğimiz tüm göçlerin ekseriyetinin temelde göç nedeni açlıktır. Göç hareketliliği devam ettiği süre boyunca, yani göçü bitiren daimi yerleşik yaşama başlanmadığı sürece göçmenlerin en büyük sıkıntısı yine açlık olacaktır ve bu açlık sıkıntısı, zenginliği olan ülke ve kentleri onların saldırısına açık ve saldırı için cazip kılacaktır. Nitekim Keltler/Galatlar antik kaynaklarda hep talancı ve yağmacı olarak gösterilir ve onların bu özellikleri göç sürecindeki tavırlarından ve saldırmak için seçtikleri hedef kentlerden bilinmektedir. Makedonya'ya saldıran Kelt komutan Brennos'un hedefinde Yunanistan'ın zenginliğiyle ünlü tapınak kenti Delphoi vardı. Brennos, Keltlerin Yunanistan'daki Delphoi'a yapacağı sefere katılımlarını ve cesaretlerini artırmak için bu tapınağın zenginliğine ve elde edilecek ganimetin büyüklüğüne dikkat çekti. Tapınaklarda altından yapılmış heykellerin ve savaş arabalarının olduğunu ve bunların çoğunun görülebilir mesafede bulunduğunu ve ağırlıklarının göründüklerinden çok daha fazla olduğunu ve bu nedenle ederinin de çok daha fazla olduğunu söyledi.¹⁴ Brennos'un Tanrının Delphoi'daki tapınağına saldırılmaması gerektiğini düşünenlere yanıtı ise “*Tanrılar zengin oldukları için insanlara cömerttirler*” oldu ve sözlerine Tanrıların zenginliğe ihtiyaçları olmadığını, zenginliklerini insanlara bahsettiklerini söyleyerek sürdürdü.¹⁵ Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki Keltlerin/Galatların Trakya'dan Anadolu'ya göç etmek istemelerinin temel nedeni, Herakleia Pontikalı (Karadeniz Ereğlisi) yerel tarihçi Memnon tarafından da belirtilmiş olduğu gibi, açlıktı.¹⁶ Bu nedenle Anadolu'nun denize kıyısı olan ılıman bölgeleri ve bu bölgelerin zenginliği hakkındaki duyumları, ganimet umudu ve ayrıca Livius'un da söylediği

13 Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.4.

14 Iustinus, *a.g.e.*, 24.7. Pausanias, *a.g.e.*, X.19.8.

15 Iustinus, *a.g.e.*, 24.6.

16 Memnon, *Peri Herakleia (Memnon)*, translated by C. Müller, Die Fragmente der griechischen Historiker, vol. III, Parisiis 1853, 8.8.

gibi şavaşı olarak kendilerine çok güvenmeleri ve kendilerini diğ r tüm halklardan daha üstün görmeleri,¹⁷ onların Anadolu'ya göç etmek arzusunu artırdı.

Livius'a göre Anadolu'ya göç eden Keltlerin sayısı toplam 20 bin idi ve bu sayının yarısı silahlıydı. Komutanları Leonnorios (ya da Lonorius) ve Luturios (ya da Lutarius) idi. Dardanos'ta (Kosova) Delphoi'a saldıran Berennos'tan bir anlaşmazlık sonucunda ayrılmışlardı.¹⁸ İ.S. I. yüzyılda yaşamış olan Herakleia Pontikalı yerel tarihçi Memnon'un Leonnorios ve Luturios'tan söz etmesi,¹⁹ ayrıca Leonnorios'un adının hem İ. . I. yüzyılda yaşamış olan Amaseialı (Amasya) Coğrafiya yazarı Strabon'dan hem de epigrafik araştırmalardan biliniyor olması²⁰ Livius'un aktardığı bilgilerin doğruluğunu teyit eder.

Keltlerin Anadolu'ya Trakya'dan boğazlar yoluyla geçmiş oldukları konusunda Pausanias dışında tüm antik edebi kaynaklar hem fikirdir.²¹ Ancak onların Anadolu'ya geçerken Avrupa'yı Asya'dan ayıran iki boğazdan hangisini tercih ettikleri sorusunu verilebilecek detaylı yanıtını yine Livius dışında hiçbir antik edebi kaynakta bulamıyoruz. Livius'a göre Leonnorios ve Luturios komutasındaki 20 bin Kelt, eski adı Bosporos olan İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasının kontrolünü elinde bulunduran Byzantion kentine saldırdılar.²² Fakat Keltler/Galatlar, kuşatma tekniğini bilmedikleri için güçlü tahkimatı olan Byzantion'u ele geçirmeleri mümkün olmadı. Yerel tarih yazarı Memnon'dan anlaşıldığı kadarıyla Byzantion'un kent surları dışında kalan kesimleri ise onların yağma ve talanlarına açıktı.²³ Bu nedenle Byzantion, onlara istedikleri savaş vergisini Marmara Denizi'nin kuzeyindeki diğ r kentler gibi ödemek zorunda kaldılar.²⁴

Byzantionluların izni ve hatta yardımı olmadıkça Keltlerin/Galatların İstanbul Boğazı'nı geçmeleri hemen hemen imk nsızdı.      Keltler/Galatlar denizci bir halk değıldi. Gemileri yoktu. Bir şekilde ihtiyaçları kadar gemi temin etseler bile Byzantion ve eski adı Bosporos olan İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasının kont-

17 Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.1.

18 Livius, *a.g.e.*, XXXVIII. 16. 1.

19 Memnon, *a.g.e.*, 11.2.

20 Strabon, *Geographika* (*The Geography of Strabo*, translated by H.C. Jones), vols. I-VIII (ed. T.E. Page), Loeb, London 1960, XII.5.1; E. Stahelin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, Leipzig 1973, s. 11; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ* I-II. Princeton 1950, s. 897 n. 108.

21 Pausanias'a göre (I.4.5) Galatların  oğ  gemilerle Asya'ya (Anadolu) geçtiler ve kıyı bölgelerini yağmaladılar. Daha sonra Pergamon hükümdarları onları bu kıyı bölgelerinden Galatia'ya sürdüler.

22 Liv. XXXVIII.16.3.

23 Memnon'a (11.1) göre Byzantion kenti topraklarının ekseriyeti Galatlar tarafından yağmalandı.

24 Polybios'a (*Histories* IV.45.9) göre Byzantion kenti Kommontorios komutasındaki Keltlere  lkelerinin yıkımına engel olmak için her keresinde 3000 veya 5000 ya da bazen 10 bin parça altın ödemek zorunda kaldılar. Nihayetinde Keltlere  denen savaş vergisi yıllık 50 talanton ile sınırlandı.

rolünü elinde bulunduran Kalkhedon (Kadıköy) kenti yüzünden onların bu boğazdan güvenli geçişi mümkün olamazdı. Nitekim İstanbul Boğazı'ndan geçmek olanağını bulamayan Leonnorios ve Luturios komutasındaki Keltler/Galatlar, Byzantion yakınlarında dolaşmaktan vaz geçip eski adı Khersonesos olan bugünkü Gelibolu yarımadasına gidip oradan eski adı Hellespontos olan Çanakkale Boğazı yoluyla Anadolu'ya geçmek istediler. Düşündükleri kadar büyük olmadığını gördükleri Çanakkale Boğazı'ndan geçebilmelerini kolaylaştıracak imkânları araştırmaya başladılar. Çanakkale Boğazı'nın (Hellespontos) Anadolu yakasını da içine alan Kuzey Batı Anadolu'nun yönetiminden Suriye kralı I. Antiokhos adına sorumlu olması gereken Antipatros adlı bir general ile temasa geçtiler. Fakat bu general ile görüşmeler uzun sürdü ve bu nedenle Leonnorios ile Luturios arasında anlaşmazlık çıktı. Leonnorios, sayısı 20 bin olan oradaki Keltlerin/Galatların büyük kesimini yanına alarak geldiği yoldan geri dönerek Byzantion'a ulaştı.²⁵ Leonnorios'un Byzantion yakınına dönmelerinden sonra Keltlerin/Galatların Anadolu'ya geçişini gerçekleştirecek olan koşullar oluştu. Bunun nasıl olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Fakat İ.Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Roma tarihi yazarı Livius'a göre Antipatros'un casus olarak gönderdiği Makedon elçiler ve onlar sayesinde temin edilen beş gemiyle (üçü kruvazör, ikisi güverteli gemi) Çanakkale Boğazı'ndan geceli gündüzlü taşınmak suretiyle birkaç günde Boğaz'ın Anadolu kıyısına geçtiler.²⁶ Ancak Çanakkale Boğazı'nın hangi noktasından geçtikleri tam olarak bilinmiyor. Byzantion'a dönen Lennorios komutasındaki Keltler/Galatlar ise Luturios'un komutası altındakiler Anadolu'ya geçtikten kısa bir süre sonra, muhtemelen Byzantion'dan ve belki Kalkhedon'dan da temin edilen gemilerle İstanbul Boğazı'ndan Anadolu'ya geçirildiler. Livius'a göre onların Byzantion'dan Anadolu'ya geçmesine Bithynia kralı I. Nikomedes yardım etti.²⁷ Keltlerin/Galatların Anadolu'ya geçişinden söz eden diğer tüm kaynaklara göre Anadolu'ya geçişine Bithynia kralı Nikomedes yardım etti.

Bithynia kralı I. Nikomedes, Byzantion (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Kios (Gemlik), Tiejios (ya da Tios: Filyos) ve Pontos kralı I. Mithridates'in kurduğu Kuzey Birliği'nin üyesiydi. Bu birlik Seleukoslar (Suriye Krallığı) kralı I. Antiokhos'a karşı kurulmuştu. Antiokhos'un desteğini alarak isyan eden ve kraliyet tahtını elinden almak isteyen kardeşi Zipoetas karşısında zor durumda bulunan Nikomedes'in Anadolu'ya geçmek isteyen Keltlere paralı asker olarak ihtiyacı vardı. Bu nedenle onların Anadolu'ya geçmesine karşı olan tüm engelleri kaldırmak için çaba harcadı. Memleketi Herakleia Pontika'nın tarihini yazmış olan Memnon'a göre Nikomedes'in çabasıyla Kuzey İttifakının temsilcileriyle Keltlerin

²⁵ Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16. 2.

²⁶ Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.4.

²⁷ Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.7.

aralarında ünlü iki liderleri Leonnorios ve Luturios da olmak üzere toplam 17 temsilcisi Byzantion'da bir araya geldi.²⁸ Orada Keltlerin Anadolu'ya geçişlerinin koşulları konuşuldu. Herakleia Pontikalı Memnon'a göre Byzantion'da yapılan sözleşmenin koşulları şöyleydi:

“Barbarlar (Galatlar), Nikomedes ve çocuklarını daima destekleyecekler, kendileriyle ittifak yapmak isteyen diğer bir devletin bu isteğini, Nikomedes'in izni olmaksızın kabul etmeyecekler, Nikomedes'in müttefiklerinin dostu, düşmanlarının düşmanı olacaklar, Byzantionluların müttefikleri olarak ve gerekirse Khalkeden (Kadıköy) Kios (Gemlik), Tieion (veya Tios: Filyos), Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) halkının ve diğer bazı hükümdarların müttefikleri olarak hizmet edecekler”. Bu koşullarda Nikomedes onları Asia'ya (Anadolu'ya) geçirdi.²⁹

Her ne kadar Memnon'un kitabından bize kadar ulaşan bilgiler arasında “Keltler/Galatlar Anadolu'ya geçince nereye yerleşecekler?” sorusunun yanıtı olmasa da toplantının gündeminde hiç kuşkusuz bu soru da yer almış, Nikomedes ve müttefikleri, Keltler/Galatlar Anadolu'ya geçtikten sonra onlara yerleşecekleri yerin tayin edileceğini garanti etmiş olmalıdır. Bu koşullar taraflarca uygun bulunduktan sonra Galatların Anadolu'ya geçişinin yolu açıldı. Leonnorios liderliğinde olan daha kalabalık Kelt/Galat grubu, Bithynia kralı Nikomedes'in yardımıyla gemilerle taşınmak suretiyle İstanbul Boğazı'ndan Anadolu'ya geçtiler. Luturios komutasındaki daha az sayıdaki Keltler/Galatlar ise daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Antipatros'un casusluk yapmak için gönderdiği Makedon elçilerinin yardımları ve onların temin ettikleri gemilerle (veya hileyle ele geçirdikleri Lysimakheia kentinin gemileriyle)- gemilerin sayısı 5 idi- gece ve gündüz hiç mola vermeden birkaç gün içinde Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına geçtiler.³⁰

İki farklı yoldan İ.Ö. 277 yılında Anadolu'ya geçen Keltler, Anadolu'ya geçtikten sonra Nikomedes'in kardeşi Zipoetas'a (ya da Ziboetas/Zipoetes) karşı savaşmak için Bithynia'da bir araya geldiler. Nikomedes'in emrine girerek, Zipoetas ile savaştilar ve onu yendiler. Böylece Keltler ya da diğer bilinen adlarıyla Galatlar, Anadolu'ya geçtikten sonraki ilk zaferlerini ve ganimetlerini kazanmış oldular. Bu zaferle tahtını garanti eden Bithynia kralı Nikomedes, Byzantion'daki antlaşma gereğince onlara yerleşmeleri için Hellespontos Phrygia'sını önermiş olabilir. İ.Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Pompeius Trogus'un eserini özetliyerek bu eserin özet (Epitome) olarak bize kadar ulaşmasını sağlayan İ.S. 3. yüzyıl tarihçisi Marcus Iunianus Iustinus'un şu satırlarının gerisindeki gerçek bu olabilir: “(Nikomedes) *krallığının topraklarını kendisine zafer*

28 Memnon, *a.g.e.*, 11.3.

29 Memnon, *a.g.e.*, 11.2-3.

30 Memnon, *a.g.e.*, 26.

kazandıran Galatlarla paylaştı. Onun krallığının Galatların payına düşen kesimine Gallograecia denildi”³¹ Iustinus’un sözünü ettiği Gallograecia, hiçkuşkusuz Helles-pontos Phrigma’sıydı. Ancak Keltler/Galatlar kendilerine tahsis edilen bu ülkeye yerleşmek niyetinde değildiler. Zira Anadolu’ya geçiş nedenleri öncelikle yerleşecekleri bir ülke değil, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Anadolu’nun batı kıyılarındaki zenginliği yağmalamaktı.³² Bu neden Keltlerin/Galatların kabilesel yaşam biçimini muhafaza eden, servetin bir değer olmadığı, en büyük saygının kahramanlara ve din adamlarına gösterildiği toplumsal yapısına da uygundur. Hala göçebe hareketliliğini muhafaza eden bu tür bir kabilesel yaşamı sürdüren Keletler/Galatlar için Nikomedes ve müttefiklerinin onlara önerdiği daimi yerleşim alanına (kuzey batı Phrygia) yerleşmek demek, bir şekilde sahip oldukları hayvanları üretmek ya da ektiklerinin ürününü almak için gereken zaman dikkate alındığında, en az bir yıl ya da daha fazla bir süre açlığa mahkûm olmak anlamına gelir. Açlıklarını gidermek anlamında en kolay ve kesin çözümü yağma ve talanda bulmaları bu nedenle doğal gibi görünmektedir.

Galatlar Anadolu’ya geçtiklerinde üç boy halindeydiler ve onlar, Anadolu’nun batısını yağma bölgesi olarak aralarında kura ile paylaşmıştı. Bu boylarından birisi Trokmeler idi ve onların payına düşen yağma bölgesi Troas bölgesiydi. İkincisi Tolistobogiler idi. Tolistobogilerin payına düşen yağma bölgeleri Aiolis ve İonia’ydı. Üçüncü boy Tektosaglardı ve onlar da İonia ve Aiolis bölgesinin doğusunda kalan iç Ege bölgesini yağma bölgesi olarak istismar edeceklerdi. İ.Ö. I. yüzyıl tarihçisi Titus Livius’un bu üç Kelt/Galat boyuyla ve yağma bölgeleriyle ilgili olarak aktarmış olduğu bilgilerin³³ doğru olduğu hem diğer antik kaynaklardan hem de epigrafik ve numismatik kaynaklardan bilinmektedir.³⁴ Ancak onların nasıl ve ne zaman üç boy oldukları bilinmiyor. Onların Dardanos’tan (Kosova) itibaren Anadolu’ya geçiş serüvenlerini anlatan Livius, Anadolu’nun batısının paylaşımının yapılmış olduğu zamana kadar bu boylardan söz etmez. Onların iki liderinin olduğunu vurgular.³⁵ Herakleia Pontikalı yerel tarihçi Memnon da Byzantion’daki toplantıya katılan 17 Kelt/Galat temsilcisinden yalnızca Leonnorios ve Luturios’un adını verir. Memnon’a göre bu iki lider toplantıya katılan 17 Kelt/Galat temsilcisinin en itibarlısıydı.³⁶

Keltlerin/Galatların iki liderleri olduğu doğruysa, adlarını saymış olduğumuz bu Galat boylarından birisi ikisinden daha sonra gelmiş olmalıdır. Zira Anadolu’ya geç-

31 Iustinus, *a.g.e.*, 25.2.

32 Iustinus, *a.g.e.*, 13.

33 Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.11.

34 Geniş bilgi için bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 41.

35 Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.

36 Memnon, *a.g.e.*, 11.3.

tiklerinde sayısı üç olan Kelt/Galat boylarının, yağma bölgesinin kura ile belirlemiş olmalarından³⁷ da anlaşılacağı üzere birbirlerine bir üstünlükleri olmadığı anlaşılıyor ki, buradan onların liderlerinin de itibar bakımından birbirinden üstün olmadıkları sonucu çıkar. Eğer öyleyse bu üç boydan birisi Leonnorios ve Lutorios liderliğinde ki 20 bin kişilik Keltler/Galatlar arasında değillerdi. Onlar arasında olmayan, onlara sonradan katılan boy ise muhtemelen Tektosaglardı.³⁸ Zira Leonnorios ve Lutorios komutasındaki Keltler/Galatlar, Brennos komutasında Delphoi'a saldıran Keltler/Galatlar arasında değildi. Onlar, Dardanos'ta (Kosova) Brennos'tan ayrılmışlardı. Fakat Tektosagların adı Delphoi'a saldıranlar arasında sayıldı.³⁹ Eğer Tektosaglar sonradan onlara katıldıysa, onların ilk ikisine dahil oluşu, Leonnorios ve Lutorios komutasındakilerin Nikomedes'in kardeşi Zipoetas'a karşı kazandıkları zaferden hemen sonra olmalıdır. Zira boğazlardan geçmeden önce 20 bin kişi olan Keltler/Galatlar, Zipoetas'e karşı kazandıkları zaferden sonra da 20 bin kişiydiler. Anlaşılan Tektosaglar, Zipoetas'a karşı kazanılan zaferin ardından Anadolu'ya geçtiler ve Anadolu'nun batısı ile ilgili olarak yapılan yağma bölgesi paylaşımına yetiştiler. Onların gelişyle Anadolu'ya geçen Keltlerin/Galatların sayısı muhtemelen önceki grubun 1/2'si oranında artarak 30 bin oldu.⁴⁰

Keltlerin Anadolu'nun batısındaki eylemleri antik edebi kaynaklardan tam olarak takip edilebilir değildir. Ancak tüm bu kaynaklardan onların Anadolu'nun bu kesiminde çok büyük bir korku yarattığı anlaşılmaktadır. Zira kimi antik edebi kaynaklarda onların adının Hellenistik dünyada terör (terror) sözcüğüyle eş anlamlı hale gelmiş olduğuna dikkat çekilirken,⁴¹ kimilerinde Keltler/Galatlar tarafından istenen ve *Galatika* adıyla ünlenmiş olan savaş vergisine Pergamonlu I. Attalos'a kadar hiçbir kral ya da devletin hayır diyemediklerine vurgu yapılır.⁴² Ayrıca bazı kentlere saldırılarıyla ilgili hikayeler de antik edebi kaynaklar tarafından anlatıldı. Bunlardan birisi Kyzikos'a (Erdek) yapılan saldırıdır. Strabon'a göre Galatlar, bu kente saldırmak için İlion'u (Hisarlık) hareket üssü olarak kullanmak istediler, fakat İlion'un o zaman tahkimatlı bir kent olmaması onların bu düşüncelerinden vazgeçmelerine neden oldu.⁴³ Onların Kyzikos (Erdek) kentine İ.Ö. 277-275 yılları arasında iki yıl boyunca ya da bu

37 Livius'un (XXXVIII. 16. 12) yağma bölgesi paylaşımıyla ilgili olarak "kura çekmek, kura yöntemiyle tahsis etmek" anlamlarına gelen "sortire" fiilini (sortiti sunt) kullanmış olması, paylaşımın kura çekilerek yapılmış olduğunun kanıtıdır.

38 Kaya, *a.g.e.*, s. 39.

39 Iustinus'a (32.3) göre Delphoi saldırısında yer almış olan Tektosaglar, eski yerleşmeleri olan Tolosa'ya (gümüzde Fransa'nın Toulouse kenti) döndüler.

40 Kaya, *a.g.e.*, s. 34, 38.

41 Iustinus, *a.g.e.*, 25.2.

42 Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.10.

43 Strabon, *a.g.e.*, XIII.1.27.

yıllar arasında iki kez saldırdıkları ise günümüze kadar ulaşmış bulunan yazıtlardan da bilinmektedir. Bu yazıtlarda Pergamon hükümdarı Philetairos'un Galat saldırısına uğrayan Kyzikoslulara yapmış olduğu yardımlar anlatılmıştır.⁴⁴

Galatların Trokme boyunun yağma bölgesi dahilinde olan Troas'daki Galat saldırılarının muhatabı hiç kuşkusuz yalnızca Kyzikos değildi. Muhtemelen bölgenin birçok yerleşim birimi onların saldırılarına maruz kaldılar. Suriye kralı Antiokhos'un Troas'daki bir generaline yazmış olduğu mektup, saldırıların Kyzikosla sınırlı kalmamış olduğunun iyi bir işaretidir. Bu mektupta kral, Meleagros adlı generaline Galat saldırısına uğrayan bölge halkının bu gün yeri tespit edilememiş olan Petra adlı tahkimatlı bir yerde toplanmasını emreder.⁴⁵

Keltlerin/Galatların saldırısına uğradığını bildiğimiz bir başka kent Miletos'tur (Milet/Balat). Bu kente saldırdıklarında kadınların bayramı olan *Thesmophoria* kutlanıyordu.⁴⁶ Keltler yakalayabildikleri kadınları kaçırdılar. Bunlardan birisi Miletos'un (Milet/Balat) zenginlerinden birisinin karısıydı. Adam, karsını kaçıran Kelt/Galat savaşçısının peşinden Massilia'ya (bugün Marsiya) kadar gider. Aynı kente saldırıyla ilgili bir başka hikâye Miletoslu üç kızla ilgilidir. Onlar da Keltlerle/Galatlarla yaşamaktansa ölmeyi tercih etmişler. Bir başka hikâye Themisonion (Karahöyük) ile ilgilidir. Bu kent halkı, üç tanrı (Apollon, Hermes ve Herakles) tarafından sığınmaları için bir mağara gösterilmek suretiyle Kelt saldırılarından kurtarılmışlardı. Themisonionlular, bu üç tanrıya teşekkür etmek için mağaranın önüne onların heykellerini dikmişler. Bir başka hikaye de o zaman adı Kelainai olan bugünkü Dinar ile ilgilidir. Kelainai halkı Tanrı Marsiyas'ın yardımıyla Kelt/Galat saldırılarını püskürtmüşlerdir.⁴⁷

Antik edebi kaynaklardan bilinen bu tür hikayeler saldırıların insani boyutuyla ilgili de bir fikir verdikleri için önemli ve değerlidirler. Fakat bu anlamda antik edebi kaynaklar yetersizdir ve onların boşlukları büyük ölçüde epigrafik araştırmaların keşfettiği yazıtlarla giderilmiştir. Bu yazıtlardan birisi Priene'de (Güllübahçe) bulunmuştur. Bu yazıtla Kelt/Galat saldırılarından kenti korumayı başaran Sotas adlı bir Priene vatandaşı, kent halkı ve meclisi tarafından onurlandırılmıştır. Bir başka yazıt Erythrai'da (Ildırı) bulundu. Bu yazıt, Erythrai'a saldırıp bu kentin vatandaşlarını esir alıp giden Keltlerden/Galatlardan onları geri almayı başaran bir vatandaşa teşekkür

44 *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae* (Ed. W. Dittenberger), Leipzig 1903, s. 748; Magie, *a.g.e.*, s. 729 n.9.

45 C.B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, A Study in Greek Epigraphy, New Haven 1934, s. 62., nr. 11.

46 Thesmophoria, eski Yunan kent devletlerinde yalnızca kadınlar tarafından Demeter kültü çerçevesinde kutlanan bir dinsel bayramdır. Bu bayramda kadınlar tarafından yapılan ayinlerle bereket tanrıçası Demeter ve yeraltı dünyasına kaçırılan kızı Persephone onurlandırılırdı.

47 Kaya, *a.g.e.*, s. 44.

anıtıdır. Bir diğer yazıt, Thyateira'da (Akhisar) bulundu. Buradaki yazıt bir babanın Keltler/Galatlar tarafından kaçırılan oğlunun sağ salim geri dönmesi için tanrıya adadığı adak yazıtıdır. Aiolis'deki Myrina (Kalabaksaray) kentinde ise bir Galat'ı ayakları altında ezen fili tasvir eden bir terrakotta heykelcik bulundu. Bu heykelcik hiç kuşkusuz Suriye kralı I. Antiokhos'un İ.Ö. 268 yılında Galatlara karşı filleriyle yaptığı savaşı zaferle sonuçlandırmış olmasından duyulan sevincin tezahürüydü.⁴⁸ Suriye kralı I. Antiokhos'un Galatlara kazanmış olduğu bu zaferi, Galatların Batı Anadolu'da başıboş dolaşma dönemini sona erdirdi. Zira daha sonra ayrıca söz edeceğimiz gibi Galatlar, Filler Savaşı'ndan sonra kendi adlarıyla anılacak olan Kuzey Phrygia'ya (Galatia) yerleştiler.

Tüm bu anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere Keltler/Galatlar Anadolu'ya geçtikten sonra Anadolu'nun batısındaki zengin kentlere saldırdılar ve hem maddi hem de manevi olan pek çok sıkıntı, zarar ve acıya neden oldular. Fakat sıkıntı ve acı hiç kuşkusuz tek taraflı değildi. Keltler/Galatlar açısından göç ettikleri ülkedeki sıkıntı ve acı anlamında insani boyuta ilişkin bize kadar ulaşmış bir kayıt mevcut değil. Ancak tahmin etmek zor değildir. Zira onlar, aç kalmamak için 10 yıl boyunca yersiz yurtsuz, yaz-kış, çok soğuk ve çok sıcak demeden, yağmura, kara, çamura ve toza katlanarak kendilerini barbar olarak görüp her tür ilişkiye kapalı olan Yunan kentlerinden birinden diğerine saldırıp durdular. Bu arada kadınları, çocukları, yaşlıları ve hastaları da evsiz, bir barınakları olmadan savaşan erkeklerinin peşinden hep hareket halinde olmak zorunda kaldılar ve hareketlilikten büyük sıkıntılar çektiler. Kentlerin Keltler/Galatlar tarafından ele geçirilmesine ise sahip oldukları kent surları engel oldu. Zira Keltler/Galatlar kuşatma tekniğini bilmiyorlardı. Ancak kent surları dışında olan kentlerin halkı beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan bir saldırının avı olabiliyordu. Kent dışındaki mallar da onların yağma ve talanına açıktı. Kentler, bu nedenle Keltlerin/Galatların kendilerinden istedikleri savaş vergisini ödediler. Bu vergi, bildik vergiler gibi değildi. Tahmin edileceği gibi onların Keltlere/Galatlara ödedikleri vergi, günümüzün mafyalarının aldığı türden bir haraçtı. Bu nedenle Keltlere/Galatlara ödenen savaş vergisinin adı *Galatika* adıyla ünlendi.

Keltlerin/Galatların Batı Anadolu'dan hangi tarihte ayrılıp, Kuzey Phrygia'ya çekildikleri konusunda bize kadar ulaşmış bulunan güvenilir bir bilgi mevcut değildir. Pausanias'a göre onları Anadolu'nun batısındaki kıyıya yakın bölgelerinden Pergamon halkı kovdu.⁴⁹ Ancak bu ifade çok muğlaktır. Pergamon kralı I. Attalos'un ilki İ.Ö. 241 yılında ikincisi 230'lu yılların ikinci yarısında olmak üzere Keltleri/Galatları

---

⁴⁸ Kaya, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁹ Kaya, *a.g.e.*, s. 21.

iki kez yenmiş olduğu bilinmektedir.⁵⁰ Pausanias'ın kastettiği Attalos'un bu başarıları ise, Keltlerin Anadolu'nun batı kıyıları bölgesinde yaklaşık takriben 40 yıl, yaz, kış, yağmur, çamur, kar, sıcak, soğuk demeden yersiz yurtsuz dolaşmış olabileceklerine inanmak zordur. Zira onlar kadınları, yaşlıları, hastaları, yiyecek, içecek ve ganimet yükleriyle birlikte yersiz yurtsuz dolaşıyorlardı. Bu nedenle onların daha erken bir tarihte, yani İ.Ö. 268 yılında Kuzey Phrygia'ya çekilmiş olabileceklerini düşünebiliriz. Bu tarihte onlar, nerede yapıldığı bilinmeyen ve ordusunda filleri de kullandığı savaşta (Filler Savaşı) Suriye (Seleukoslar) kralı I. Antiokhos'a yenildiler⁵¹ ve bu yenilgiden sonra Galatia adını alacak olan Kuzey Phrygia'ya yerleşmek üzere İ.Ö. 268 yılında Anadolu'nun batı kıyılarını ve iç Ege bölgesini terk ettiler. Aynı neden, onların Galatia'ya çekilişlerinin gönüllü mü yoksa bir zorla mı olduğu sorusunun da yanıtını verir. Galatlar, 10 yıl devam eden yersiz yurtsuz yaşamdan yorulmuşlardı. Ancak onlar Galatia'ya çekildikten sonra da Galatika vergisini almaya devam ettiler.⁵² Bu durumda onlar, Suriye kralı I. Antiokhos'a yenildikten sonra onunla uzlaştılar. Galatika'nın ödenmeye devam edilmesi koşuluyla Suriye kralı I. Antiokhos'un müttefiki kent devletlerinin bulunduğu batı Anadolu'dan ayrılıp, Galatia'ya yerleşmeyi kabul ettiler. Suriye kralı Antiokhos, gerektiğinde onları paralı asker olarak ordusuna dahil edecekti.⁵³

Keltler/Galatlar Galatia'ya da üç boy halinde yerleştiler ve yerleşim bölgelerini de muhtemelen kura ile belirlediler. Ankyra (Ankara) ve çevresine Tektosaglar, Tavion'a (Büyük Nefesköy) Trokmeler, Pessinus (Balhisar), Gordion (Yassihöyük) ve Ankyra arasında kalan bölgeye ise Tolistobogiler yerleştiler.⁵⁴ Herakleia Pontikalı (Karadeniz Ereğlisi) tarihçi Memnon'un *Herakleia Tarihi* (*Peri Herakleia*) adlı eserinde yer alan bilgi dışında antik edebi kaynaklar, onların Galatia'ya yerleşmeleriyle ilgili olarak aktardıkları bilgiler birbiriyle çelişmezler.⁵⁵ Memnon'un neden olduğu kuşku ise yazıtlar ve sikkelerin tanıklığı sayesinde ortadan kalktı.⁵⁶ Gordion, Keltlerin/Galatların Galatia'ya yerleşmiş oldukları tarihten takriben bir asır sonra bile

50 Stahelin, *a.g.e.*, s. 22. Magie, *a.g.e.*, s. 7. Mitchell, *a.g.e.*, I, s. 21.

51 Appianos, *Romaika* (*Appian's Roman History*, translated by H. White), Vols. I-IV (Ed. E. H. Warmington), Loeb, London 1972, s. 65. Ayrıca bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 64.

52 Livius'a (XXXVIII. 16. 13 vd.) göre Galatlar, Suriye Krallığı'nın Asia'daki (Batı Anadolu) hakimiyeti sona erinceye kadar (İ.Ö. 189) hiçbir kral Galatlara vergi ödemeyi reddedemedi. Vergiye hayır diyen ilk hükümdar Pergamonlu I. Attalos oldu. Galatlar, Pergamon'a İ.Ö. 241 yılında bu nedenle saldırdılar.

53 Kaya, *a.g.e.*, s. 53, 65.

54 A. Erzen, *İlkçağda Ankara*, Ankara 1946, s. 40; Kaya, *a.g.e.*, s. 49.

55 Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.16.12; Strabon, *a.g.e.*, XIV.1.13; Plinius, *Naturalis Historia* (*Natural History*, translated by H. Rackham), vols. I-X (ed. E. H. Warmington). Loeb, London 1969 HN, V., s. 146; Memnon, *a.g.e.*, s. 19.

56 B.V. Head, *Historia Numorum*. A manual of Greek Numismatics, London 1911, s. 49; *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, s. 548. Erzen, *a.g.e.*, s. 40.

Galatların meskun olduğu bir kent değildi. Miladi yılların başında Tolistobogilerin kenti olduğu kesin olarak bilinen Pessinus ise takriben İ.Ö. I. Yüzyıl ortalarına kadar Magna Mater'in (Ana Tanrıça) adına Galler denilen rahiplerince yönetilen bir tapınak devletiydi.⁵⁷

Sonuç olarak Keltlerin/Galatların Anadolu'ya geçiş güzergâhı eski adı Bosporos olan İstanbul Boğazı ile eski adı Hellespontos olan Çanakkale Boğazı'ydı. Onlar, İ.Ö. 280/79 yılında Delphoi'a saldırmak için Brennos adlı bir liderin komutası altında hareket halinde bulunan büyük kitleden, bu kitle Dardanos'ta, yani bugünkü Kosova'dayken Leonnorios ve Lutrrios adlı iki liderin komutası altında ayrılan 20 bin kişilik bir büyük grup (Tolistobogiler ve Trokmeler: yarısı silahlı) ile bir süre sonra onları takip ederek Anadolu'ya geçen bir diğer gruptan (Tektosaglar) oluşuyordu. Nüfusu 10 bin olması gereken sonuncusu, Yunanistan'daki Delphoi yenilgisinden sonra oradan ayrılanlardı. Leonnorios ve Lutrrios adlı iki liderin komutasındakiler, Anadolu'ya geçmeden önceki Marmara Denizi'nin kuzeyindeki bölgelerde yağma ve talanlarla, tahkimatlı kentlerden aldıkları savaş vergisiyle bir süre yaşamışlardı. Fakat onlar açlık sorununu hala ortadan kaldıramamış değillerdi. Bu nedenle eski adı Propontis olan Marmara Denizi'nin kuzey kıyısındaiken Anadolu'nun batısındaki kentlerin zenginliğiyle ilgili bilgiler edinince Anadolu'ya göç etmeye karar verdiler. Fakat denizci bir halk olmadıkları için İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kontrol eden kent devletlerinin ya da bir askeri gücün izni olmadan Anadolu'ya geçmek olanakları yoktu. Bu nedenle Bithynia kralı Nikomedes'in yardımına ihtiyaç duydular. Bu kralın yardımıyla Anadolu'ya boğazlardan gemilerle geçen Keltler/Galatlar, Nikomedes'e verdikleri söze uygun olarak Nikomedes'in kardeşine karşı savaşmış, Anadolu'da ilk zaferlerini İ.Ö. 277 yılında kazandılar.

Keltlerin/Galatların Anadolu'ya göçünü takip eden 10 yıl içinde hem Keltler/Galatlar hem de onların saldırılarına maruz kalanlar, insani açıdan büyük sıkıntılar ve acıların tarafları oldular. Keltler/Galatlar açısından bu sıkıntı ve acıların nedeni yersiz yurtsuz, yaz kış, çok soğuk ve çok sıcak demeden, yağmura, doluya, kara, çamura, rüzgara ve toza katlanarak yaşamak zorunda kalmış olmalarından kaynaklanır. Saldırıya maruz kalan kentlerin zararlarının, sıkıntı ve acılarının nedeni ise kentlerinin sur kapılarını Kelt/Galat saldırıları nedeniyle kapalı tutmak anlamında tetikte olmak zorunda kalmalarıydı. Zira kent surları dışında bulunan insanlar da dahil her şeyleri, adları terör (Latince'de terror) kelimesiyle aynı anlamda algılanmış olan Keltlerin/Galatların saldırısının hedefindeydi. Mal ve mülkleri, hatta tapınakları yağma ve talan ediliyor, insanları kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın kaçırılıyordu. Galatların

57 Gordion için bk. Livius, *a.g.e.*, XXXVIII.18.9. Ayrıca Gordion ve Pessinus için bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 49, 98.

yersiz yurtsuz dolaşıp durdukları Batı Anadolu'yu terk edip kendi adlarıyla anılacak topraklara (Galatia) çekilmeleri, Suriye kralıyla İ.Ö. 268 yılında yaptıkları Filler Savaş'ında yenilince mümkün olabildi. Onlar, bu savaştan sonra Kuzey Phrygia'ya (Galatia) yerleşmek konusunda kralla bir uzlaşmaya vardılar.

Keltlerin/Galatların Tuna Nehri'nin güneyindeki ülkelere doğru ilerleyen kitlesel göçü, çığ gibi büyüyen zincirleme bir göçe neden olmadı. Bu bakımdan Keltlerin/Galatların Balkan ülkelerine göçü, yaklaşık bin yıl önceki Ege Göçlerinden farklıydı. Çünkü Keltlerin/Galatların saldırdığı ülkelerde tahkimatlı yerleşim birimleri vardı. Bu nedenle kentleri ele geçiremediler ve dolayısıyla saldırdıkları yerleşim birimlerinin sakinlerini yerlerinden edemediler. Aynı nedenle yüksek bir kültür düzeyinde olan Hellenistik Anadolu, Keltlerin/Galatların gelişile ne demografik, ne sosyal, ne de siyasal anlamda bir değişim süreci yaşadı. Fakat onlar daimi olarak yerleştikleri yer bakımından İ.Ö. 3. Binyılın son yüzyıllarına doğru ve İ.Ö. 2. Binyılın son yüzyıllarına doğru göçle Anadolu'ya gelenlerden farklı değillerdir. Yani Galatlar, hem Hititlerin hem de Phryglerin meskun oldukları bölgeye yerleştiler. Bu yeni yurtlarında (Galatia) her ne kadar kendi kültürlerini ve dinlerini muhafaza etmede çok dirençli olsalar da Anadolu'ya geçtikten yaklaşık bir asır sonra Hellenistik etkiye açık olan bir toplum olmaya ve en azından Hellenistik isimler almaya başladılar.⁵⁸ Ancak onlar yazıyı Galatya'nın doğrudan Roma'nın kontrolü altına girmiş olduğu tarihe kadar yaklaşık 250 yıl kullanmak ihtiyacı duymadılar. İ.Ö. I. yüzyılda Deiotaros gibi istisnai liderler dışında okuma yazmayla ilgilenmediler.⁵⁹ Eskiçağda Galatlardan önce Anadolu'ya gelen, fakat yazılı kaynaklar olmadığı için pek çok sorunun cevabı bulunmayan göçler konusunda Kelt/Galat göçleri anlattığımız bu yönleriyle fikir vericidir.

---

58 Kaya, *a.g.e.*, s. 257; Mitchell, *a.g.e.*, I, s. 18.

59 Deiotaros'un okur-yazarlığı konusunda bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 118.

Kaynakça

- Appianos, *Romaika* (*Appian's Roman History*, translated by H. White), Vols. I-IV. (Ed. E. H. Warmington), Loeb, London 1972. (Syriaka, 2. Ciltte XI. Kitap).
- Arrianos, *Anabasis Alexandrou* (*Arrian, Anabasis of Alexander*, translated by E.I. Robson), Vols. I-II. Loeb, London 1967.
- Cunliffe, B., *The Ancient Celts*, London 1999.
- Diodoros, *Bibliothekes Historikes* (*Diodoros of Sicily*, translated by C.H. Oldfather), Vols. I-XII (ed. E.H. Warmington), Loeb. London 1967.
- Erzen, A. *İlkçağda Ankara*, Ankara 1946.
- Head, B.V., *Historia Numorum*, A manual of Greek Numismatics, London 1911.
- Iustinus, *Historiarum Philippicarum et Totius Mundi Originum*, Amstelodami 1659.
- Kaya, M. Ali, *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya 2011.
- Livius, *Ab Urbe Condita* (*Livy, From the foudation of the City*, translated by B.O. Forster), vols. I-IV, (ed. E.H. Warmington), Loeb. London 1967.
- Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ* I-II, Princeton 1950.
- Memnon, *Peri Herakleia* (*Memnon*, translated by C. Müller), Die Fragmente der griechischen Historiker, vol. III, Parisiis 1853.
- Mitchell, S., *Anatolia. Land, Man and Gods in Asia Minor* (vol. I), Oxford 1993.
- Navarro, M. de, "Coming of the Celts", *The Cambridge Ancient History* (ed. J.B. Bury & S.A. Cook), Vol. VIII, Cambridge 1978, s. 41-74.
- Orientis Graeci Inscriptiones Selectae* (Ed. W. Dittenberger), Leipzig 1903.
- Pausanias, *Helledos Periegeseos* (*Description of Greece*, translated by W.H.S. Jones), Vols. I-IV. (Ed. E. Capps, T.E. Page, W.H.D. Rouse), Loeb. London 1968.
- Plinius, *Naturalis Historia* (*Natural History*, translated by H. Rackham), vols. I-X (ed. E. H. Warmington), Loeb, London 1969.
- Polybios, *Histories* (*The Histories*, translated by W. R. Paton), vols. I-VI. Loeb, London 1998.
- Rankin, H.D., *Celts and Classical World*, London 1998.
- Stahelin, E. *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, Leipzig 1973.
- Strabon, *Georaphika* (*The Geography of Strabo*, translated by H.C. Jones), vols. I-VIII (ed. T.E. Page), Loeb, London 1960.
- Strobel, K., "Die Galater im hellenischen Kleinasien Historische aspekte einer keltischen Staatenbildung", *Hellenischen Studien Gedenkschrift für Hermann Bengtson*. München 1991, s. 101-134.
- Tarn, W.M., "The New Hellenistic Kingdom", *The Cambridge Ancient History* (ed. J.B. Bury & S.A. Cook), Vol. VIII, Cambridge 1978, s. 75-108.
- Welles, C.B., *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, A Study in Greek Epigraphy, New Haven 1934.

Troas Bölgesi'nde Göçler, Diller ve Kùltürler

Rüstem ASLAN*

Özet

Troas Bölgesi, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren stratejik konumu nedeniyle farklı bölgelerden gelen kùltürlerin göç hareketiyle karşı karşıya kalmıştır, ancak bölgenin siyasi ve kùltürel olarak yazılı belgelerle tanımlanması ise Son Tunç Çağı ile olur. Son Tunç Çağı'nda Hitit İmparatorluğu'nun siyasi etkisini Batı Anadolu'ya kadar gösterir. Bu nedenle Son Tunç Çağı'nda (yaklaşık M. Ö. 1400-1200) bölgede Hititçenin bir tür Batı Anadolu'da konuşulan lehçesi olan Luwice konuşulduğu genel olarak kabul edilir. Son Tunç Çağı'nın sonrasında ise Balkan kökenli grupların Troas'a geldikleri gözlemlenmektedir. Bu dönemde Troas'da Balkan ve Anadolu kökenli yerli halkın bir arada yaşadığı kabul edilmektedir. Arkaik Dönem'le başlayan koloni çağında ise, bölgeye gelen Greklerin bir akkùltürasyon süreci geçirdiklerini antik kaynaklardan anlaşılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Troas, Son Tunç Çağı, Anadolu dili, Arkaik Dönem, Koloni Çağı, Grekçe

Migrations, Languages and Cultures in the Troad

Abstract

Because of its strategic location the Troad was from the Early Bronze Age to the Archaic Period confronted with the many different immigrations. The transition to the Early Iron Age took place around 1130 BC. During this short transition period, former traditions were maintained while new elements emerged at the same time. Most scholars agreed that the settlement transformed into

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakùltesi, Arkeoloji Bölümü, rustemaslan@comu.edu.tr

another local culture. However, this settlement was also brought to an end by destruction later on, the Early Iron Age, Troy VIIb2 and VIIb3 under influence of the Balkans lasted from 1150 BC to 950 BC. The archaeological evidence shows, that these two different cultures lived in peace on the Troad. During the Archaic period, the Greeks arrived in the region. According to Herodot and Strabon, the Greeks also had a process of acculturation with the local cultures.

Keywords: *Troad, Late Bronze Age, Anatolian language, the Archaic Period, Colonial Age, Greeks*

Konumu nedeniyle Troas bölgesi tarihöncesi dönemden itibaren pekçok farklı göçle karşı karşıya kalmıştır. İki deniz (Ege ve Karadeniz); iki kıta (Avrupa ve Asya) arasındaki konumu Troas bölgesine yönelik göçlerin başka bir bölgeye geçmek için bir tür istasyon gibi değil, tam tersine bölgeye yerleşim ya da kontrol amaçlı olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Troas bölgesi kentleri tarihöncesinden 20. yüzyıla kadar önemli savaflara sahne olmuştur. Özellikle her anlamda merkezi özelliğini binyıllarca koruyan Troia söz konusu bu durumdan, olumlu ve olumsuz anlamda etkilenmiştir.

Bu çalışmada; Troas bölgesindeki kültür ve dilleri, bölge ve bölge dışındaki yazılı buluntuların ışığında irdelenecektir.¹

Troas bölgesini bilimsel anlamda ele alan ilk ciddi çalışmalar Heinrich Schliemann'nın gezi ve kazılarıyla başlatılmıştır. Schliemann bölgede Troia ile karşılaştırılabilecek başka yerleşmelerin olup olmadığını anlamak için 1881 yılında Çanakkale'den başlayarak tüm Troas'ı kapsayan bir araştırma gezisi yapmıştır. Batıdan başlayıp, güneye doğru ilerleyen yolculuğu, İda Dağı üzerinden Çanakkale Boğazı'na kadar devam etmiştir. Schliemann'nın yanısıra başka bilimadamları da benzeri araştırma gezileri yapmış olsalar da, o gezilerin birinci amacı daha çok klasik dönem yerleşmeri ve bu yerleşmelerle ilgili yazıt bulmak olmuştur.²

Troas bölgesinin modern anlamda sistemli bir şekilde araştırılması, Frank Calvert, Walter Leaf ve John M. Cook'un yapmış oldukları öncü çalışmaları olmadan gerçekleştirilemezdi. Bununla birlikte Strabon ve diğer antik dönem yazarları tarafından isimleri anılan antik kentler büyük oranda lokalize edilmişlerdir. Yine aynı şekilde Gelibolu Yarımadası'ndaki prehistorik ve klasik dönem yerleşmeleri M. Özdoğan'nın 80'li yıllarda gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sayesinde büyük oranda belirlenmiştir. Troia'nın yakın çevresindeki, yani Troia Tarihi Milli Parkı sınırları

---

1 Bu konuda özellikle Franco Chai'a'nın çalışması büyük önem taşımaktadır: G. Franco Chai, *Völker, Sprachen und Kulturen der Troas in der archaischen Zeit* iç: Olshausen – H. Sonnabend (ed), *Troia-ner sind wir gewesen* Migration in der antiken Welt., Stuttgart 2002.

2 Krş. J.M. Cook, *The Troad*, Oxford 1973.

içindeki yerleşmeler ise Troia Projesi'nin 90'lı yıllarda yaptığı yoğun yüzey araştırmasıyla saptanmıştır. Bütün çalışmaların hepsi olmasa bile büyük çoğunluğunda, Schliemann'dan beri ortaya atılan sorunu, yani Troia'nın Troas ve Gelibolu Yarımadası'ndaki Son Tunç Çağı yerleşim sistemindeki rolü ve önemini cevaplamayı amaçlamıştır.

Troas ve Gelibolu Yarımadası'ndaki Troia VI ve VIIa dönemi yerleşmelerinin sayısı, İlk Tunç Çağı sonu yerleşmelerinden (Troia IV-V) daha fazladır. Bu durum hem kıyı hem de içkesimdeki yerleşmeler için geçerlidir. Troia (Troia VI / VIIa) yerleşmesi, kalesi ve savunma duvarlı aşağı kentiyle çok özel bir karaktere sahiptir.

Troas bölgesindeki Son Tunç Çağı yerleşme sisteminde dikkati çeken özelliklerden biri de, ele alınan bölgedeki o döneme ait 28 yerleşmenin, Troia I dönemi (*Denizsel Troia Kültürü*) yerleşmelerindeki, neredeyse hiç değişmeyen topografik seçim, yani yerleşmelerin hemen deniz kıyısı ya da, ona çok yakın yerlere kurulmuş olmasıdır. Genel olarak Troas bölgesindeki Son Tunç Çağı yerleşmeleri, önceki İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin olduğu yerlerde kurulmuş ya da önceki yerleşmelerin bir devamı niteliğini kazanmıştır. Aşağı Karamenderes ovasında ise Hisarlık- Troia'nın dışında Troia VI ve VIIa dönemine ait savunma sistemi olan bir tek yerleşme Hanaytepe'dir. Frank Calvert burada yaptığı kazılarda o döneme ait bir sur duvarına rastladığını belirtmektedir. Yine Troia'nın yakın çevresindeki Son Tunç Çağı yerleşmelerinden Eski Hisarlık ve Ballı Dağ'daki yerleşmeler de savunma duvarına sahiptirler. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda saptanan Troas bölgesinden diğer yerleşmelerdeki savunma duvarları ise Arkaik ve Hellenistik döneme aittirler.³

Homeros'da Troia'nın çevresinde anılan yedi mezar tepesi, daha antik dönem ve yeni çağda Troia Savaşı kahramanlarıyla ilişkilendirilmiştir. Schliemann Troia'da yaptığı kazılara paralel olarak bu tümülüslerden bazılarını kazmıştır. Troas bölgesinde yaklaşık 40 tümülüs bulunmaktadır. Bunların 29'u Troia'nın yakın çevresindedir. Bu tümülüsler arasında en tanınmışları, zamansal olarak Troia Savaşı'ndan yüzyıllarca sonra yapılmış da olasalar, savaş kahramanları Akhilleus, Patraklos ve Aias'a atfedilen mezar tepeleridir. Şimdiye kadar yapılan tümülüs kazılarında bu tümülüsler arasında 6. yüzyıldan daha eskiye tarihlenen buluntu elde edilmemiştir. Dörpfeld bazı tümülüslerin etrafında bulunduğu *Gri Mal (Graue Ware)* çanak çömleğinden yola çıkarak, buraların Son Tunç Çağı'nda yapıldığını ileri sürse de, bu görüş arkeoloji dünyasında kabul görmemiştir.

Şimdiye kadar Troia'nın yakın çevresinde saptanan yerleşmeler büyüklükleriyle köy karakteri taşımalarıyla birlikte, Troia'nın güneyindeki yüksek yerlerde kuru-

3 R.Aslan – G. Bieg, 'Die Mittel-bis Späetbronzezeitliche Besiedlungen in der Troas und der Gelibolu-Halbinsel (Troia VI und VIIA)', *Studia Troica*, 13, 2003, s. 165-215.

lan yerleşmeler ise Karamenderes vadisini kontrol ederek Troia'nın korunmasına hizmet etmiştir. Aşağı Karamenderes ovasının dışındaki bölgelerde bu döneme ait çok az sayıda yerleşme tespit edilebilmiştir. Kıyı kesiminde Beşik Tepe (Kolonai) gibi burunlara kurulmuş tipik yerleşmelerden bir de Limantepe (Larisa)'dır. İçkesimde ise Savrantepe, Adatepe, Kümbet Kocabahçe ve Bayramiç yakınlarındaki Çiftliktepe'dir. Savrantepe'nin bu yerleşim sistemindeki işlevi ise Araplar Vadisi'nden Troia Ovası'na giden yolu kontrol etmektir.

Troas bölgesindeki şimdiye kadar bilinen Son Tunç Çağı yerleşmelerinin dağılımı gözönüne getirildiğinde, bu dönem için bir yerleşim hiyerarşisi rekonstrüksiyonu yapılabilir. Troas'da, aşağı kent, savuma sistemi ve arkeolojik buluntularıyla ele alındığında Troia/Hisarlık ile karşılaştırılabilecek başka bir yerleşme bulunmamaktadır. Tespit edilen yerleşmeler ise, *Denizsel Troia Kültürü* (büyük oranda Troia I dönemi) ne ait yerleşmelerin üstüne kurulmuş zayıf kültür tabakaları olan yerleşmelerdir. Bu yerleşim sistemi içinde hiç kuşkusuz Troia stratejik konumu, büyüklüğü, kalesi, binlerce yıl devam eden kültür silsilesiyle Karamenderes deltasından Bayramiç ovasına kadar olan bölgede varolan yerleşim sisteminde merkezi bir rol oynamıştır. Karaya oldukça fazla içeri giren limanı ve Skamander nehir deltası ve yakın çevresindeki bereketli tarlalarla Troia'ya zengin besin kaynakları sunabilmekteydi. Gelibolu Yarımadası'ndaki büyük höyüklerden Kilisetepe ve Edermit ovasının kuzeybatı köşesindeki Araplar, Troia ile karşılaştırıldıklarında oldukça küçük kalmakla birlikte bölgedeki ikincil merkez işlevi görmüş olabilirler. Troia'nın yakın çevresindeki yerleşmelerin işlevleri, hem Troia'yı koruyan bir dış alan oluşturmak, hem de merkezdekilere yetecek kadar tarım ürünü elde etmeye yöneliktir.

Troas bölgesinde uzun yıllardır farklı arkeologlar tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen çanak çömlekler arasında Troia VIIb dönemine tarihlenenlerin, bu bölgede oldukça seyrek bulunduğu ve şimdiye kadar Bozköy'deki Hanay Tepe ve Akköy'deki Adatepe'de elde edilmiştir. Bunun nedeni ise TroiaVIIb dönemine ait sıradan elyapımı çanak çömleğin yüzey araştırmalarında hemen görülememesi ya da hatalı bir şekilde tarihlenmiş olmasında yatmaktadır.

Troia'nın yakın çevresindeki Son Tunç Çağı yerleşmelerinde TroiaVIIb dönemi çanak çömleğine az sayıda rastlanıyor olmasını şöyle açıklayabiliriz:

Troia'nın TroiaVIIa döneminde yıkılmasından sonra (yaklaşık M.Ö. 1100'ler, günümüzde de olduğu gibi, yakın çevredeki küçük yerleşmelerdeki halk, yıkılan merkezi yerleşmeye azalan nüfusun yerine göç etmiş olabilir. Bu da yerleşme silsilesinin devam ettiğine işaret etmektedir. Diğer bir olasılık ise, yakındaki yerleşmelerin Troia'nın kuşatılmasından sonra, savaş ve savaşın getireceği sonuçlardan korkarak, yerleşmeleri boşaltmış olabilecekleridir.

M.Özdoğan'nın 1982 yılında keşfettiği Gelibolu Yarımadası'ndaki Kilisetepe (Eceabat) höyüğü, Troia kalesinin yarı büyüklüğündedir ve Troia'yı kuzeyden yani, Trakyalı halkardan gelebilecek saldırılara karşı koruma işlevine sahiptir. Burada 2011 yılında G. Sazcı tarafından başlatılan kazılar hiç kuşkusuz önümüzdeki yıllarda, hem höyük hem de Troas Bölgesi'nin Son Tunç Çağı'nın sonu ve sonrasındaki dönemdeki gelişmelere ışık tutacaktır.

Son Tunç Çağı'nda Anadolu'daki genel anlamda homojen bir yapı görülmektedir. Özellikle Orta Anadolu'da politik bir güç olarak kendini gösteren Hitit İmparatorluğu, kültürel anlamda etkisini Batı Anadolu'dan, Kuzey Suriye sınırına kadar genişletmiştir. Anadou'nun batı ve güney bölgelerinde Son Tunç Çağı'nda bazı küçük krallıkların yerel politik merkezler olarak ortaya çıktığı görülse de, bunların Hitit Büyük Krallığı'nın siyasi kontrolünde olduğu kabul edilmektedir. Söz konusu bu bölgelerde farklı diyalektler olmakla birlikte, linguistik açıdan konuşulan tek dil olarak Luwice tespit edilmiştir. Luwicenin hem Troas Bölgesi'nde hem de Milet ve Ephesos'da konuşulmuş olabileceği kabul edilmektedir.

Son Tunç Çağı'nda Troas'da lokal prens *Alaksandos*'un yönetiminde bir krallık hüküm sürmekte olduğu genel olarak kabul görmektedir. Bazı Hitit metinlerinde adı geçen prensin Homeros metinlerindeki Alexandros ile aynı kişi olabileceğiyle ilgili önemli çalışmalar söz konusudur.⁴ Troialıların konuştukları dille ilgili araştırmalarda, bu dilin Luwice olduğu öne sürülmüştür.⁵ 1995 yılında Troia kazılarında Korfmann'nın bulduğu iki yüzünde Luwice yazılı mühür, bu tezi doğrular niteliktedir.⁶

Son Tunç Çağı'nda Batı Anadolu kıyılarındaki ortak dil (*Koiné*) ya da dillerin neler olduğunu anlayabilmek için diğer önemli buluntular ise Pylos saray arşivinden ortaya çıkan yazılı belgelerdir. Bu belgelerde Miletli, Imbrozlu, Lemnoslu ve Chioslu kadınların sarayda çalıştırıldıklarından bahsedilmektedir. Kimi araştırmacılar bu kadınların Pylos sarayına sığınmacı ya da köle olarak getirilen kadınlar olduklarını öne sürmektedirler.⁷ Tüm veriler bizlere Son Tunç Çağı'nda Ege Bölgesi'nde Anadolu halkı, Miken ve Minosluların birlikteliğinden oluşan çok dilli bir hayatın var olduğunu göstermektedir. Ege Bölgesi'ndeki bu çok dilliliği onaylayan diğer arkeolojik veri ise

4 W. Röllig, *Achaer und Troianer in hethitischen Quellen?*. Gammer-Wallert (Edit), Troia, Brücke zwischen Orient und Okzident. Tübingen 1999, s. 183-200; F. Starke, *Mliattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia. Wilusa Ülkesinin Tarihi*. Troia, Troia Projesi (Edit), Düş ve Gerçek, İstanbul 2001, s. 34-45.

5 C. Watkins, *The Language of the Troians*. M. J. Mellink (Edit). Troy and the Trojan War. A Symposium held at Bryn Mawr College October 1984. Bryn Mawr, 1986, s. 45-62.

6 D. Hawkins – D. Easton, A Hiegroglyphic Seal from Troia. *Studia Troica* 6, 1996, s. 111-118.

7 V. Parker, *Die Aktiviaeten der Mykenae in der Ostaegaeis im Lichte der Lienae B Tafeln*. S. Deger-Jalkotyz / S. Miller (Edit), Floreant Studia Mycenaea. Viyana 1999, s. 495-592.

Son Tunç Çağı'nda çanak çömleğin dağılım alanlarıdır.⁸ Söz konusu çalışmalarda ortak bir dile ait kültürel bir birlikteliğin (*Koiné*) Troas'tan Oniki Adalara (Dodekannes) kadar yayıldığı ve Minoslu, Anadolu ve Miken öğelerden oluştuğu öne sürülmektedir. Böylesi kültürel bir birlikteliğe işaret eden Miken çanak çömleği Batı Anadolu'daki merkezlerde de görülebilmektedir. Troas Bölgesi'nde ise Korfmann'nın 1988-2006 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmalarda, Troia'da lokal olarak üretilen Miken çanak çömleğinin varlığı ortaya konulmuştur. Bu Miken çanak çömleği, aynı dönemde Milet'te üretilen çanak çömleklerle ilginç benzerlikler göstermektedir.⁹ Hem Troia, hem de Milet'te lokal yapımı Miken çanak çömleğin yerli malla birlikte üretilmesi, Miken Grek yurdu ile Batı Anadolu kentleri arasında ilişkiye işaret etmektedir.

Bu dönem sonrasında, Ege Bölgesi'ndeki politik sistemin tümüyle çöktüğü tespit edilmiştir.¹⁰ Bu süreçte Hitit İmparatorluğu parçalanır, Miken merkezleri yangınla tahrip olur (Pylos, Theben, Thyrnis), Deniz Kavimlerinin saldırıları başlar¹¹, Trakyalı gruplar Balkanlardan Troas Bölgesi'ne girerler ve Troia VIIa kentini tahrip ederler. Trakya ve Balkan kökenli bu grupların Troas ve Yunanistan'nın Kalapoid, Sparta, Eretrias gibi farklı bölgelerinde ortaya çıkması *Buckelkeramik* (yumrucuklu çanak çömlek) buluntularıyla kendini göstermektedir.¹² Ancak ilginç olan söz konusu bu buluntuların hem Troas hem de Yunanistan'da üç kuşak sonra tümüyle ortadan yok olmasıdır.¹³ Anadolu'da yapılan çalışmalarda Troia, Daskyleion, Ephesos ve Gordion gibi çeşitli merkezlerinde *Buckelkeramik* bulunmuştur.¹⁴ Buluntuların yoğunluğu ve dağılımı nedeniyle Troas Bölgesi'nin bu dönemde Anadolu'daki merkezi bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Son yıllarda Troas Bölgesi'nde yapılan araştırma sonuçları, özellikle Troia ve yakın çevresine Trakyalı gruplar tarafından yerleşildiğinin ve lokal kültürün bir bölümünün Balkanlaştığı tezini doğrular nitelikte.¹⁵ 1988-2005 yılı Korfmann kazılarında Troia VIIa-b tabakaları arasında bulunan çanak çömlekler, söz konusu göç hareket-

8 P. Mountjoy, *Anatolien Interface in the Late Bronze Age: Mycenaens and the Kingdom of Ahhiyawa*, *AnSt* 48, 1998, s. 447-487.

9 P. Mountjoy, *Troia Phase VI f and Phase VI g: Mycenaean Pottery*, *Studia Troica* 7, 1997, s. 269-294.

10 B. Eder, Argolis, Lakonien, Messenien. *Vom Ende der mykenischen Welt bis zur Einwanderung der Dorier*, Viyana 1998.

11 W. D. Niemeier, *The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples*. S. Gitin- A. Mazar (Edit), *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, Symposium Jerusalem 3-7 April 1995, Kudüs 1998, s. 17-65.

12 S. Deger-Jakobitz, *Fremde Zuwanderer in spätmykenischen Griechenland. Zu einer Gruppe handgemachte Keramik aus den Myk, IIIC Siedlungsschichten von Aegina*, Viyana 1977.

13 J. Bouzek, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.*, Göteborg 1985.

14 T. Bakır, *Phrygia in Daskyleion*, R. Gusman vd. (Edit): *Frige e Frigio*, Roma 1995, Roma 1997, s. 23.; M. M. Voigt vd., *Formation of the Phrygian state: the Early Iron Age at Gordion*, *AnSt* 50, 2000, s. 37-54.

15 R. Aslan – G. Bieg, *a.g.m.*, s. 165-215.

lerinin iki aşamada gerçekleşmiş olabileceğini ortaya koymuştur. İlk göç dalgası Troia VIIb1 katmanlarında bulunan *Barbarian Ware* olarak da tanımlanan kaba çanak çömleklerin ortaya çıktığı dönemde; ikinci göç dalgası ise ilk kez Troia VIIb2 katmanlarındaki *Buckelkeramik* çanak çömleğin görüldüğü dönemde gerçekleşmiştir.¹⁶

Gerçekleştirilen çalışmalarda Troia'daki Troia VIIb1 katmanlarında bulunan *Barbarian Ware* çanak çömleği, tüm çanak çömlek buluntuları arasında sadece %10'luk bir oranı kapsamaktadır. Ancak bununla birlikte geleneksel lokal çanak çömleğin bu süreçte düzenli olarak üretilmesinin devam etmesi; yani Anadolu *Gri Malı* çanak çömleği ve Mikenleşen kap formlarının görölmesi; Balkanlardan Troia ve Troas Bölgesine gelen bu göç hareketlerinin mutlaka felakete (savaşa) işaret eden bir olayla birlikte görölmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.¹⁷ Lokal kùltürlerdeki devamlılık, bölgeye yeni gelenler ve bölgedeki lokal kùltürlerin birarada yaşadıkları tahmini-ni güçlendirmektedir. Bu döneme denk düşen Troia kentinin VIIb2 katmanlarında, *Buckel keramik*' bezeklerinin, *Anadolu Gri malında*' görölmesi, aynı zamanda bir ak-kùltürasyon sürecine işaret etmektedir. Söz konusu bu veriler iki farklı etnik grubun Troia'da karışık bir şekilde yaşadığı hipotezini destekler niteliktedir. Ancak özellikle Troia VIII katmanında, M.Ö. 11-10. yüzyıla tarihlenen protogeometrik çanak çömleklerin (amphoraların) bulunması dikkat çekicidir.¹⁸ Büyük bir olasılıkla köken olarak bu kapların Yunanistan merkezi ya da Euböa'dan gelmiş olması, bir yandan Troas –Yunanistan ilişkilerinin bu dönemde devam ettiğini, öte yandan kuzey Ege'de Yunanistan anakara kökenli tüccarların ticaret ilişkisini¹⁹ göstermesi açısından önemlidir.

Konuyla ilgili sadece materyal kùltür öğelerini dikkate aldığımızda, özellikle de daha geç dönem geleneğinde, sadece gri mal (*Grau Ware*) çanak çömleğin devam ettiği dikkatte alındığında; Troas bölgesine gelen Balkan orjinli grubun kùltürel anlamda baskın olmadığı, hatta bir süre sonra (büyük bir olasılıkla üç kuşak sonra) lokal kùltürü üstlendikleri ileri sürülebilir. Ancak materyal kùltürün yanısıra Troas bölgesindeki dilsel özelliklere baktığımızda, burayla ilgili göç ve diğer kùltürel olayları farklı bir açıdan değerlendirebilme şansına sahip olabiliyoruz.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar Troas Bölgesi'nde Tunç Çağları boyunca Anadolu kökenli grupların yaşadığını ve yüksek bir ihtimalle burada bir Anadolu dili (Lu-wice) konuşulduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bunun yanısıra Troas Bölgesi'nde

16 D. Koppenhöfer, 'Troia VII. Versuch einer Zusammenschau einschliesslich der Ergebnisse des Jahres 1995', *Studia Troica* 7, 1997, s. 295-353.

17 J. M. Ham, *Etnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge 1997, s. 111.

18 R. H. W. Catling, *The Typology of the Protogeometric and Subgeometric Pottery from Troia and its Aegean Context*, *Studia Troica* 8, 1998, s. 151-187.

19 V. R. D. Desborough, *The Background to Euboean Participation in Early Greek Maritime Enterprise*, *Tribute to an Antiquary, Essays presented to Mark Fitch*. London 1997, s. 25-40.

küçük de olsa Miken dilini kullanan grupların, bir olasılıkla üretim merkezlerinde ve Troas'ın karşı kıyısındaki adalarda yaşadığını kabul edebiliriz. Bölgeye Son Tunç Çağı'nın sonunda gelen yeni halk gruplarının Balkan kökenli olduklarını kabul edersek, bunların da Troas'da bir Balkan dili konuştuğunu öne sürebiliriz.²⁰ Bu grubun yazılı bir geleneği olmadığı bilindiği için, bölgedeki varolan yazı geleneğini üstlenmiş olabileceklerini öngörebiliriz. Bu nedenle Troas çalışmalarında lokalize edilen yerleşim isimleri, bölgede yerleşmiş Trakya kökenli gruplar konusunda bize bilgi verebilir. Bu konudaki benzeri bir çalışma pekçok bölgedeki yerli yerleşim, dağ ve nehir isimlerinin, karşı kıyıdaki Trakyalı isimlerle bezerlikler taşıdığını ortaya koymuştur.²¹ İlginç olan ise antik dönem yazarlarının böyle isim benzerliklerini tespit etmiş olmalarıdır. Hellenistik Dönem yazarlarından Skepsisli Demetrios, Troas'ın lokal kültür ve tarihi konusundaki eserinde bu tür benzerliklere değindiğini Strabon'dan (13- 1, 21) öğreniyoruz:

"Thrakialılara ve Troialıya ait bir çok ortak isim vardır. Örneğin: Skailar denilen Thraklar, Skaïos nehri, Skailar suru gibi Troia'da da Skailar kapısı vardır. Thrakialı Ksanthoslular olduğu gibi, Troia'da da bir Ksanthos nehri vardır. Troia'da Hebros'a dökülen bir Arisbos nehri ve Thrakialıların Rhesos isimli bir kralı vardır."

Dil coğrafyası yöntemlerine göre bu tür isim benzerlikleri ve ilişkileri tartışılan bir konu olmakla beraber, iki bölgenin birbirine tarihsel ve coğrafi yakınlığı nedeniyle isim kökenleri konusunda öne sürülebilecek bir sonuç çıkartılabilir. Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü gibi Troas'daki pekçok isim Trakya kökenli bir isimle ilişkilendirilebiliyor. Buradan yola çıkarak Balkan kökenli grupların Tunç Çağı'nın sonunda Troas'a gelip yerleşmiş olduklarını ve bu süreç sonrasındaki bölgedeki yerel kültürlerle gerçekleşen akültürasyon ve integrasyon süreci sırasında bölgede varolan maddesel kültür öğelerini üstlenmesine rağmen, kendi kültrel kimlik ve dillerini korudukları sonucunu öngörebiliriz.

Bundan sonraki dönemde Aiollerin Troas'a gelmesiyle yine oldukça ilginç bir şekilde bölgeye yerleşen Greklerin yerleşim isimlerini üstlenmiş ve bu isimlerin Grekçe formlarını kullanmışlardır. Bu durum aynı zamanda, Demir Çağı'nın başında (M.Ö. 900'ler) buraya gelen lokal halkların, daha önceki Hellenistik kolonistlerle iç içe geçmiş oldukları sonucunu da ortaya çıkarmaktadır.²² Eski İzmir'deki arkeolojik buluntular, ama özellikle de Troas'ın farklı merkezleriyle,²³ karşı kıyıdaki adalardaki lokal

20 R. Katicic, *Ancient Languages of the Balkans, I-II*, Paris 1976.

21 L. A. Gindin, *Troia, Thrakien und die Völker Altkleinasien: Versuch einer historisch-philologischen Untersuchungen*, Innsbruck 1999.

22 A. M. Birasch-G. Salmeri (Edit), *Strabone e l'Asia Minore*, Perugia 2000.

23 Bkz. Aslan-Bieg, a.g.m.

çanak çömlek (Grau Ware) üzerindeki gerçekleştirilen araştırmalar, Aiollerin yerel kontekslere uyum sağladıkları ve Gri Mal gibi bazı kùltürel öğeleri üstlendikleri ve daha sonra ise teknik ve kalite geliştirdikleri anlaşılmıştır.²⁴ Lokal halklar ve kùltürlerle gerçekleşen söz konusu bu barışçıl ilişkiler de aynı zamanda erken Aiol yerleşmeleri ve lokal merkezlerde tespit edilemeyen tahribat izlerini de açıklamaktadır.

Bir yer isminin başka bir isimle değiştirilmesi, kùltürel siyasal etkiler gibi farklı özel linguistik öğelere bağlıdır; ancak söz konusu bu isimlerin çok sayıda kişi tarafından kullanılıyor olması, en önemli şartlardan biridir. Örneğin yeni bir grubun bir bölgeye girerek, orayı kontrol altına alması, bazı isimlerin başka isimlerin yerine kullanılmasını açıklayabilir. Çünkü bölgeye yeni gelenler güç ve üstünlüklerini, lokal kùltürlerle kabul etmek isterler. Özellikle bir bölgenin başka kùltüre sahip, başka dili konuşan bir yabancı halk tarafından, her zaman o bölgede yaşayan grupların başka bir bölgeye sürülmesine yol açmamaktadır. Arkeoloji ve edebiyat geleneği konusunda yapılan çalışmalar bu tür durumlarda oldukça sık olarak bir akùltürasyon ve integrasyon fenomeninin varlığını ortaya koymuştur. Örneğin koloni bölgesine yeni gelen Greklerin, sıklıkla lokal halk arasındaki kadınlarla evlendiği, arkeolojik ve edebi metinlerle çok iyi belgelenmiştir.²⁵

Eski Çağ'da oldukça yaygın olan bu fonemen üzerinde maalefes çok fazla durulmamıştır. Örneğin sözkonusu bu "karışık-melezler," Güney İtalya ve Sicilya'daki Grek koloni döneminin erken evrelerinde önemli bir rol oynamıştır. Lokal kadınların bu süreçteki rollerini küçümsememek gerekmektedir, çünkü kendi çocuklarına Grekçe olmayan lokal dili de anadili olarak öğretmektedirler. Söz konusu bu çocuklar da, kùltür dilleri Grekçe de olsa, iki dilli olarak büyürler. Antik dönem yazarları da bu konuda ilginç bilgiler vermektedirler. Örneğin Herodot (6- 138), Pelasglar'ın Braoron'dan kaçırıp Lemnos'a getirdikleri Atinalı kadınlardan doğan çocukların hep annelerinin dilini konuştuklarını belirtir. Benzeri bir durumda da Pausanias'da (7, 2) anlatılmaktadır. Milet'i feth edip, tüm erkekleri öldürmesi sonrasında İonyalıların Kariyalı kadınlarla evlendikleri de belirtmektedir.²⁶

Batıda koloni edilmiş bölgelerdeki en erken dönem Grek ve Finike yerleşmeleri konusunda oldukça detaylı kazı raporları ve buluntular söz konusu iken, bu durum doğudaki Hellenistik yerleşmeler için maalesef çok zayıftır. Özellikle de Troas'daki Hellenistik dönem öncesindeki merkezler ve burada yaşayan gruplar konusundaki

24 Bayne, N, *The Grey Wares of North- West Anatolia in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*, Oxford 1963. *Asia Minor Studien* 37. Bonn.

25 R. Van Compernelle, *Femmes indigenes et colonisateurs*, (iç) VV. AA. *Fomre di contatto e processi di trasformazione nelle società antiche*, Pisa/Roma 1983, s. 1033-1049.

26 Bkz. E. Campanile – G.R. Cardona – R. Lazzeroni (Edit), *Bilinguismo e biculturalismo nen mondo antico*, Piza 1988.

çalışmalar oldukça azdır. E. Akurgal'ın 50'li yıllardaki yaptığı çalışmalarda İzmir bölgesinde M.Ö. 11. yüzyılın sonunda Grekli denizcilerin Batı kıyılarına geldikleri konusundaki buluntuların dışında, bu konuda daha henüz somut veriler söz konusu değildir. Gerçi J.M. Cook ve N. Bayne'nin önemli çalışmaları ve Troia kazılarında paralel yapılan yüzey araştırma sonuçları olmasına rağmen, Son Tunç Çağı sonu ve Demir Çağı başlangıcındaki en erken Grek izleri konusunda, Troia dışında bölgede tarihsel ve kültürel gelişim konusunda elde net kazı sonucu henüz bulunmamaktadır.

Troas bölgesindeki lokal yer isimlerinin Grekler tarafından üstlenilmesi, bölgede batıdaki, diğer koloni bölgesinde olduğu gibi, Grekler ve bölgein yerli halkı arasında ortaya çıkan integrasyon sürecinin barışçıl bir şekilde gerçekleşmiş olabileceğini akıllara getirmektedir. Bu yorumun ana çıkış noktası ise, yer isimlerinin üstlenilerek bölgeye gelen Grek kolonistleri tarafından kendi dillerine uygulanmış olduğu ve savaşla bölgedeki diğer grupların tümüyle bölgeden atılmış olduğu durumlarda, bu yer isimleriyle ilgili süreçlerin bu kadar uzun dönem süremeyecek olması, argümanıdır. Arkeolojik olarak pek fazla elde veri olmayan Troas Bölgesi'ndeki Arkaik Dönem'in tarihsel durum ve olayları konusunda bazı yazılı kaynaklarda oldukça faydalı bilgiler verilmektedir. Bu konudaki en önemli çalışma Strabon'un eserleridir.²⁷ Eserinde Homeros sonrasındaki Troas Bölgesi'ndeki farklı grupların gelişimini Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar anlatır. Amasia'lı tarihçi Strabon, bu dönemde Troas'ın farklı bölgelerinde yaşayan, ancak kesin bir yerleşim yeri olmayan halk gruplarından bahseder. Bu gruplar bir bütün olarak "Thraklar,, olarak isimlendirilmektedir (VII – IV-4):

Bithynialılarla Phrygialılar ve Mysialılar hatta Kyzikos dolayındaki Dolienler ve Mygdonlar ve Troialılar arasındaki sınırı belirlemek zordur ve her kabilenin diğerinden ayrı olduğu gerçeği kabul edilmiştir (en azından Phrygialılar ve Mysialılar hakkında şu ata sözü vardır:

"Mysialıların ve Phrygialıların sınırları aynıdır" fakat aralarındaki sınırları belirlemek zordur. Buna neden, otağa giden yabancıların barbar ve asker olmaları nedeniyle, fethedilmiş olan ülkeyi devamlı bir şekilde elde tutamamaları ve çoğu zaman göçebe olduklarından önlerine gelen halkları kovaladıkları ve sırası gelince diğerleri tarafından kendilerinin de ülkeden sürülmüş olmalarıdır. Bütün bu kabilelerin Thrak kökenli oldukları varsayılır. Çünkü Thraklar hemen öbür tarafta otururlar ve her iki taraftaki halk birbirlerinden farklı değildir.

Strabon'un verdiği bilgilerde özellikle de Phryg ve Trakyalı grupları bölgedeki Roma Dönemi hükümdarlığı'na kadar Kyzikos ve Praktion arasında, kesin olarak bir-

27 Bkz. Troas Bölgesi'ndeki lokal diller ve kültür konusundaki çalışmalar için bkz: G. Salmieri (Edit), *Strabone e l'Asia Minore*, Perugia 2000.

birinden ayrı iki grup olarak tanımlası ilginçtir. Strabon'un Roma Dönemi Troas'ı için çizdiği tabloda bölgenin iç taraflarında, yüzyıllar boyunca Greklerle ilişki içinde olmalarına rağmen, kendi dil ve kültürlerini koruyan farklı halk gruplarının yaşamakta olduğu sonucu çıkmaktadır. Daskyleion'da bulunan ve M.Ö. 6-5. yüzyıla tarihlenen Frigçe yazıtlar sayesinde,²⁸ Troas Bölgesi'nde Phryg dilini konuşan bir grubun varlığın ispatlanmış olması; bir yandan bu bölgenin *Phrygia mikra* bazı Grek yazarlar tarafından Midas'ın kontrolünde bölgenin uzantısı olarak tanımlanmasını; öte yandan da Zelea'da bulunan²⁹ M.Ö. 4. yüzyıl ait yazıtında da belirtildiği gibi, bu bölgede Phrygylî nomadik grupların varlığını desteklemektedir.³⁰

Sonuç olarak, tüm bu verilere Arkaik Dönem'de Troas'da varolan dil ve halkaların rekonstrüksiyonun yapmak için, edebi metinlerdeki mitlerden de yararlanılabilir. Bu konudaki çalışmalar bölgede yaşayan Greklerin mitlerinde, Hellenlerin mitolojik öykülerde Troas'daki kültürlerle nasıl bir ilişkiye girdikleri konusunda bilgiler vermektedir. Edebi geleneklere göre Troas Bölgesi ve Kuzey Ege'yi detaylı bir şekilde ele almak, söz konusu bu bölgelerin farklı iki dönemde, farklı iki halklar tarafından yerleşilmiş olması nedeniyle, maalesef mümkün değildir.

Mitolojik öykülerin Ephesoslu Kallinos'a göre³¹ olanında, Teukrer bu bölgenin en eski halkı olarak görülmekte. Kallinos, bu grubu Grekleştirmek için, bu grubun Grit'ten geldiğini iddia eder.³² Semadirek adasından (Samothrake) kral Dardanos'un komutasından gelen Dardanoslular ise bölgede yaşayan ikinci en eski halk olarak görülmektedir.³³ Mitolojideki bu tür yapılar, Greklerin Troas Bölgesi'nde kendilerinden önceki halk grupları konusunda ne düşündüklerini ve kendileriyle bölgedeki lokal halkların nasıl birbirleriyle içiçe giderikleri konusundaki, düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Lemnos adası bu dönemde hem Grek yurdunun hem de hiç uzak olmayan Anadolu kıyılarındaki gelişmiş bir kültür merkezinin özelliği taşımaktaydı. Edebi geleneğe göre, adada, Grek geleneğine göre *Sinthoi* ve aynı zamanda *Thyrrhenoi* olarak da adlandırılan, savaşçı bir halk yaşamaktaydı. Buradaki Efestia tapınağındaki tanrıçaların ikonografisi, belirgin bir Ege etkisi göstermektedir.³⁴ *Sinthoi* olarak adlandırılan halkın Thrakya kökenli olduğu ve Tunç Çağı sonunda, Troia VII'daki

28 T. Bakır- R. Gusmani, 'Graffiti aus Daskyleion', Kadmos 33, 1993, s. 135.

29 Bkz. E. Schwyzer, *Dialectorum Graecarum Exempla Epigraphica Potiora*, Leipzig 1923.

30 A. Wittke, Kleinasien- III Geschichte. Die Frühe Eisenzeit, in: *DNP VI*, Stuttgart 1999, s. 534-536.

31 Bu öykünün aktarıla gelmiş farklı versiyonu için bkz. Strabon (13- 1- 48)

32 Herdot'a göre ise (7, 42) *Teukrois Gergythai* Troas'ın en eski halkı olarak tanımlanır.

33 Krş. D. Musti, Dardanos, in: *Enciclopedia Virgiliana*, Roma 1984, s. 998.

34 Krş. L. Besch, *Materiali subgeometrici ed arcaici nel Nord_Egeo: esportazioni a Lemno*. İç: Qadreni della ricerca siemtifica I. Roma 1985, s. 51-64.

Balkanlaştırılma döneminde adaya geldiği ve lokal kültürü üstlenmiş olduğu öne sürülmektedir.³⁵

Semadirek adası da komşu olduğu Thrakya ve Anadolu bölgeleriyle yoğun kültürel ilişkiler içindeydi.³⁶ Nekropla kazısında Limni vasoları, adanın Arkaik Dönem'deki ticaret ilişkilerine işaret etmektedir. Geklerin adaya M.Ö. 8. yüzyılda geldikleri kabul edilmektedir.³⁷ Daha önceleri büyük bir olasılıkla Thrakyalı bir grup tarafından yerleşilmiş olan adada bu dönemde savaşa işaret eden her hangi bir tahrip izi tespit edilememiştir. Bununla birlikte adada yazının ortaya çıkması ise Greklerin adaya geldikleri döneme tarihlenmektedir.³⁸

Buraya kadar değindiğimiz konuları özetleyecek olursak; Özellikle son 10 yıldaki Troia'da yapılan kazı ve araştırmalar bize bölgedeki kültürel ve siyasi gelişmeler ile burada yaşayan grupların tanımlanması konusunda yeni veriler sunmuştur. Özellikle de Son Tunç Çağı'nın sonunu izleyen dönemlerde Balkan kökenli grupların bölgeye geldikleri, Troia ve çevresinde bir tür *Balkanlaşma* süreci yaşandığı öne sürülebilir. Yapılan incelemeler söz konusu bu grupların birkaç kuşak sonra Troia'daki lokal Anadolu kültürünü üstlendikleri ve lokal kültürel kontekslere uyum sağladıkları tespit edilmiştir. Benzeri bir gelişme de aynı zamanda Troia çevresindeki adalar ve Kuzey Ege adalarında arkeolojik olarak ortaya konmuştur. Örneğin Lemnos adası, Arkaik Dönem'de Trakya kökenli savaşçı bir grup olan *Sinhiern* tarafından yerleşilmiştir. Söz konusu bu grubun özellikle kültürel objeleri genel bir Ege etkisi göstermektedir. Semadirek adası da M.Ö. 8. yüzyıla kadar Thrakyalı gruplar tarafından yerleşilmiş ve ilk kez M.Ö. 8. yüzyılda ilk kez Grekler tarafından barışçıl bir şekilde yeniden yerleşilmeye devam edilmiştir. Tüm bu bölgede, öncelikle adalarda, özellikle de dini alanda, eski lokal kültürler, Grekleştirilerek de olsa, lokal kültür biçimleri şeklinde yaşamaya devam etmişleridir.

---

35 Bkz. D. Detschew, *Thrakischen Sprachreste*, Sofia 1957.

36 Bkz. S. G. Cole, *Theoi Megaloi: The Cult of the Grrad Gods at Samothrace*, 1984 Leiden.

37 K. Lehmann, *Samothrace: Fifth Preliminary Report*, Hesperia 21, 1952, s. 34.

38 Bkz. K. Lehmann (Edit) *Samothrace 2, II*, New York, 1960.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Strabon. Kitap XIII

Herodot. Kitap VII.

Makale ve Monografiler

Aslan, R.– Bieg, G., 'Die Mittel-bis Späetbronzezeitliche Besiedlungen in der Troas und der Gelibolu-Halbinsel (Troia VI und VIIA)', *Studia Troica*, 13, 2003, s. 165-215.

Bakır T. - Gusmani R., 'Graffiti aus Daskyleion', *Kadmos* 33, 1993, s. 135.

Bakır T. *Phryger in Daskyleion*, iç: R. Gusman vd. (Edit): Frigi e Frigio, Roma 1995, Roma 1997, s. 21-44.

Bayne, N., *The Grey Wares of North- West Anatolia in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*, Oxford 1963, Asia Minor Studien 37. Bonn.

Besch L., *Materiali subgeometrici ed arcaici nel Nord_Egeo: esportazioni a Lemno*, İç: Qadreni della ricerca siemtifica I, Roma 1985, s. 51-64.

Birasch A. M. - Salmeri G., (Edit): *Strabone e l'Asia Minore*, Perugia 2000.

Bouzek J., *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.*, Göteburg 1985.

Campanile E. –Cardona G.R. –Lazzeroni R. (Edit): *Bilinguismo e biculturalismo nen mondo antico*, Piza 1988.

Catling R. H. W., "The Typology of the Protogeometric and Subgeometric Pottery from Troia and its Aegean Context", *Studia Troica* 8, 1998, s. 151-187.

Cole S. G., *Theoi Megaloi: The Cult of the Grrad Gods at Sampthrace*, Leiden 1984.

Cook J.M., *The Troad*, Oxford 1973.

Deger S. –Jakoltzy, *Fremde Zuwanderer in spaetmykenischen Griechenland. Zu einer Gruppe handgemachte Keramik aus den Myk, IIIC Siedlungsschichten von Aiegeria*, Viyana 1977.

Desborough V.R. D., *The Background to Euboean Participation in Early Greek Maritime Enterprise*, Tribute to an Antiquary. Essays presented to Mark Fitch, London 1997, s. 25-40.

Detschew D., *Thrakischen Sprachreste*, Sofia 1957.

Eder B., *Argolis, Lakonien, Messenien Vom Ende der mykenischen Welt bis zur Einwanderung der Dorier*, Viyana 1998.

Franco Chiai G., *Völker, Sprachen und Kulturen der Troas in der archaiscehn Zeit*, Olshausen – H. Sonnabend (edit), 'Troianer sind wir gewesen' Migration in der antiken Welt, Stuttgart 2002.

- Gindin L.A., *Troia, Thrakien und die Völker Altkleinasien: Versuch einer historisch-philologischen Untersuchungen*, Innsbruck 1999.
- Ham J. M., *Etnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge, 1997.
- Hawkins D., –Easton D., “A Hieglyphic Seal from Troia”, *Studia Troica* 6, 1996, s. 111-118.
- Katicic R., *Ancient Languages of the Balkans, I-II*, Paris 1976.
- Koppenhöfer D., ‘Troia VII. Versuch einer Zusammenschau einschliesslich der Ergebnisse des Jahres 1995’, *Studia Troica* 7, 1997, s. 295-353.
- Lehmann K. (Edit) *Samothrace 2, II*, New York 1960.
- Lehmann K., ‘Samothrake: Fifth Preliminary Report’, *Hesperia* 21, 1952, s. 34.
- Mountjoy P., ‘Troia Phase VI^f and Phase VI^g: Mycenaean Pottery’, *Studia Troica* 7, 1997, s. 269-294.
- Mountjoy P., “Anatolien Interface in the Late Bronze Age: Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa”, *AnSt.* 48, 1998, s. 447-487.
- Musti D., “Dardanos”, in: *Enciclopedia Virgiliana*, Roma 1984, s. 998.
- Niemeier W. D., *The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples*. S. Gitin- A. Mazar (Edit), *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, Symposium Jerusalem 3-7 April 1995. *Kudüs* 1998, s. 17-65.
- Parker V., *Die Aktivtäten der Mykenäer in der Ostägäis im Lichte der Lernaer B Tafeln*. S. Deger-Jalkotzy / S. Miller (Edit). *Florentinae Studia Mycenaea*, Viena 1999, s. 495-592.
- Röllig W., *Achaer und Trojaner in hethitischen Quellen?*. Gammer-Wallert (Edit), Troia. Brücke zwischen Orient und Okzident, Tübingen 1999, s. 183-200.
- Salmieri G. (Edit), *Strabone e l'Asia Minore*, Perugia 2000.
- Schwyzler E., *Dialectorum Graecarum Exempla Epigraphica Potriora*, Leipzig 1923.
- Starke F., *Mliattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia. Wilusa Ülkesinin Tarihi. Troia*. Troia Projesi (Edit), Düş ve Gerçek, İstanbul 2001, s. 34-45.
- Van Compernelle R., *Femmes indigenes et colonisateurs*, (in) VV. AA. *Fomre di contatto e processi di trasformazione nelle società antiche*, Pisa/Roma 1983, s. 1033-1049.
- Voigt M. M. vd., *Formation of the Phrygian state: the Early Iron Age at Gordion*, *AnSt* 50, 2000, s. 37-54.
- Watkins C., *The Language of the Trojans*. M. J. Mellink (Edit), *Troy and the Trojan War. A Symposium held at Bryn Mawr College October 1984*, Bryn Mawr 1986, s. 45-62.
- Wittke A., *Kleinasien- III Geschichte. Die Frühe Eisenzeit*, in: *DNP VI*, Stuttgart 1999, s. 534-536.

Pers Hakimiyetinde Troas Bölgesine Yapılan Göçler

Reyhan KÖRPE* & Mehmet Fatih YAVUZ**

Özet

Kuzey Batı Anadolu'da yer alan Troas bölgesinde konumu nedeniyle antik çağlarda pek çok etnik grup bir arada yaşamıştır. Persler hakimiyetleri altındaki Batı Anadolu'da sadece Yunan kent devletlerini değil, bu tür grupları da kontrol etmişlerdir. Düzenli bir kent devletine göre kontrol edilmesi son derece güç olan bu sorunlu bölgeler için Persler yeni bir yönetim sistemi getirmişlerdir. Troas bölgesi bu sistemin en iyi uygulandığı bölgelerden biri olmuştur. Makalemizde bu yönetim sisteminin nasıl çalıştığı bölgedeki araştırmalarımızda tespit ettiğimiz buluntular ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçler, Troas, Persler, Anadolu, Eskiçağ Tarihi

Migrations in the Troad during the Achaemenid Rule

Abstract

The Troad, located in the south western corner of Asia Minor, was home to several ethnic groups in antiquity. The new eastern overlords ruled not only the Greek poleis on the coast but also people living inland. The Persians introduced a new administrative system to Asia Minor, including the Troad, where it was best documented. It seems that the Troad was one of the regions where the new administrative system worked really well. In this article, we study the demography and the new system in the Persian Troad.

Keywords: Migrations, Troad, Persians, Asia Minor, Ancient History

---

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, reyhankorpe@yahoo.com

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetusc@yahoo.com

Pers Hakimiyeti Öncesinde Troas Bölgesindeki Demografik Yapı

Günümüzde büyük ölçüde Çanakkale il sınırları içinde kalan Troas, kabaca Gonen çayından Edremit körfezine inen hattın batısında kalan bölgedir. (Harita 1) Troas, Anadolu'nun diğer pek çok antik bölgesinin aksine ismini burada yaşayan tek bir etnik topluluktan değil, Troia kentinden alır. Çağlar boyunca Asya'dan Avrupa'ya, ya da Avrupa'dan Asya'ya geçişlerde bir köprü olmuş olan bölgede bu nedenle aynı anda pek çok etnik grup bir arada yaşamıştır.

Tunç çağlardan itibaren bölgenin en önemli kenti Troia'dır. M.Ö. III. binyılın başlarında kurulmuş olan kent, bölgede kendine özgü bir kültür yaratmış ve bu kültür Batı Anadolu'da çok geniş alanları etkisi altına almıştır. Yazılı kaynaklar ilk defa M.Ö. II. bin ortalarından itibaren Anadolu'nun kuzeybatı köşesi için *Wilusa* adını kullanmaya başlarlar. Hititler, Troia kentiyle birlikte bölgeyi ve bölgede yaşayan insanları da *Wilusa* adıyla andıkları düşünülmektedir.¹ Bölgenin M.Ö. II. bin sonlarındaki demografik yapısı ve siyasi yapılanması ile ilgili bilgilerimiz daha sonraki Yunan kaynaklarından gelmektedir. Söylencelere göre Troas, Troia Kralı Priamos yönetiminde dokuz *dynestes* arasında bölüşülmüş durumdaydı (Strabon: 13. 1.7.). Bu topraklarda Priamos, Troia tahtında kral olarak otururken, oğulları ve torunları Troia'nın yakın çevresindeki kentlerin ve bölgelerin yöneticileriydiler. Bölge içindeki daha uzak topraklarda ve komşu bölgelerde ise Priamos'un müttefiki olan diğer halklar yaşamaktaydı. Bu halkların kim olduklarını da gene ilk defa Homeros'un Troia'ya yardıma gelen müttefik listelerinden öğreniyoruz. Buna göre Tunç Çağı'nın sonunda Troas'da ikamet eden halklar ve yaşadıkları bölgeler şöyleydi: Troia, Abydos, Sestos ve Perkote civarında Troialılar; Güney Troas'ta Pedasos (Assos) civarında Lelegler (Strabon: 13. 1. 49-51; Homeros: *İliada*, 21. 86; Munro 1934: 110; Herodotos: 7. 42); Troia ve Abydos arasında, Dardanos civarında ve doğusunda Dardenler (Homeros: *İliada*, 2.819; Strabon: 13.25; Stephanos Byzantios: s.v. "Dardanos"; Apollonios: 13.12.1)²; Aesepos kıyısında, Zeleia civarında Lykialılar; Thebe ovasında Kilikialılar; Batı Troas'ta Ege denizi kıyısında Kolonai ve Tenedos'da Kral Kyknos ve Kukkunni'ler (Skhol. *ad Pind. Ol.* 2.147; Tzetz. *ad Lycoph.* 233);³ Hellespontos'un güneyi ile Skamandros ırmağı arasındaki bölgede Gergithler;⁴ Kolonai ile Assos arasında ve Larissa ile Hellespontos arasındaki bölgede Pelaglar yaşamaktaydı (Aeshk., *Supplices* 1, sqq; Sophokles, *Inachos*, fr. 2.56; Homeros: *İliada*, 2.840-843).⁵ Ayrıca, kuzeyde Granikos'un Marma-

1 Starke 2001: 46.

2 Sevin 2001: 57; Erhat 1972: 90; Leaf 1923: 137.

3 Strauss 2006: 65.

4 Herodotos: 5.122; Leaf 1917: 26, 102; Cook 1973: 347; Strabon: 13.1.19. Lampsakos'un hinterlandının Gergithion olarak adlandırıldığını bildirir.

5 Myres: 1907, 175; Gorman 2004: 17; Munro 1934: 109-128; Leaf: 1923, 198, 235;

ra denizine döküldüğü bölgede Adrestos, Hellespontos kıyılarında, Perkote'de Merope, Arisbe'de Asios hüküm sürmekteydi (Homeros: *İliada*, 22.828-831, 835-839, 840-843; Strabon: 9.15.19).⁶

Gerek Troialıların, gerekse Troas bölgesinde yaşayan bu halkların etnik kökenleriyle ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Bazı bilim insanları Troialılar ve onların yakın ve uzak komşularının güneydoğu Avrupa-Thrakia kökenli olduğunu söylerken,⁷ bazı araştırmacılar da son yıllarda Troia kazılarında bulunan *Luwi* dilinde yazılmış bir mühürden yola çıkarak, Troialılar'ı M.Ö. II. Binde Anadolu'nun en büyük etnik grubu olan Luwiler'e dahil etmektedir.⁸

Tunç çağların sonunda, Deniz kavimleri hareketiyle güneydoğu Avrupa'dan yeni insan grupları gelmeye başlar. Bu büyük göç hareketi sonrasında Troas toprakları, Thrak kavimlerinin istilasına maruz kalmıştır.⁹ Strabon, bu göçler sonrasında Thraklar'ın, Avrupa'dan Anadolu'ya geçip, Abydos ve civarında yerleşimler kurduklarını söyler (Strabon: 13.1.8.). Sonuçta Phryg ve Mysia kökenli halklar, bölgenin büyük bir bölümüne yayılarak yerleşirler (Strabon: 13.1.22; 13.1.8.; Stephanos Byzantios: s.v. "Antandros"; Ksenophon *Cyropaedia* 4.2.30; Ksenophon: *Hellenica* 3.1.10-17; Homeros: *İliada*, 2.852).¹⁰ Bu istilalar sırasında yukarıda bahsettiğimiz yerli halkların bir kısmının bölgeyi tamamen terk ettiği, bazılarının ise kıyı bölgelerini terk ederek daha güvenli olan iç kısımlara yerleştikleri düşünülür.¹¹

M.Ö. 8. yüzyılda Bayramiç yakınlarındaki Skepsis ve Kebren kentleri dışında Troas kıyılarının güneyde Edremit körfezinde Altınoluk yakınlarındaki Antandros'tan başlayarak, kuzeyde Marmara denizi kıyısındaki Priapos'a kadar Aiol ve İon kökenli Yunanlılar tarafından kolonize edildiğini görmekteyiz.¹² M.Ö. 610 yılında Atinalılar'ın Hellespontos girişinde bulunan Sigeion kentini kurmalarıyla bu kolonizasyon hareketi tamamlanmıştır (Herodotos: 5. 94-95; Strabon: 13.1.38-39; Diogones Laertius: 1 174).¹³

Özetle, yukarıda sıralanan halklar, M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında, yani Perslerin bölgeye gelmesinden hemen önce Troas'ın demografik yapısını oluşturmaktaydı

6 Leaf 1923: 57.

7 Porozhanov 1994: 187-196.

8 Hawkins-Easton 1996: 111-117.

9 Leaf 1923: 45.

10 Leaf 1923: 62; Meyer 1877: 86; Jeffrey 1976: 237.

11 Blegen 1964: 172.

12 Troas'a gerçekleşen bu Aiol göç hareketinin kesin tarihi bilinmez. Ancak Cook (1973: 360), İlion, Rhoiteion ve Larisa'da bulunan seramik örneklerinden, bu yerleşimlerin M.Ö. 700 yılından önce kurulduklarını belirtmektedir.

13 Spencer 2000: 68-81; Körpe-Yavuz: 2009: 230.

Pers Hakimiyetinde Troas

M.Ö. 6. yüzyıl başlarında Yakın Doğu'nun siyasi sahnesine çıkan Persler M.Ö. 547-46 yıllarında Lydia krallığını ortadan kaldırarak egemenlik alanlarını Ege denizine kadar genişlettiler. Kısa bir süre içinde İran'ın küçük bir bölgesinden çıkıp antik çağların ilk büyük imparatorluğunu kuran Persler, kendi ülkelerinde bile çoğunluğu oluşturmuş değillerdir.¹⁴ Ksenophon, *Cyropaedia*'da Perslerin kendi ülkelerindeki sayısının ancak 120.000 olduğunu bildirir. Fakat modern tarihçiler bu sayının Persler içindeki *homotimoi*, yani bir nevi soylu sınıf olduğunu söyler Ksenophon: *Cyropaedia*, 1. 22 15). Kendi ülkelerinde sayıca azınlıkta olan Perslerin fethettikleri ülkelere bu nüfusu göç ettirdikleri, yani bu ülkeleri büyük kitleler halinde istila ettiklerini söyleyemeyiz. Fakat bütün imparatorluk topraklarında Pers varlığını etkin bir şekilde göstermek için ellerindeki bu değerli *homotimoi*'u çok ekonomik kullandıkları anlaşılmaktadır.

Persler imparatorluk topraklarını yirmiye yakın bölgeye (satraplığa) ayırmış ve her birinin başına Satrap adı verilen bir vali atamışlardır (Herodotos: 3.90.1-2; Ksenophon: *Cyropaedia* 8.6. 1-7).¹⁴ Bazıları bir ülke boyutlarındaki satraplıkları başındaki valilerin kendi başlarına hareket etmeleri ya da ayaklanmalarını önlemek için, satraplara sadece idari görev verilmiş, askeri komutanlar doğrudan Büyük Kral'a bağlı ve onun tarafından atanmış, askeri ve idari gücün aynı elde toplanmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca iyi çalışan bir yol ağı, etkin bir haberleşme sistemi ve kontrol mekanizması getirilmiştir.

Lydia krallığının ortadan kaldırılmasından sonra Troas'ın Hellespontos kıyısında bulunan Yunan kentleri kısa sürede Pers hakimiyetine girmiştir. Bölgenin tamamen Pers kontrolüne girmesi için yaklaşık 50 yıl daha gerekmiştir. Troas bölgesi Pers hakimiyetinde yönetim merkezi Manyas gölü kıyısındaki Daskyleion olan Hellespontos Phrygia satraplığı içindeydi.¹⁵ Bu dönemde İran'dan çok sayıda Perslin gelip Troas'a yerleşmiştiz.

Persler bölgenin kentleri ile kırsal alanlarını farklı şekillerde kontrolleri altında tutmuşlardır. Kentler "yandaş" tyranlar ve buralara yerleştirilen küçük garnizonlar tarafından tutulurken, kırsaldaki yerli halk bulundukları yerlere ikamet ettirilerek ve stratejik noktalara inşa edilen kalelere yerleştirilen garnizonlarla kontrol edilmiştir.¹⁶

Troas'ta M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çok yoğun olmasa da, gene de kalabalık bir Pers nüfusunun varlığından söz edilebilir. Antik kaynaklar doğrudan

14 Batı Anadolu'daki Pers satraplıkları için bakınız: Krumbholz 1883; Mellink 1988; Petit 1990; Asheri et al. 2007.

15 Balcer 1984: 95-325; Sekunda 1988; Tenger 1996; Tenger 1999: 131-133; Kaptan 2001: 5.

16 Bu bölgedeki Hellen tyranlar, özellikle kıyılarda ve Darius zamanında: Austin 1990; Briant 2002: 561-563. Pers yerleşimleri: Sekunda 1988; Berlin 2002: 140-146; Körpe 2010: 130-189.

bu bölgeden bahsetmeseler de, Kserkses'in Yunanistan'daki başarısızlığından sonra Atinalıların Gelibolu yarımadasında, Sestos'ta ve Byzantion'da çok sayıda Persliyi ele geçirdiğini biliyoruz (Plutarkhos: *Kimon*, 9. 2-4, 14).¹⁷ Bundan da anlaşılabileceği gibi Pers hakimiyeti zamanında bölge kentlerinde hatırı sayılır bir Persli yaşamaktaydı. Tabi bunların büyük bir kısmının sivil ve askeri görevliler (soylular) olduğunu unutmamak gerekir.

Troas'ın kırsalında ise durum biraz daha farklıdır. Perslerin bu kısımları kontrol altına aldıktan sonra özellikle bazı verimli arazileri kendilerine ayırdıkları görülmüyor. Persler, bu verimli toprakları kendilerine hizmet eden yabancılara verdikleri gibi buralara İran'dan gelen aileleri yerleştirmişlerdir. Bir tür "tumar" sistemi içinde kullanılan bu araziler, Perslerin bu devasa imparatorluğu nasıl bu kadar uzun süre idare ettiklerini gösterir.

Antik kaynaklar, bu arazilerin Persler tarafından nasıl kullanıldığı hakkında bilgi verir. Ksenophon, *Anabasis* adlı eserinde yanındaki askerler ile birlikte Pergamon civarında müstahkem bir Pers malikanesine saldırdıklarını, ama buraya komşu diğer malikanelerden gelen Perslerin kendilerini nasıl püskürttüğünü ayrıntıları ile anlatır Ksenophon *Anabasis* 7.8.9; 7.8.7)¹⁸

Troas bölgesinde uzun yıllardır yaptığımız çalışmalarda çok sayıda Pers malikanesi olduğunu düşündüğümüz böyle yerleşimler tespit ettik. (**Fig. 1**) Özellikle bölgenin iç ve doğu kısımlarında, Çanakkale merkez, Bayramiç, Lapseki, Çan, Biga ve Yenice ilçelerinin verimli ovalarında bu malikanelerden bulunmuştur.¹⁹ Malikanelerin etrafında bulunan kaleler ve içindeki askerlerin her türlü iâsesi bu toprakların gelirleriyle karşılanıyor olmalıydı.²⁰ Kalelerde bulunan askerler, hem bu "sorunlu" bölgelerin kontrol edilmesini sağlıyor, hem de ihtiyaç duyulduğunda büyük kralın diğer askeri seferlerine destek sağlıyorlardı. Kalelerdeki askerlerin büyük çoğunluğu, ya Yunanlı paralı askerler, ya da yerli halklardan toplanan askerlerdi.

Troas'taki Pers Soyluları

Hellespontos Phrygia'sında öne çıkan üç Pers sülalesinden söz edilmektedir: Pharnakidler, Ariobarzanidler ve Spithridadisler. Bu üç aileden Pharnakidler, Daskyleion civarında yerleşmiş olup, kısa bir dönem dışında satraplığın yöneticiliğini yap-

17 Meritt 1939: 205-6.

18 Rostovtzeff 1923: 371-374; Balcer 1984: 211-214. Asidates'in malikanesi ve yandaşı *nomoi* sahipleri ile ilgili bakınız: Debord 1999: 183-84.

19 Körpe 2010: 151-189.

20 Bu garnizonlar ile ilgili ilk arkeolojik kanıtlar Troas'ın birkaç yüz kilometre güneyinde Lydia-Aiolis-Ionia bölgeleri arasında yapılan yüzey araştırmalarında ortaya çıkmıştır. Gezzin 2001, 181-187.

muşlardır. Ariobarzanidler, Bithynia'nın güney batısında hios civarına yerleşmişlerdir. Spithridadislerin ise Troas bölgesinin doğu kısımlarını Hellespontos kıyıları ile birlikte kontrol ettiği anlaşılmaktadır.²¹

Pers kralın çok yakınında yer alan bu nüfuzlu ailelerin de yanlarında daha başka Pers aileleri bulunmaktaydı. Sekunda, bu sistemi orta çağ Avrupa'sındaki "dükalık" sistemine benzetir.²² Dükalık sisteminde olduğu gibi, bu ailelere bağlı diğer kont ve şövalyelerin de kontrol ettiği toprakların olduğunu ileri sürer. Troas'ı büyük ölçüde kontrol eden Spithridadislerin de kendilerine bağlı çok sayıda alt dereceden Persli aileyi bölgeye yerleştirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmalarımızda tespit ettiğimiz malikaneler bu soylu ailelere ait olmalıdır.

Bu malikanelere ait arazilerin sınırları kesin bir şekilde belirlenmiştir. Bu araziler, Pers hakimiyetinden sonraki yıllarda da sınırları çok fazla değiştirilmeden kullanılmıştır. M.Ö. 245 yılına ait bir yazıtta sınırlarının sınır taşları ile belirlenmesi istenilen Aesepos'un batısındaki Pannukome arazisi, eski bir Pers çiftliğidir.²³ (Fig. 2)

Troas'taki Persler için dönüm noktası Granikos savaşıdır (Fig. 3). Bu savaş öncesinde İskender komutasındaki Makedonya ordusu ile nerede ve nasıl savaşacaklarının tartışmasını yapan Pers komutanları sonunda onu Granikos çayının doğusunda karşılamaya karar verdiler. Bu tartışmada Pers ordusundaki Yunan paralı askerlerinin komutanı olan (Kendisi aynı zamanda Pers kralının Troas'ta ona verdiği malikaneye sahipti ([Arrianos: *Anabasis* 1.17.8; Polyainos: 4.3.15.])²⁴ Memnon, ülke topraklarını yakarak geri bölgelere çekilmelerini ve Makedonyalılar ile orada karşılaşmayı önermiştir.²⁵ Bu öneriye başta Hellespontos Phrygia satrabı Arsites olmak üzere diğer Persler şiddetle karşı çıkmıştır (Arrianos: *Anabasis*, 1.12; Diodoros: 17.18.2-3.).²⁶ Bu karşı çıkış, ülkenin yukarıda da bahsettiğimiz gibi pek çok Pers malikanesi-arazisi ile dolu olduğunun göstergesidir.

Granikos savaşında, ordunun önemli bir kısmının artık kendi ülkelerini-topraklarını savunan Hellespontos Phrygiası ve özellikle de Troas'tan gelen Persler olduğu-

21 Sekunda 1988: 178-181.

22 Ksenophon: *Cyropaedia* 8.6.4-10; Tuplin 1987a: 232-4. Cook 1983: 177; Kuhrt 1995: 693-696; Sekunda 1988; Hornblower 2002: 67-68.

23 Welles 1934: 89-104, 18-20.

24 Demosthenes: 23.154, 157; Ps. Aristoteles *Oikonomika*. 1351b1f. Strabon'a (13.1.11) göre Memnon'un arazisi *Memnon Kome* Aesepos vadisi içindedir. Fakat onun Memnon'u Troia savaşlarına katılan mitolojik kişilik olmalıdır. Bakınız: Berve: II, 188; Hackel: *Marshals*, 356, n.26; Polyainos Troas'da Memnon'a ait bir araziden bahsederken, Arrianos gibi kesin yerini tarif etmez. Holfstetter: 125, Nr. 215 "Memnon", 129, Nr. 220 "Mentor".

25 Mc Coy 1989: 414.

26 Memnon'un önerisine en fazla karşı çıkan büyük ölçüde kendi toprakları zarar görecektir olan Hellespontos Phrygia satrabı Arsites olmuştur.

nu söylemek hiçte yanlış olmayacaktır. Bklki de bu duyguyla Arsites ve onun askerleri, savaşın ilk anlarında doğrudan İskender'in üzerine saldırmış, fakat başta satrap olmak üzere bu kuvvetler Makedonyalılar tarafından tamamen yok edilmişlerdir.

Granikos'da ölen Perslerin çoğunun Troas'tan gelenler olması nedeniyle savaştan sonra bölge, direniş göstermeden Makedonyalıların eline geçmiştir. Fakat arazi çalışmaları bölgedeki Pers kaleleri ve malikanelerinin neredeyse tamamının bir daha yerleşilmemek üzere terk edildiğini görmekteyiz.²⁷ Buralarda henüz arkeolojik bir kazı yapılmadığı için bu terk edilişin zorla, şiddet yoluyla mı, yoksa zorunlu bir göçle mi gerçekleştiğini şimdilik söyleyemiyoruz. Ama Pannukome arazisiyle ilgili yazıttan da öğrendiğimiz gibi bazı Pers aileleri bölgede yaşamaya devam etmiş olmalıdırlar.

Bölgedeki Pers nüfusunun (Troas'taki halklar içinde belki de sayıları en az onlardı) Hellenistik ve Roma dönemlerinde bölgenin diğer halkları gibi gittikçe Yunanlılaşarak asimile olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, özellikle Çanakkale'nin kıyıları dışında kalan bölgelerinde, Erken Tunç Çağından 20. yüzyıla kadarki yerleşim tarihine bakacak olursak, bölgenin nüfus bakımından en canlı döneminin bu iki yüz yıllık dönem olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde bölgede mümkün olan bütün arazilerde tarım yapıldığı gibi, madencilik de bölgenin önemli bir gelir kaynağı olmuştu. Bölgenin artan zenginliğini, yerleşimlerin etrafındaki bazılarının kazısı yapılmış ve sayıları binlere ulaşan tümülüslerde görmekteyiz.²⁸ (Fig. 4)

---

27 Körpe 2010.

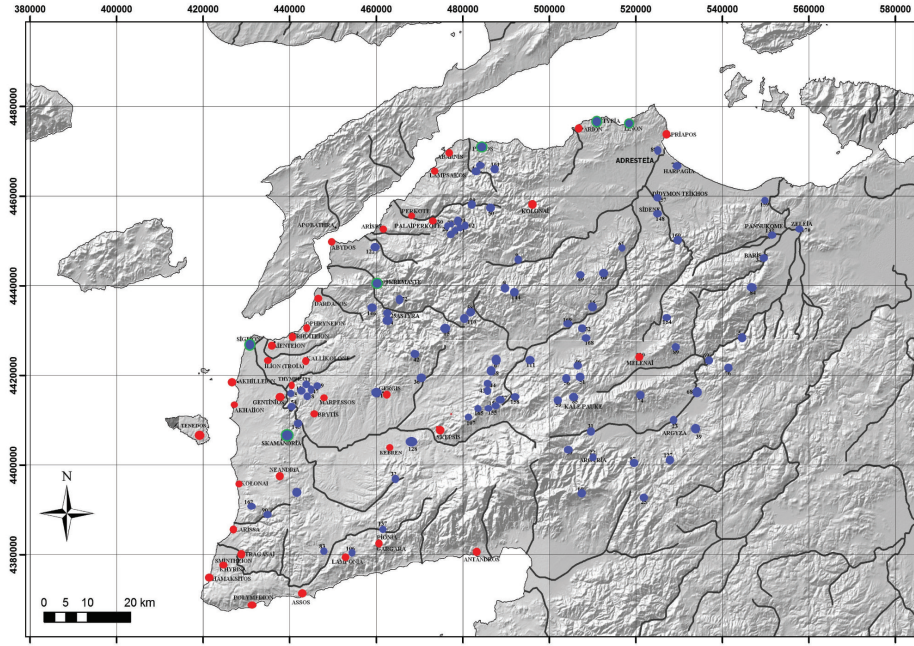
28 Sevinç-Körpe 2001; Rose-Körpe 2008.

Kaynakça

- Asheri, D. – Lloyd, B. – Corcella, A. – Murray, O. - Moreno, A. 2007: *A commentary on Herodotus books I-IV*, Oxford.
- Balcer, J. M. 1985: *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia (Providence)*
- Berlin, A. M. 2002: "Ilium Before Alexander: A Fourth century B.C. Ritual Deposit" *Studia Troica* 12, 131-166.
- Blegen, C.W. 1963: *Troy and Trojans*, New York/Washington.
- Briant, P. 2002: *From Cyrus to Alexander: A history of the Persian Empire*, Winona Lake, Eisenbraun.
- Cook, J. M. 1973: *The Troad, An Archaeological and Topographical Study*, Oxford University Pres.
- Debord, P. 1999: *L'Asie Mineure au IVe Siècle 412-323 a.c.*, Bordeaux.
- Erhat, E. 1972: *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul. Gezin, İ. 2001: "Defensive Systems in Aiolis and Ionia Regions in Achaemenid Period. *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Bandırma 15-18 August 1999, Leiden 181-187.
- Gorman, V. B. 2004: *Miletos The Ornament of Ionia*, Michigan
- Hawkins J. D. - Easton, D. E. 1996: "A Hieroglyphic Seal from Troia", *Studia Troica* Band 6, 111-117.
- Jeffrey, L. H. 1976: *Archaic Greece: The City-States C. 700-500 B.C.*, New York.
- Kaptan, D. 2001: "On The Satrapal Center in Northwestern Asia Minor", T. Bakır (ed.), *Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period* Bandırma 15-18 August 1997, Achaemenid Anatolia, 2001, 57-63.
- Kuhrt, A. 1995: *The Ancient Near East c. 3000-300*, London.
- Körpe, R. 2010: "Akhaemenid Hakimiyetinde Troas Bölgesi (M.Ö. 545-M.Ö. 334): Arkeolojik Veriler ve Antik Kaynaklar Işığında Tarihsel-Kültürel Bir Değerlendirme" *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İzmir.
- Körpe, R. 2011: "Büyük İskender'in Troas'ta İzlediği Rota ve Granikos Savaşı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 9, Sayı: 10-11.
- Körpe, R. - Yavuz, M. F. 2009: "Sigeion and Its Foundation", Çiğdem Özkan Aygün (ed.) *SOMA 2007 Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical University*, 24 and 29 April 2007 *BAR International Series*, Oxford, Archeopress 2009, 230-232.
- Krumbholz, P. 1883: *De Asiae minoris satrapis persicis*. Lipsiae Frankenstein et Wagner
- Leaf, W. 1917: "Notes on the Text of Strabo XIII. I", *JHS*, Vol. 37, 19-30.

- Leaf, W. 1923: W. Leaf, *Strabo on The Troad*, London.
- McCoy, W. J. 1989: "Memnon of Rhodes at the Granicus" *The AJPh* 110, 413-433.
- Mellink, M. 1988: "Anatolia", *CAH* 4², 211-233.
- Meritt, B. D. 1939-53: *The Athaenian Tribute List*, I-IV,
- Meyer, E. 1877: *Geschichte von Troas*, Leipzig.
- Munro, A. R. 1934: "Pelasgians and Ionians", *JHS* 54, 109-128.
- Petit, T. 1990: *Satrapes et satrapies dans L'empire achéménide de Cyrus Le Grand à Xerxès*, Liege.
- Porozhanov, K. 1994: "Troy's Maritime League", M. Lazarov- C. Angelova (ed.), *Thracia Pontica* VI, 187-196.
- Rostovtzeff, M. I. 1923: "Economic Policy of the Pergamene Kings" (Ed.) W. H. Buckler-W. M. Calder *Anatolian Studies presented to Sir William Mitchell Ramsay*, Manchester, 359-390.
- Rose, C. B. - Körpe, R. et al. 2009: "Granicus River Valley Survey Project, 2004-2005", *Studia Troica* 17, 65-150.
- Sekunda, N.V. 1988a: "Persian Settlement in Hellespontine Phrygia" A. Kuhrt, H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), *Achaemenid History III. Method and Theory*, Proceedings of the London 1985 Achaemenid History Workshop, Leiden, 175-196.
- Sekunda, N.V. 1988b: "Achaemenid Military Terminology" *AMI* Band 21, 69- 77.
- Sekunda, N.V. 1988c: "Some Notes on the Life of Datames", *Iran* 26, 35-53.
- Sevin, V. 2001: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara.
- Sevinç, N. - Körpe, R. et. al. 2001: "A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan", *Studia Troica* 11, 383-420.
- Spencer, N. 2000: "Exchange and Stasis in Mytilene", Brock, Roger, and Stephen Hodkinson. *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Oxford.
- Strauss, B. 2006: *The Trojan War*, New York.
- Tenger, B. 1996: "Troas zwischen Königsfrieden und Ankunft Alexanders" E. Schwertheim-H. Wiegartz(ed.), *Die Troas. Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II Asia Minor Studien* 22, 125-147.
- Tenger, B. 1996: "Zur Geographie und Geschichte der Troas" E. Schwertheim-H. Wiegartz (ed.), *Die Troas. Neue Forschungen III Asia Minor Studien* 25, 103-180.
- Tuplin, C. 1987: "Xenophon and the garrisons of the Persian Empire", *AMI* 20, 167-245.
- Tuplin, C. 1987: "Administration of the Achaemenid Empire" (ed.) D. Carradine *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires. BAR international series*, 343, Oxford.
- Welles, C. B. 1934: *The Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, London.

Ekler

Harita 1: Bölgede yapılan son araştırmalardan sonra Troas'daki Arkaik ve Klasik yerleşimler.

Figür 1: Pers hakimiyeti zamanında Troas'da tespit edilen küçük yerleşim yerlerinden biri.

Figür 2: Pannukomme arazisinin batı sınırını gösteren sınır taşı yazıtı.

Figür 3: Granikos savaş alanının doğu yönden (Perslerin gözünden) görünümü.

Figür 4: Troas bölgesinde bulunan çok sayıda tümülüstən biri.

Sözlü Tarih Anlatılarında Çanakkale Merkeze Girit'ten Göçler: 'Giritli, Başı Bitli..'

E. Zeynep Suda GÜLER*

Özet

Bu çalışmada Girit'ten Çanakkale merkeze yapılan göçler ve nüfus mübadelesi ile gelen göçmenler inceleniyor. Çanakkale'de sözlü tarih yöntemi ile yapılan araştırmaya dayanan çalışmada göç bağlamları, Girit'ten Türkiye'ye ve Çanakkale'ye göçün nedenleri ve ortaya çıkardığı kültürel etkiler tartışılıyor. Girit'ten göçlerin 19. yüzyılın son yıllarından başlayarak ve Lozan Barış Konferansı sonuçlarından hareketle, nüfus mübadelesi ile ilişkilenmiş bir tarih bulunuyor. Bu çalışmada genel çerçeve oluşturulduktan sonra Çanakkale'de yaşayan Girit göçmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerden ve aile tarihlerine dair anlatılardan hareketle göçmenlerin Girit'i, göç deneyimini ve geldikleri yeri, buradaki yaşam deneyimlerini hatırlama ve anlamlandırma, ifade etme biçimleri inceleniyor.

Anahtar Kelimeler: Göçler, Girit'ten Çanakkale'ye Göçler, Mübadele

Migration to Çanakkale (Dardanelles) from Crete in Oral History Narratives: 'Lousy Cretan'

Abstract

In this research we study migration from Crete to Dardanelles (Çanakkale) and the experience of the population exchange in the turn of the 20th century and in 1923. Grounded to the oral history interviews made in Çanakkale related to the migration experiences, we have discussed the reasons and the social, economic and cultural effects of migration from Crete and population exchange. Migrations from Crete and the Aegean islands started in the last part of the

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Beyazıt-İstanbul, zeynep.guler@gmail.com

19th century and after the Treaty of Lausanne in 1923 the final legal frame was formed and large number of were forced to move from Greece to Turkey and vice versa. In this study we have tried to find out and understand the personal or familial experiences of people who moved to Çanakkale from Crete during that period using the oral history method, face to face interviews and recorded narratives concerning family histories. In their narratives we have tried to see the way they remember and interperate the bitter experience of migration.

Keywords: Migrations, Migrations from Crete to Çanakkale, Population Exchange

Giriş ve Bağlam

Göç ve göçmenlik insanlık tarihi boyunca görülen bir sosyal olgu. Öyle ki yalnızca günümüz sosyal bilimlerinin değil mitolojik ve dini öykülerin, felsefenin ve edebiyatın, güncel sanatlar ve sinemanın da önemli konuları arasında yer alıyor. Tecrübelerle biliyoruz ki her zaman ve her durumda olumsuz koşullar içermek zorunda değil. İnsanlar kimi durumlarda mevcut hallerinden daha iyi olanaklar aramak üzere umutlu yolculuklara çıkıyorlar. Bu yolculuklar farklı temaslar sağlıyor, farklı kültürleri bir araya getiriyor; bu temaslar sonuç olarak eskisinden farklı yönler taşıyan kültürel oluşumlara, bileşimlere yol açıyor. Anadolu ve yakın coğrafya alanı çok eski çağlardan günümüze her zaman göç yolları üzerinde yer almış, bu yüzden göç ve göçmenlik yabancısı olduğumuz durumlar değil. Göç ve göçmenliği ‘insanlık durumu’na dair bir olgu olarak incelemenin ötesinde göç ve nüfus hareketlerinin belirli tarihsel ve toplumsal bağlamlar içinde oluştuğunu belirtmemiz gerek. Konumuz çerçevesinde ele aldığımız göç olgusu da böyle bir özgül bağlamda ortaya çıkıyor. İmparatorlukların bütünlüğünü koruyamaz olduğu, milliyetçi hareketlerin yükseldiği, büyük güçler arasında rekabetin derinleştiği ve yaygınlaştığı 19. yüzyılın sonlarından itibaren oluşan özel bir göç bağlamı sosyal bilimciler açısından önemli bir inceleme ve araştırma alanı oluşturur. Bu dönemin Birinci Dünya Savaşı yıllarını izleyerek 1929 ekonomik krizine dek uzandığı, bundan sonra devamında Avrupa’da faşizmin yükseldiği, dünyayı İkinci Dünya Savaşı’na sürükleyen başka bir tarihsel dönemin oluştuğu söylenebilir. Eric Hobsbawm gibi tarihçiler bu dönemi “uzun 19.yüzyıl” olarak adlandırmıştır.

19.yüzyıl boyunca devam eden hızlı sosyal değişim koşulları ile yeni kimlik ve aidiyetlerin, yeni bağlılıkların şekillendiği, birbiriyle mücadele ettiği bir dönem olarak görülür.¹ 1789 Büyük Fransız Devrimi ve sonrasında Avrupa siyasi haritasında ulus-

---

1 Zafer Toprak, “From Plurality to Unity: Codification and Judisprudence in the Late Ottoman Empire”, *Ways to Modernity in Greece and Turkey: Encounters With Europe, 1850-1950*, Anna Frangoudaki ve Çağlar Keyder (derl.), I.B.Tauris, 2007, s. 26-27.

çuluk hareketleri, ulus devletlerin oluşma dinamikleri dönemin imparatorluklarını da etkilemiştir. Böyle bir bağlamda imparatorlukları oluşturan farklı etnik gruplar kendi ulusal kimliklerini keşfetmeye, oluşturmaya ve diğerlerinden ayırtmaya başlamış, bu süreç beraberinde yeni birliklilikleri ama aynı zamanda düşmanlığı ve ayrılma dinamiklerini de şekillendirmiştir. Söylediklerimiz Avusturya-Macaristan imparatorluğu için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Birinci Dünya Savaşı öncesinden, 19. yüzyıl sonlarından başlayan dağılma süreci çeşitli türden aranıslara, tarafgirliklere, bu yönde akımlara ve milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasına, sonuç olarak da bir arada yaşamakta olan farklı din ve etnik gruba ait halkın başka eksenler çerçevesinde bölünmesine ve birbirine düşman olmasına yol açtı. Balkan Savaşları ile hızlanan ayrışma ve düşmanlaşma sürecini 1914-1924 arası dönemde imparatorlukların gücünü yitirdiği ve yeni ulus devletlerin kurulduğu bir dönem izledi. Bu arada geçen zaman içinde ulus devlet fikri, ideolojisi, kültürü geniş bir coğrafyada filizlendi, kendini oluşturdu, şekil kazandı ve mücadelelere girişti. Bu sürecin unsurlarından biri de yeni oluşan ulus devletlerin kendilerine etnik homojenlik sağlamaya çalışması oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın bu süreci hızlandığı ve sonuçları çabuklaştırdığı ileri sürülür.² Osmanlı-Türk deneyiminde bu sürecin etnik olarak tarif edildiği, ancak din unsurunun tanımlayıcı ve birleştirici bir özellik olarak görüldüğü bir etnik saflaşma çabası içerdiği ileri sürülür. Balkan Savaşları ile başlayan ve Dünya Savaşı ile devam eden bu süreçte savaş öncesi ve sırasında farklı dinlere mensup Ortodoks Rumlar ile Ermeniler zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Ermeni zorunlu göçü 1915 yılına tarihlenirken Anadolu'nun çeşitli köy ve kasabalarında yaşayan Rumlar Yunan işgalci ordusunun yarattığı olumsuz etki sonucu 1922'de, Türk ordusunun İzmir'e girişini izleyen günlerde kıyıya yığılmış, İzmir ve çevresinden beş hafta içinde toplam 262.578 kişi Ege adalarına ve Yunanistan'a taşınmıştır.³ Benzer şekilde Tekirdağ limanında da yaklaşık 50 bin Rum'un biriktiği, şehirde gıda maddesi kalmadığı raporlara girmiştir.

Sürecin bütününde, savaş ve mübadele öncesinde Türkiye'ye gelen Müslüman Türk ahaliden de söz etmek gerekir. Birlikte yaşayan toplumlar arasında mevcut sosyal ilişkilerin bozulduğu uzun bir sürecin devamında savaş ihtimalinden ve bunun gerçekleşme izlerinin görülmesinden sonra, özellikle de Girit söz konusu olduğunda 1896 isyanını izleyen dönemde, Osmanlı Devletinin askerini ve memurunu geri çektiği bir bağlamda birçok aile Türkiye'ye gelmeyi tercih etmiştir. Çanakkale'de olduğu

2 Çağlar Keyder, "The Consequences of the Exchange of Populations for Turkey", Renee Hirschon (der.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*, Berghahn Books, 2004, s. 39-40.

3 Akt.Ayhan Aktar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin İlk Yılı: Eylül 1922-Eylül 1923", *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der.Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 56. Net rakamlar bulmak güç olsa da Anadolu'dan göç etmek zorunda kalan nüfusun 1,5 milyon civarında olduğu ileri sürülmektedir. Bu rakam Yunanistan'ın bir nüfus şoku ile karşılaşmasına ve göçmenlerin çoğunun büyük bir yoksulluğa düşmelerine neden olmuştur.

gibi başka illerde de böyle göçmen gruplarına rastlanmaktadır.⁴ Bu daha önce uzun yıllar birlikte yaşamış halkların artık birlikte yaşam sürdüremeyecekleri bir dönüm noktası oluşturmaktadır.

Sosyal tarihe dair anlatılar Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecine ait uzunca bir dönemin sosyal dinamiklerini anlamamıza önemli katkılarda bulunuyor. Bu çalışmanın amacı 19. yüzyılın son yıllarından itibaren ve özellikle de 1923-1924 yıllarında nüfus mübadelesi ile Girit'ten Türkiye'ye göç ederek Çanakkale'ye yerleşen ailelerin deneyimlerini, Türkiye Cumhuriyeti yakın tarihi içinde değerlendirmek. Dönemin sosyal ve ekonomik koşullarını, göç deneyimini, yerleşmeleri Çanakkale ile bağlantıları çerçevesinde incelemek.⁵ Bunu yaparken anlatanların bu anıları nasıl değerlendirdiklerini, nasıl hatırladıklarını ele almak önemli bir araştırma alanı açıyor. Sözlü tarih anlatılarında ve aile tarihlerinde savaşlarla dolu bu dönem önemli bir kırılma noktası oluşturuyor. Diğer yandan sözü edilen sürecin kolay gerçekleşmediğini, göç ve zorunlu göçün bu insanları da içeren daha geniş toplumda büyük bir değişim ve travmaya yol açtığını belirtmemiz gerekir. Bu nedenle acı izler her iki tarafta mübadil ve göçmenlerin anılarında, kolektif belleğinde yer almaktadır. Bu anılar kişisel, aile ve dar topluluk çevresinde oluşturulduğu gibi daha geniş bir çerçevede de şekillendirilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse ortak deneyime dair topluluğun 'yukarıdan oluşturulmuş' hafızasında yer bulan bir özelliğin, bu deneyimi ulusal kurtuluş ve kuruluş süreç ve dinamikleri ile bağlantılandırmak olduğunu söyleyebiliriz.⁶

Girit

Akdeniz adalarının Kıbrıs'tan sonra en büyüğü olan Girit Osmanlı Devleti'ne 1669 yılında tam olarak katıldı. Osmanlı devletinin genişleme döneminde Girit'in fethi Deli Hüseyin Paşa komutasında başlatıldı, son iki yılı Fazıl Ahmet Paşa zamanında olmak üzere Kendiye muhasarası toplam 40 yıl sürdü. Daha sonra Venediklilerin elinde kalmış bulunan Suda kalesi 1715'te fethedildi. Burası askeri açıdan daha korunaklı bir yer olduğu için, fethi gecikti. Bu yerler yüzyıllar boyunca Osmanlı egemenliği altında kaldı. 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı devleti Balkan topraklarını kaybetmeye başladı. Adada Yunan ve Türk milliyetçiliği gelişti, çeşitli ayaklanmalar

4 Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri(1897-1912)", s. 189-190. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/297.pdf>, ulaşım tarihi: 2.11.1011.

5 Bu yazıda Çanakkale'de yaptığım bir sözlü tarih çalışmasının görüşmelerinden yararlanılmaktadır. Bkz. E.Zeynep Suda Güler, "Şu gemide ah ben de olsaydım..." Çanakkale'den Savaş Dışı Anılar, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2007.

6 Aytek Soner Alpan, "But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange", *The Historical Review / La Revue Historique*, Department of Neohellenic Research / Institute of Historical Research, Volume IX, 2012, s. 203-204.

yaşandı. Ada halkı ikiye bölündü; sonuç olarak “doğu sorunu”nun bir parçası olarak adaya “büyük devletler” müdahale etti ve asker çıkardı. Bu gerilimli dönem yirmi yıl boyunca devam etti. Osmanlı askerinin adadan çekilmesi ve Girit Parlamentosu’nun Yunanistan ile birleşme kararı alması adada yaşayan Müslüman Türklerin konumunu zorlaştırdı. Çeşitli silahlı çatışmalar gerçekleşti. Bunun sonucunda Müslüman-Türk aileler oradaki konumlarını güven içinde görmemeye başladılar.

1890’larda Girit’te yaşayan halklar arasında barış hali bozulmuştu. Adanın Yunanistan’a iltihakını hızlandırmaya yönelik siyasi ve askeri tercihler, adada yaşayan halklar arasındaki uyumu bozan bir ortam oluştu. Yunan Prensi George’un olağanüstü komiser olarak atandığı 1896’da adada büyük bir ayaklanma ortaya çıktı, siyasi durum hızla kötüleşti. Arada geçen zamanda kentlerde yaşayanlar biraz daha korunaklı bir ortam bulurken köy ve kasabalar görece daha güvensiz hale geldi. Müslüman nüfus güvenlik arayışı ile kentlere doğru yollara çıktı. Suda ve çevresinde çıkan çatışmalarda her gün birileri ölmeye başladı. Yunan Prensi George’un göreve başladığı 1898’den itibaren Girit Osmanlı Devleti için kaybedilmiş sayıldı.⁷

“Girit Adası’nın 1897 yılı nüfus sayımında 300.000 olan toplam nüfusu içerisinde 70.000 olarak belirlenen Müslüman sayısında, 1900 yılı sayımında belirgin bir azalma meydana gelmiştir. 303.553 toplam nüfus içinde Müslümanların nüfusu 33.496 olarak tespit edilmiştir. Kuşkusuz, 1896-1908 yılları arasında Ada’da Müslüman nüfusun hızla azalmasında göç önemli bir faktördür. 1897 yılında Yunanistan’ın Ada’yı işgaliyle Girit’teki Türk fakat çoğunlukça Rumca konuşan Müslümanlar göçe başladılar. 1897’den itibaren Girit’ten hızla başlayan göç, Ege adalarına doğru yoğunlaştığı gibi Anadolu’nun batı ve güney kıyılarını da etkilemiştir. Örneğin, 1899 yılı Temmuz-Ağustos ayında İzmir, Antalya, Mersin ve Tarsus’a Girit’ten göçmenlerin geldiğini biliyoruz. Girit’ten Anadolu’nun yanı sıra Selanik’e, Rodos’a, Cezayir-i Bahr-i Sefid’e de göç edilmiştir.”⁸

Lozan Barış Konferansı ve Zorunlu Nüfus Mübadelesi

Savaş sonrasında Lozan Barış Konferansı kapsamında Türkiye ve Yunanistan arasındaki azınlık meselesinin zorunlu nüfus mübadelesi yolu ile çözümlenmesi gündeme geldi. Bu fikir aslında daha önceki dönemde şekillenmiş ve bir miktar da tartışılmıştı.⁹ Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokol 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır. TBMM ile Yunan Hükümeti’nin üzerinde uzlaştığı bu anlaşmanın birinci maddesine göre

“Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs

7 Cemal Tukin, “Girit”, *İslam Ansiklopedisi*, C.4, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1945, s.800-801.

8 Fahriye Emgili, *a.g.m.*, s. 190.

9 Ayhan Aktar, *a.g.m.*, s. 70-71.

1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşmeyecektir."

Bu anlaşmanın ikinci maddesine göre mübadele;

a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Andlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etablis) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.

Çanakkale ve Mübadele

Kale-i Sultaniye 19.yüzyılın son çeyreğinde Biga Sancağının (Mutasarrıflık) merkez kazasıdır. Askeri açıdan önem taşıdığı için bir müstahkem mevki konumunda küçük bir yerleşimdir. Bu dönemde bir tek kazası (Erenköy-bugünkü İntepe) ve 39 köyü bulunmaktadır. Bu küçük kıyı kenti çok küçük bir nüfusa sahiptir. Çanakkale'de Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında kalenin arkasından itibaren Müslüman Mahallesi, çay kenarında Çingenelerin oturduğu çay mahallesi,¹⁰ Ermeni mahallesi, Yahudi mahallesi, Rum mahallesi ve Girit mahallesi diye adlandırılan yoğunlaşma alanları bulunmaktadır. Anlatılara bakılacak olursa,

"Yahudiler vardı burada. Ermeni kilisesinin olduğu yer Ermeni Mahallesi imiş. Sonra şimdi askerlik şubesinin, belediyenin olduğu yer Rum mahallesi imiş. Biz de bu civarda idik. (Eski Mahkeme Sokak) Zaten Çanakkale daracık yerd, alt-yapı yok bir şey yok, lağımlar dışarıya akardı. İlaç da yoktu. Millet bir okuma tutturmuştu. Cuma pazarının kapısında yatır vardı. Ayıt ağacına gider bez bağ-larlardı, sıtma olmayalım diye. Sıtma çok yaygın. Saat kulesinin yanında yeşilbaş dede vardı. Ondan sonra hepsini kaldırdılar. Tekkeler vardı. Nara'da tekke vardı. Karşıda tekke burnunda tekke vardı, toplanırlardı, pilavlar pişirirlerdi."¹¹

Savaş sırasında nüfus hızla azalır, ancak savaştan sonra gelen göçmen nüfus eskilerin yerini alır. Osmanlı Devleti için somut bir gerileme ve çekilme dönemi olarak

10 Çay Mahallesinde oturanlar çilingir ustası Çingâne kabilesidir. Soğuk demirci ustasıdır, temizlik işlerinde çalışır, gemilerde taşımacılık yaparlar. Hüseyin Uluarslan (d.1925) ile yapılan görüşmeden.

11 Raci Akın (d.1913) ile yapılan görüşmeden.

adlandırabileceğimiz 19.yüzyıl sonları ve 20.yüzyıl başları hep savaşlarla geçer. Özellikle Balkan savaşları sonrasında toprak kayıpları yaşanır. Çanakkale nüfusu 1915 savaşı ve sonrasında yaşanan işgal nedeniyle büyük ölçüde azalır. Kentte yaşayan Ermeni ve Rumlar gider en savaş sonrasında birçok yerden, Sakız'dan, Selanik'ten, Konya, Balıkesir, Bulgaristan, Rusçuk'tan, Arnavutluk'tan, Girit'ten, Kafkaslardan, Erzurum İspir'den, Erzincan Kemah'tan, Ezine, Bayramiç, Biga, Bozcaada, Gelibolu'dan, kıscası ilçelerinden olduğu kadar Anadolu ve Rumeli'nin değişik yerlerinden gelip kent merkezine yerleşenler olur. Göç hareketleri Dünya Savaşı'nın sonuna dek devam eder. Lozan anlaşması uyarınca 1923'te Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ile dönemin koşulları düşünüldüğünde oldukça büyük bir grup karşılıklı olarak yer değiştirir. Hızlı göç hareketleri yalnızca Osmanlı devleti topraklarında yaşanmamıştır. 19.yüzyılın son çeyreğinden başlamak üzere yoğun olarak 1880-1920 tarihleri arasında emperyalizm, savaş ve imparatorlukların ardından ulus devletlerin oluşma sürecinde bütün dünyada büyük göç hareketlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur.¹²

Yunanistan anakarası ve Balkanların diğer bölgeleri ile Girit arasında kültürel farklar vardır. Girit düşünüldüğünde farklı topluluklar arasında gündelik yaşamda uyum, kültürel benzeşim bunların başında gelmektedir. Özellikle kentler, limanlar ve çevreleri çok kültürlü, çok dinli bir ticaret merkezi konumundadır. Girit'te bulunan dönemin liman kentleri de bu özellikleri taşımaktadır. Yunanca ve Türkçe bilenler, üstelik okuma yazma bilenler çok küçük bir azınlık iken halkın büyük çoğunluğu Giritlice konuşur. Bu dil, Girit göçmenleri ve mübadillerin kendi aralarında, aile içinde uzun süre korudukları bir anadil konumunda olmuştur.

Çanakkale'de yapılan gözlemlere ve görüşmelere dayanarak şu söylenebilir: Mübadele'den önce gelenlerle, mübadele ile gelenler arasında hem somut koşullar hem de göç sürecini algılama açısından farklar vardır. Adlandırma ve hukuki farklar olduğu gibi geliş sürecinde, sağlanan maddi olanaklarda da farklar görülmektedir. Bu göçmen grubuna, göçmen ya da muhacir değil, mübadil denilmiştir. Mübadiller belirli bir anlaşma ile geldikleri için kendilerini diğer göçmen gruplardan farklı ve ayrıcalıklı kabul ederler. Diğer göçmen grupları da onları böyle görmüştür. Aralarında “onlar” ve “biz” diye bir ayrım yapılmıştır. Anlatılarda “Onlara toprak, zeytinlik, ev verildi, biz hiçbir şey almadık”, “Onlar oradaki mal varlıklarının karşılığını burada aldılar, biz ise yalnızca getirebildiklerimizle geldik” derler. Benzer karşılaştırmalar ve kültürel farklılıklar taşıyan farklı göçmen grupları arasında da yapılmaktadır. Mübadele ile gelenlerin içine girdiği sosyal ve siyasal çerçeve de farklıdır. Mübadele ile

12 Ulusaşırı göçler ve büyük güçlerin rolü ile ilgili olarak bkz.Nina Glick Schiller, “Transnational Social Fields and Imperialism: Bringing a Theory of Power to Transnational Studies” *Anthropological Theory*, C.5, no.4, s. 457.

gelenler 1923 ve sonrası yeni cumhuriyetin kuruluş atmosferine dahil olmuşlardır. Yeni dönem okuma, yeni bir ülke kurma gibi çeşitli olanaklar sağlamış, bazı göçmen grupları bu olanaklardan yararlanma olanağı bulmuştur. Mübadillerin bir kısmı da bu olanaklardan yararlanmış, yeni dönemin kurucu unsurları arasında yer almıştır. Mübadele anlaşması sonrasında gelenler 1923 sonrasında ulus devlet kuruluşuna, yeni cumhuriyetin kuruluş çabalarına katılmışlardır. Çanakkale’de gördüğüm mübadillerde bu durum özellikle vurgulanmıştır. Göçmenlerin ‘büyük’, resmileşmiş anlatılarında Cumhuriyetin kurucu ideolojisi ile uyumlu bir şekilde “Biz gelirken modern ve batılı bir yaşam biçimi sahibi idik, moderndik ve Avrupalıydık” düşüncesi vurgulanır. Anlatılarda bu özelliğin yeni cumhuriyetin modernleşmeci kurucu ideolojisi ile uyum içinde olduğu vurgulanmaktadır. Bir diğer özellik dışarıdan gelenlerin kendilerini daha ‘milliyetçi’ olarak kurmalarıdır. Çoğunlukla ‘anavatana dönüş’ miti abartılmaktadır. Oysaki sıradan insanların ‘küçük’ anlatılarında bu özellik görülmez.

“Giritli, Başı Bitli”

Savaş sonrasında Çanakkale’ye gelen en önemli göçmen grupları arasında Giritliler bulunuyor. Eskiden gelenler köprünün öte yakasında, Barbaros mahallesinde, mübadele ile gelen Giritliler ise Hastanenin yanında ve arkasında Güllübahçe (Güzelbahçe) sokağı ve halk arasında Venizelos sokağı olarak bilinen çevrede yerleştirildiler.¹³ Buralara Girit Mahallesi, Giritlilere de eskiler Rumca konuştukları ya da dilleri kırık olduğu için “yarı-gavur” denildi ve alayla karşılandılar. İkinci kuşak burada okula gidip, dilini düzeltene kadar bu böyle devam etti. Ev içinde yine Rumca konuşulduğu ve kimi alışkanlıkları farklı olduğu için Giritliler ayrı bir grup olarak algılanmaya devam etti. Gelenler ve gidenler gittikleri yerde “yabancı” olmayı sürdürdüler. Türkiye’ye gelenler burada da “gavur” olarak görüldüler. Çok uzun yıllar sonra bile evde konuşulan yabancı dil nedeniyle böyle bir yaftalama vardı. Okulda, çocuklar arasında söylenenlerden etkilenecek anneme ‘biz gavur muyuz’ diye sordugumu hatırlıyorum. Ancak alay ve aşağılamanın sınıfsal bir yönü olduğunu belirtmek gerekiyor. Göçmenlerin arasında oldukça yoksul aileler de vardı ve mübadeleyle ilk geldikleri yıllarda ne iş bulurlarsa yapıyorlardı. Bahçıvanlıktan anlayanlar İngiliz bahçesinde işe girmiş, denizcilikten anlayanlar kaptan, gemici ya da balıkçı olmuştu. *“Geldiklerinde Türkçe bilmiyorlar. Giritlilere “yarım gavur” deniliyor. Ama batılı bir vizyonları var, kızlar okutuluyor örneğin. Bu bütün Giritli aileler için geçerli değil, okul meselesinde gelir düzeyi de etkili oluyor.”*¹⁴

---

13 Sokağa Güllübahçe denilmesinin nedeni, Rumlardan kalan evlerin bahçelerinin gül içinde olması imiş, ancak evler savaş nedeniyle son derece yanık ve yıkık durumdaymış, bazı evlerin sadece baca yerleri ayaktaymış.

14 Erdoğan Altınsay (d.1931)

Göçmenler kente kendi kültürel alışkanlık ve özelliklerini de taşıdılar. Yemeklerde zeytinyağı kullanıyorlar, bağ ve bahçelerden topladıkları istifno, hindiba ve bahçe otlarını (çipohorta) yemeyi seviyorlardı. Belki ilk gelişte bazıları daha “modern”di, ama dışarıdan geldikleri için, geldikleri yere daha sıkı sarıldılar, bu da özellikle savaşın ardından “milliyetçi” duyguların öne çıkmasına neden oldu. Okullaşma eğilimleri ise gelir düzeyine göre değişiklik gösterdi; eğitim konusunun da sınıfsal bir yönü olduğu söylenebilir. Kız çocuklar belirli bir düzeyde eğitim gördü, ancak içlerinde yüksek öğrenim gören yoktu, ilk iki kuşak kadınlar çoğunlukla dışarıda çalışmıyorlardı.

Birçok kentte o zamanlar da bir çeşit ‘organik’ mekânsal ayrışma vardı, Giritliler de kendilerine özgü Girit mahallesi denilen yerde oturuyorlardı. Ayrıca kendilerine verilen, daha önceden kentten ayrılmak zorunda kalan Rumların evlerine yerleştirildikleri için de aynı mahallede, yakın evlerde oturuyorlardı. Mübadele öncesinden gelenlerin oturduğu bir Girit Mahallesi vardı, onlar çayın diğer yanında otururlardı. Ama asıl mekânsal ayrışma, önceden de var olan ama daha sonrasında şekil kazanan, kökleşen sınıfsal ayrışmadır.

Kente sonradan gelen göçmenler arasında da kültürel ve sınıfsal farklılıklar var. Bazı göçmen ailelerin kente gelişten varlıklı oldukları, kentte de iş, güç ve mülk sahibi olarak yaşadıkları görülüyor. Ancak göçler sırasında buraya geldikleri yerlerden kimi özel becerilerini getirmiş olsalar da kentin yoksulları arasında yer alacak aileler de bulunuyor. Örneğin Giritli sandalcılar, yine Giritli bahçıvanlar hatırlanıyor. Giritliler arasında Çanakkale limanının yapımında çalışan inşaat işçileri ve hatta evlere temizliğe giden kadınlar, terziler de bulunuyor. Göçmenler arasında bir dayanışmanın olduğu, Girit göçmeni bir ailenin akıl sağlığını yitirmiş, sokaklarda gezen bir oğluna sürekli olarak yardım edildiği anlatılıyor.

Anlatılarda güvenlik endişesi, göçün ana nedeni olarak ele alınıyor. Ana vatana kavuşma sevinciyle değil üzüntü içinde, gönüllü olarak değil zorunluluktan geldikleri anlaşıyor. Bir aile hikâyesine bakacak olursak, Suda ailesinden büyük bir grup Girit'ten Çanakkale'ye 1898'de geldi. Hanya'dan bindikleri gemide yolcu olarak Hüseyin Akif Bey ve ailesi ile Suda ailesi bulunuyordu. Girit'ten gelişle ilgili ailede genel olarak paylaşılan anlatılara bir örnek vermek gerekirse:

“Bizim ailemiz biliyorsun Giritte yerleşik orada senelerce oturmuş bir aile. Öğrendiğim kadarıyla evvela Türkler gidiyor, Girit'i fethediyorlar. Şehirlerde daha çok Türkler var, sonra köylerde de bulunuyorlar. Büyük bir ekseriyet halinde Giritte yaşarlarken ondan sonra yavaş yavaş askeri gücünün zaafı oradaki emniyeti temin edememeleri yüzünden yavaş yavaş Türkler azalıyor ve en sonunda bir takım iç savaşlar başlıyor. Köylerde Rum hakimiyeti var, şehirlerde Türk hakimiyeti var. Köylerden bir takım baskınlarla, Türkleri öldürüyorlar geceleyin, ondan sonra bu mücadele devam ediyor. Bakıyorlar ki bizim aile, aileden birkaç kişi

buna kurban gidecek. Babam anlatırdı, pencerelerini insan boyu yüksekliğine kadar tuğla duvarlarla örmüşler. Dışardan geçen biri gölgenizi gördüğü zaman ona ateş ettiği zaman öldürebiliyor. Buna kurban vermemek için kaçmak zorunda kalıyorlar.”¹⁵

Bir başka anlatıda gelme nedeni şöyle özetleniyor:

“Suda Hanya gibi korumalı bir yer değildi. Hanya’nın mesela kapılarını kapatıp Türkler içerde kendilerini içerde daha emniyetli hissedebiliyordu, şehirde Türklerin hakimiyeti olduğu için, koruma altındaydı onlar. Suda bir kasaba ve bizimkilerin de bulunduğu bölüm hem Suda, hem de yazın gittikleri Sterna diye bir köy vardır, Suda adasına, kaleye çok yakın bir köydür bu. Rumca sarnıç demektir bu kelime. Ve yazlıkları olan bu yerleri terk etmişler, gelmişler şehre, sonra bakmışlar ki şehirde de köylerden geliyorlar, adam öldürüyorlar. Babam anlatmıştı, bir kaçımız öleceğiz burada demişler. Kaçmaktan başka çare bulamamışlar, iyi değil ama. Şehirde yaşayanların halleri bizimkilerden biraz daha iyiymiş. Onlar mübadele ile gelmişler, arazi edindiler burada, durumları bizimkilerden daha iyiydi onların. Bizimkiler geliyorlar buraya, zorluklar ve sonra peşpeşe de savaşlar görüyorlar.”¹⁶

Göç eden ailenin büyük bölümü Çanakkale’ye yerleşti. Çanakkale’ye yerleşme nedenleri şöyle anlatılıyor: “Büyük şehirlere yakın, ulaşım kolay, her yere gidebilir, gelebilir, burada kalıyorlar. Fakat arkasından, evlerinin yerini biliyorum, Talimhane sokağında, bu Çimenlik kalesinin tam arkasında Talimhane ile camiye giden sokağın tam köşesinde, dayımın (Mehmet Ali Bey) eski evinin iki bitişiği. Orada bir evi alıyorlar, orada yerleşiyorlar. Akrabalardan Mehmet Bey, Hüseyin Revnak Bey ve Hasan Fehmi Bey’in kardeşi, o Antalya’ya kaçıyor. Yani herkes bulduğu bir imkanla oradan darmadağın dağılışıyorlar. Yani topluca kaçmak olanağı yok. Herkes malını mülkünü bırakıp, torbasını, çantasını, alabildiği kadar şeylerle kaçıyor, buraya geliyorlar. Ambarda, yük gemisi bu, yolcu gemisi değil.” Ailenin buraya göçmenlerin pek çoğu gibi elinde avucunda bir şey olmadan, daha çok canlarını kurtarmak için, bir belirsizliğe geldiği vurgusu, aile tarihinde göçle ilgili önemli bir vurgu oluşturuyor: “Babam (Hüseyin Kazım Suda) 1304 (1888) Girit doğumlu. Gelişleri 1898’de Ekim ayında Hanya’dan askeri nakliyat yapan bir sivil gemiyle hareket ettiler. Devlet Girit’ten çekiliyor. Aile de Türkiye’ye gelmeye karar veriyor. Orada evleri, arazileri var ama hepsini terk edip birer valizle geliyorlar. 1898’de Çanakkale’ye çıkıyorlar.”¹⁷

15 Hasan Fehmi Suda (1932 İstanbul doğumlu, çocuk doktoru) 10 Temmuz 2003’te Çanakkale’de yapılan görüşme.

16 Süleyman Suda (d.1935, mühendis) 10 Temmuz 2003’te Çanakkale’de yapılan görüşme.

17 Hasan Fehmi Suda (d.1932)

Göç sonrasında Suda kalesi'nin son yöneticisi Seyid Ali Bey'in iki oğlu var, bunlardan biri, Hüseyin Bey Dimetoka Nahiye Müdürü olarak atandı. Bunlar aileyi şeref-
lendirmek için verilen maaşlı görevlerdi. Oğlu Ali Bey, Sezai Bey'in babası, ticaretle
meşgul olup Dimetoka'da zengin kişiler olan Feriye Hanım ve sonra Şahidil Hanımla
evlendi. Seyid Ali'nin diğer oğlu Hasan Fehmi Bey Çanakkale'ye yerleşti. Oğlu Hüse-
yin Kazım gelişte 10 yaşında, kardeşi Rıza (1314 doğumlu) kundak çocuğu idi. Farklı
zamanlarda gelen diğer bir oğul Mehmet Bey ise Antalya'ya yerleşti. Onun oğlu Seyid
Ali bir süre Antalya Belediye Başkanlığı yaptı. Çanakkale'ye gelişlerinde ilk üç gün
Fatih Camii'nde kaldılar, daha sonra aynı mahallede, Çimenlik Kalesi arkasında, Ta-
limhane Sokak'ta köşe evi kiraladılar, yine aynı yerde bir ev satın aldılar.

Girit'ten Çanakkale'ye bu tarihten önce ve sonra gelen başka aileler de vardı.
Örneğin Resmo'lu Osman Beyin oğlu Hasan Tansuger anlatıyor: *"Annem burada
doğma, babam Girit'te doğma. Babam geldiği zaman 10-12 yaşındaymış Girit'ten.
Büyük annem, dedem falan onlar hep tabi Girit'ten. Anneannemin adı Zehra. Onlar
da üç kardeş. Şevkiye Hanım, senin büyük büyük babaannen. (...) O zamanlar aşağı
yukarı en kalabalık aileydik. Bir zamanlar Çanakkale'nin en kalabalık ailesi. Hele
böyle baba tarafı, ana tarafı birleşirse bir kasaba olur, yani o kadar kalabalıktık. Ama
zamanla dağıldık, ettik falan."*¹⁸

Suda ailesi de darmadağın ve kademeli olarak göçüyor:

*"Öyle ki dedemizin üç tane çocuğu var. Bunlardan en büyüğü Hüseyin bey, karı-
sını önden gönderiyor, kendisi arkada kalıyor, akabinde kendisi de kaçıp geliyor.
Hüseyin Bey çünkü Feriye'nin de dedesinin babası oluyor, ben Azize abladın bul-
dum bunu, Giritte Suda kasabasında nahiye müdürlüğü yapıyor. Hüseyin Bey
bir müddet daha kalıyor ve çocuklarını gönderiyor. Arkasından o da kaçıyor ge-
liyor. Geldiklerinde Seyid Ali Bey, dedem, sonra annemin babası ve ailesi onlar
da hemen sonra bir başka gemiyle kaçıp geliyorlar. Hasan bey, Şevkiye hanım,
babam, halam, iki tane hala var biliyorsun, Lütfiye hala ile beraber, Rıza acam
da kırk günlük doğum yapmış karısını dahi gemiye bindiriyorlar, ondan sonra
ailece Çanakkale'ye geliyorlar. Hüseyin Revnak beyler Biga'ya, Dimetoka nahiye-
si vardır oraya nahiye müdürü olarak, şimdiki adı Gümüşçay, atanıyor. Hasan
Fehmi Bey de burada Karantina baş katibi oluyor. Bu tahmin ediyorum 1313'te
oluyor. Çünkü babam 1304 doğumluydu, dokuz yaşında geldiklerini söyler. Rıza
aca da 1313 doğumlu, dolayısıyla o tarih yaklaşık olarak doğru ama 1313 ya da
1314 olabilir, tam kesin olarak bilemiyorum. Nahiye müdürü olan Hüseyin Rev-
nak Bey, Ali Bey amcanın babası. Azize halanın babası."*¹⁹

18 Hasan Tansuger (d.1923, emekli) 29 Mayıs 2003'te Çanakkale'de yapılan görüşme

19 Hasan Fehmi Suda; Hasan Fehmi Dede'nin Çanakkale'deki görevi ile ilgili olarak bkz. *Annuaire Oriental du Commerce*, "Dardanelles", 1909, 1913, 1914, 1921.

Dedemin babası, karantina (sahil sıhhiye) memuru, daha sonra da müdürü olarak çalıştı. Girit'ten Çanakkale'ye gelişte belirli bir eğitimleri olduğu ve daha önce devlet memurluğunda bulundukları için böyle görevlere atandılar. Babaannemin annesi de aynı ailedendi, babası Süleyman Bey de ailesiyle birlikte Çanakkale'ye göç etti. 1936 yılında vefatına kadar Çanakkale'de Gümrük memurluğunda çalıştı. Hüseyin Kazım (1888) Çanakkale'ye göç ettiklerinde dokuz yaşındaydı, ana dili Rumcaydı, evde Rumca konuşuluyordu. Eğitimli olanlar dışında Yunanca veya Türkçe bilen azdı. Girit'te iken Türk okulunda çocuklara Türkçe öğretmeye çalışıyorlardı. Cami hocası, oradaki çocuklara Rumcadan Türkçe öğretmeye çalışıyordu. Türkçe daha çok bir resmi dil olarak algılanıyordu. Babası Hasan Fehmi Bey geldiklerinde Türkçe biliyordu. Ama annesi ve ailenin kadınları genel olarak Rumca biliyor ve evde Rumca konuşuyorlardı. Benim büyüüp yetiştiğim dönemde de dedemin evinde çocukların duymaması gereken önemli konular Rumca konuşulurdu.

Suda ailesinin Çanakkale'ye dair anlatılarında kentin çok kültürlü yapısı kabul edilir ve olumlu bir özellik olarak görülür. Giritliler bu ortama uyan ve katkıda bulunan bir grup olarak değerlendirilir.

“Çanakkale sadece Giritlilerin değil, muhaceretle gelen, yerleştirilmiş kişiler var. Mesela boşnaklar gelmiş, Yunanistan'ın Selanik tarafından göç etmiş insanlar var. Bunlar yani Avrupa kültürünü, Türkiye'nin uç noktası olduğu için burası çok göç görmüş, Trakya gibi. Yani Çanakkale'de yabancı kültürü çok fazladır. Azınlıklar da büyük oranda var. Mesela Maydos'ta (Aslında Mavitos'tur Yunanca, biz Yunanca harfleri yanlış telaffuz ediyoruz, o yüzden Maydos diyoruz) çok fazladır. Kalipoli Gelibolu, Tekirdağ diyoruz, doğrusu Rodosto (iyi duyulamadı), Lampsakos Lapseki, Rum adları var. Onu bırak Çanakkale civarında bir çok yerleşimler var, Helen kültürü burada etkilidir. Çanakkale'ye geliyorsun Abidos var, Setsos var Nara'da, aşağıya iniyorsun Aleksander Troya var, Assos var, Lapseki diyorsun Lampsakos var orada. Yani bu civarda kurulmuş Helen kültürü çok fazla var. Ama şöyle söyleyeyim 1940'lı yıllardan, 1945'ten sonrasını çok net hatırlarım, Çanakkale büyük oranda Yahudi vardı, ondan evvel büyük çapta Rum varmış, Ermeni varmış Çanakkale'de. Ermenilerin kiliseleri vardır, Rumların kiliseleri vardır.”²⁰

Mücadele ile kente gelenler arasında farklı yerlere yerleştirilip, geldikleri yeri beğenmeyip daha sonra bir kent merkezi olduğu için Çanakkale'ye gelenler de vardır. Gördüğüm kişiler arasında ailesi yerleştirme sırasında Girit'ten kent merkezinden gelip, belirli bir zanaat sahibi olup kırsal kesime yerleştirilenler bu konumlarından hoşnut olmayarak kendi çabalarıyla Çanakkale'ye geldiğini anlatanlar vardır:

20 Süleyman Suda (d.1935)

"Bizi önce Küçükkuyu'ya iskan etmişler. Fakat benim babam kuyumcu. Orada da kuyumcu ve çok da iyi bir kuyumcu yani. (...) Babam oradan buraya geliyor fakat bakıyor Küçükkuyu'da üç tane ev var. Ben diyor yani burada aç kalırım diyor. Ben zeytinden anlamam, şundan anlamam, bundan anlamam. Şehirli yani. İskanla ilgili bir beyefendi buluyor. Diyor ki beyefendi, ben kuyumculuk yaparım, çoluğum, çocuğum da bunlar. Ama ben diyor burada kalırsam aç kalırım ne yapacağım? O bey sen ne yaparsın diyor, işte babamın da yanında bir küpe mi varmış nedir, işte ben bunları yaparım diyor, onu gösteriyor, neyse. Sen diyor hiç sesini çıkarma, kimseye de bir şey söyleme. Beş tane halası üç tane kız, ordan gelen beş tane de çocuk. Biz üç kişi burada doğduk, üç kardeş. Şimdi diyor sen hiç sesini çıkarma. Akşam diyor gece gemi gelecek, saat ikide falan buraya, çocukları, kendini, hanımı da bindir o gemiye diyor. Şimdi annem giysileriyle yatırıyor çocukları muhacir şeyiyle beraber, hatta ayakkaplarıyla. Komşular soruyor, niye bunları böyle yatırıyorsun, annem havasını alamadılar, üşüyorlar diyor. Söylemiyor ya... Neyse gece o gemi geliyor, biniyorlar o gemiye, o zaman bizi şimdiki assubay gazinosu var ya, oralara bir yerlere çıkarıyor o gemi. Ve bizi kazara Gelibolu'ya çıkarıyordu, Gelibolu'ya, İstanbul'a çıkarsaydı İstanbul'a gidecektik. Ha babam bakıyor ki Çanakkale, ben burda iş yaparım diyor, babama da bu iskan dolayısıyla bir ev, bir tane de dükkân veriyorlar. Başlıyor orada icrayı sanat etmeye."²¹

Sonuç

Bu çalışma Aralık 2002 ile Ağustos 2003 tarihleri arasında yapılan sözlü tarih görüşmelerinden hareketle Çanakkale merkeze Girit'ten yapılan göçleri ele almaktadır. Çalışmanın ana eksenini Çanakkale'de modernleşme ve gündelik yaşamın, eğlence ve dinlenme kültürünün oluşumu olmakla birlikte, anlatıların büyük bir bölümünde göç olgusuna değinilmiş, çoğunluğu ikinci kuşak göçmenlerin kendilerine ve ailelerine dair göç öyküleri, göçün ve göçmenliğin gündelik yaşamlarına etkileri ve içinde yaşadıkları toplumla bağlantıları ele alınmıştır. Göç ve göçmenlik bu ailelerin yaşam öykülerinin diğer önemli olayların yanı sıra bir diğer temel izleği olmaktadır. Mübadele öncesinde gelenler ve mübadiller Çanakkale'de kendilerine yeni bir yaşam kurarken çeşitli zorluklarla karşılaşmışlar, dilleri, adet ve gelenekleri ile içine geldikleri toplumdan farklı özellikler taşıdıklarını gündelik yaşamda hissetmiş, görmüş ve duymuşlardır. Anlatıların birçoğunda göç ve sonrasında geldikleri ülkede karşılaştıkları zorluklar, örneğin 1915 Çanakkale savaşı ve sonrası, yeni cumhuriyetin kuruluşu önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur. Göçmenler bu olayları kendi pencerelerinden okudukları gibi aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumun bütünü açısından da değerlendirmektedirler. Savaşın getirdiği yoksulluk ve kuruluş döneminin yarattı-

21 Erdoğan Altınsay (d.1931)

ğı çeşitli zorluklar bu ailelerin göç öykülerine eklenmiş, uzun yıllar kendilerini içinde yaşadıkları toplumdan biraz farklı, “yarı gavur” olarak hissetmişlerdir. Ancak yeni cumhuriyetin kuruluşu ve modernleşme hamlesi ile kendilerine toplumun bütünü içinde eğitim ve daha iyi bir yer edinme olanakları sağlanmış olması, göçmen ailelerin paylaştığı ve vurguladığı bir özelliktir.

Değerli anılarını paylaşan Çanakkaleli dostlara teşekkürler...

Kaynakça

Sözlü Tarih Kaynakları

- Raci Akın (d.1913)
Erdoğan Altınsay (1931)
Mebrure Dura (1911)
Cazibe Yurtseven Özyurtsel (1944)
Cahide Sunar (1923)
Hasan Suda (d.1932)
Süleyman Suda (d.1935)
Feride Şenkal (d.1922)
Hasan Tansuger (1923)
Hüseyin Uluarslan (d.1925)
Hikmet Uzsoy (1934)
Revnak Uzsoy (1921)

Araştırma ve Tetkik Eserler

- Aktar, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin İlk Yılı: Eylül 1922-Eylül 1923", *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Müfide Pekin (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Alpan Aytek, Soner, "But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange", *The Historical Review / La Revue Historique*, Department of Neohellenic Research / Institute of Historical Research, Volume IX, 2012.
- Annuaire Oriental du Commerce*, "Dardanelles", 1909, 1913, 1914, 1921.
- Emgili, Fahriye, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/297.pdf>
- Glick-Schiller Nina, "Transnational Social Fields and Imperialism: Bringing a Theory of Power to Transnational Studies" *Anthropological Theory*, C.5, no.4, s.439-461.
- Keyder, Çağlar, "The Consequences of the Exchange of Populations for Turkey", Renee Hirschon (der.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*, Berghahn Boks, 2004.
- Suda, Güler E.Zeynep, "Şu gemide ah ben de olsaydım..." *Çanakkale'den Savaş Dışı Anılar*, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2007.
- Toprak Zafer, "From Plurality to Unity: Codification and Judisprudence in the Late Ottoman Empire", *Ways to Modernity in Greece and Turkey: Encounters With Europe, 1850-1950*, Anna Frangoudaki ve Çağlar Keyder (derl.), I.B.Tauris 2007.
- Tukin, Cemal, "Girit", *İslâm Ansiklopedisi*, C.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, s.790-804.

Ekler

Ek 1: Çanakkale'ye Girit'ten göçen ailemin bir bölümünün diğer Giritli hısımlarıyla, yerleştikleri köprü'nün diğer tarafında, Barbaros mahallesinde çekilmiş. Önde oturan yaşlı kadınların biri dedemin, diğeri babaannemin annesi, Şevkiye ve Zehra Hanımlar, her ikisi de Girit'te doğmuş, Çanakkale'ye bizzat göç etmişlerdir. Soyadı kanunu çıktığı zaman ailenin bir kolu Suda soyadını almıştır.

Ek 2: Mübadele ile Çanakkale'ye gelen Kordelya ailesinin düğün fotoğrafı

Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler

Mithat ATABAY*

Özet

Göçler genellikle tabiat şartları, iktisadî ve siyasî nedenlerden meydana gelir. Göçler; oluş nedenleri dolayısıyla iç göçler ve dış göçler olarak algılanmakla birlikte; dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya ve içte olmak üzere üç ana gruba ayrılır.

10 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar Hükümeti, verdiği notayla 250 bin Bulgaristan Türkü'nün 3 ay içerisinde Türkiye'ye kabulünü istemiş ve göçler başlamıştır. Yaklaşık olarak 15 ay içerisinde 140 bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bu süreç yaşanırken Türk ve Bulgar Hükümetleri de karşılıklı olarak birbirlerine birçok nota vermiştir. 1951 yılı sonlarına doğru Türk Hükümeti, Bulgarların göçmenler arasına sahte vizeli ve Çingene soyundan kimseleri sokması nedeniyle sınırı kapatmıştır. Böylece 1950 yılı başından 1951 yılı sonuna kadar 154.393 göçmen Türkiye'ye gelmiştir. Bu göçler çeşitli anlaşmalara ve özellikle Türkiye ile Bulgaristan arasında göçleri düzenleyen İkamet Mukavelenamesi'ne aykırı olarak baskı ile gerçekleştirilmiştir. Tüm göçmenler iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye alınmışlardır. Bu şekilde Türk Hükümeti tarafından hepsi iskân edilmiş ve ayrıca bu göçmenlere toprak verilmiştir.

1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerden Çanakkale ve çevresinde iskân edilme yerleri en fazla Çanakkale merkez ve köyleridir. Bunu Yenice, Gelibolu, Biga, Çan, Bayramiç, Lâpseki, Ayvacık ve Eceabat ilçeleri izlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Çingene, Türkiye, Bulgaristan, Çanakkale

---

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, matabay@comu.edu.tr

The Gypsy Problem and Migrations to Çanakkale from Bulgaria in 1950-1951

Abstract

The causes of immigration are natural, economic and political conditions in the homeland. Immigrations are defined as internal and external, according to their causes and they are also separated into three major groups, namely; from foreign lands to home country, from home country to abroad, and internal.

The Bulgarian government intended to send the whole 250.000 Bulgarian Turks as mentioned in the Bulgarian Note of the 10 August 1950 to Turkey and then the migrations started. Approximately in 15 months 140 thousand people migrated to Turkey. During this period, Turkish and Bulgarian governments gave notes to each other. Towards the end of the year 1951, the Turkish government closed down the frontier due to the Gypsies given forged visas by the Bulgarians. Thus, from the beginning of 1950 to the end of 1951, 154.393 immigrants came to Turkey. These migrations were made by pressure against various treaties and particularly the Settlement Treaty (1925) which arranges the migrations between Turkey and Bulgaria.

Among the Immigrants that came from Bulgaria in 1950-1951 and settled around Çanakkale, the highest number of them were resettled of Çanakkale Centrum and its central villages. These areas were followed by the counties Yenice, Gallipoli, Biga, Çan, Bayramiç, Lâpseki, Ayvacık and Eceabat.

Keywords: Immigration, Gypsy, Turkey, Bulgaria, Çanakkale

Giriş

Çanakkale şehrinin tarihi, 1463 yılında kalenin kurulmasıyla başladı ve uzun süre kalede sadece muhafızlar ikamet etti. Zaman içerisinde muhafızların ailelerine mahsus evler ve giderek bir takım dükkânlar inşa edildi ve burası bir kasaba haline geldi. Batılılar bu kasabaya boğaz nedeniyle “Dardanelles” Osmanlı yöneticileri “Kal’a-i Sultaniye” halk ise bölgede üretilen çanak-çömlekten dolayı “Çanakkale” adını verdi. Piri Reis, Kal’a-i Sultaniye ismini, Fatih Mehmet’in oğlu Sultan Mustafa’nın kaleyi inşa ettirilmesiyle açıklar.

Çanakkale zaman içerisinde çeşitli nüfus hareketlerine ve iskân faaliyetlerine sahne oldu. 19’ncu yüzyıldan itibaren Türkiye gelişen toplumsal, siyasal ve tarihsel olaylardan dolayı büyük nüfus hareketlerine maruz kaldı. Uzun süre Avrupa karşısında neden askeri başarısızlık yaşandığının çözümünü yenilikler(ıslahat) yaparak

gidermeye çalışan Osmanlı Devleti, 1831 tarihinde ilk nüfus sayımını gerçekleştirdi.¹ Bu sayıma göre Biga Sancağı'nın toplam nüfusu 41.034 erkek nüfustan oluşmaktadır. Bunların 29.208'i Müslüman, 11.768'i reaya, 58'i Yahudi'dir. Sürgünler reaya içerisinde gösterilmiştir. Gelibolu ise Rumeli eyaleti içerisinde yer almaktadır. Gelibolu'da 4.179 Müslüman, 6.613 reaya yaşamaktadır. Bugünkü idari yapı içerisinde Çanakkale'ye göre 1831 nüfus sayımına dâhil edildiğinde toplam Müslüman erkek sayısı 23.594, reaya 14.550, konsolosluk personeli Yahudi 58 kişi bulunmaktadır. Ermeni ve Çingene nüfus ise bulunmamaktadır. Toplam 41.202'dir. Müslüman nüfusun ve reaya nüfusa oranı %57.4'tür.²

1876 yılında yapılan nüfus sayımında Biga sancağının nüfusu; 36.693 Müslüman, 14.451 Rum, 667 Ermeni, 544 Yahudi ve 632 Kıpti (Çingene) olmak üzere toplam 52.987 erkek nüfustu.³

İlk nüfus sayımından sonra 1854'te Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve son olarak da 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'ni Rume- li'ndeki topraklarının büyük bir kısmını kaybetti. Bu durum söz konusu topraklarda yaşayan Türkler ve Müslüman Türklerin anavatana göç etmelerine sebep oldu. Cumhuriyet döneminde Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi ve 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu sonrasında Balkan devletleri ile yapılan antlaşmalar ile de Türkiye'ye göçler daha da arttı. Göçler nedeniyle yaşanan nüfus hareketlerinde devlet tarafından göçmenlere toprak ve çeşitli mülk verilmesi zaman zaman yerli halkla göçmenlerin çatışması ile sonuçlandı.

Cumhuriyet ilan edildikten on yıl sonra bile hala Türkiye'nin nüfusu topraklara oranla oldukça az idi. Türkiye topraklarının işlenmesi ve kalkınmanın hızlı bir şekilde gerçekleşmesi için modern tarım yöntemleri kullanılmasına rağmen yeterli

1 1831'de yapılan nüfus sayımının gerekçelerini sıralayan Ahmet Lütfi Efendi, beş önemli nokta üzerinde durmaktadır. Bu noktalar şu şekilde sıralanabilir: 1.Uzun süreden beri yapılan savaşlar nedeniyle halk çok masraf yapmış ve pek çok gerekçeler karşısında kalmıştır. 2.Mevcut kanun ve hükümlere aykırı hareket neticesi olarak bazı yerlerde, fakir ve zengin İslâm ve Hristiyan tebaanın devlete verdikleri verginin temelleri sarsılmış bulunmaktadır. Bundan ötürü borçlu olduğu verginin ancak yarısını veya üçte birini veren kimseler olduğu gibi himaye ve iltimas görerek hiç vermeyenler de vardır. 3.Anadolu'nun bazı yerlerinde önceki tahrirlerde köprü, han tamiri, derbent muhafızlığı karşılığı olarak bazı köyler halkı vergiden affedilmişti. Fakat zamanla köprü ve hanlar yıkılıp binadan eser kalmadığı ve derbentlik sözde kaldığı halde hâlâ o köylerin halkı vergi vermemekte ve hisseleri olan vergi miktarı diğer köylere yükletilmektedir. 4.Yukarıda belirtilen haksızlıkları ortadan kaldırmak için devlet, bazı tedbirlere her ne kadar önceden başvurmuşsa da savaşlar nedeniyle durumu düzeltmeyi başaramamıştır. 5.Artık savaşlar bitmiştir. Dolayısıyla herkesin devlete karşı olan borcunu gerçek boyutta göstermek zamanı gelmiştir. Bunun için de bir nüfus sayımı ile işe girişmek lazımdır. Ayrıntısı için bkz., Tarih-i Lütfî'den özetleyerek aktaran Prof. Dr. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2.Baskı, Devlet İstatistik Enstitüsü Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 11.

2 Nüfus sayım sonuçları için bkz., Karal, *a.g.e.*, s. 195, 210-211.

3 *Salname-i Vilâyet-i Cezair-i Bahr-ı Sefid (SVCBS)*, 1293, s. 127-128.

nüfusa sahip değildi. Nüfusun düzenli şekilde iskân edilmesi, muhacir ve mültecilerin Türkiye'ye kabul edilmesinin şartlarını düzenlemek amacıyla hükümet Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir kanun tasarısı verdi. 2510 sayılı İskân Kanunu 14 Haziran 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek 21 Haziran 1934 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. 2510 sayılı İskân Kanunu'na göre "Türkiye'ye yerleşmek maksadıyla dışarıdan, münferiden veya müctemian gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, iş bu kanunun hükümlerine göre Dâhiliye Vekilliği'nin emrine kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir. Kimlerin ve hangi memleket halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tespit olunur." denilmekte ve Kanunun 4. maddesinde de "Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe ve Çingeneler, memleket dışına çıkmış olanlar, Türkiye'ye muhacir olarak alınamazlar" hükmü yer almaktadır.

1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre Çanakkale'de 200.889 Türkçe, 7.600 Rumca, 7.319. Pomakça, 3.335 Çerkezce, 1.310 Boşnakça, 1.256 Yahudice, 280 Kıptice, 6 Abazaca, 1 Acemce, 1 Almanca, 3 Arapça, 177 Arnavutça, 183 Bulgarca, 1 Çekçe, 8 Ermenice, 7 Fransızca, 33 Gürcüce, 17 İngilizce, 34 İspanyolca, 1 İtalyanca, 92 Kürtçe, 16 Lazca, 7 Macarca, 4 Rumence, 3 Rusça, 7 Sırpça, 150 Tatarca, 46 diğer dillerden ve 3 anadilini belirtmeyen insan yaşamaktadır.

Anadillere göre Çanakkale nüfusuna bakıldığında Kıptice (Çingenece)'nin 280 olduğu görülmektedir. Özellikle 1934 İskân Kanunu'ndan sonra Romanya ve Bulgaristan'da Müslüman Çingenelerin Türkiye'ye göç ettikleri ve bir kısmının Çanakkale'de iskân edildikleri görülmektedir. Bu durum İskân Kanunu'na aykırı görünse de göçmenlerin kendilerini "Çingene" olarak değil de sadece "Müslüman Türk" olarak tanımladıkları anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı sırasında Bakanlar Kurulu'nun 3 Şubat 1940 tarihinde kabul ettiği 2/12773 sayılı kararname ile Çanakkale Vilayeti'nin Eceabat kazasına bağlı Behramlı Köyü'nde oturan ve bulundukları yerde bırakılmaları askeri açıdan uygun görülmeyen 25 haneden 125 nüfus Çingene'nin Çanakkale vilayetinin iç bölgelerine serpiştirilmeleri kararlaştırıldı.⁴

II. Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan Almanya'nın yanında yer almıştı. Almanya'nın 1943 yılından itibaren çeşitli cephelerde yenilgiler almaya başlaması etkisini Bulgaristan'da da gösterdi. Sovyetler Birliği 5 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan'a savaş ilan etti ve Rus Orduları 8 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan'a girdiler. Bulgaristan'daki Alman yanlısı hükümet görevden uzaklaştırıldı ve yerine "Vatan Cephesi"⁵ diye isimlendirilen Alman karşıtı gruplar iktidara geldi.

4 BCA., 030.18.01.02.90.11.5.

5 Maria Todorova, "Balkanlarda Osmanlı Mirası," *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, çev. Bernar Kutluğ, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s. 123.

27 Ekim 1946 tarihinde yapılan genel seçimlerde Vatan Cephesi oyların %71'ni aldı. Vatan Cephesi içerisinde yer alan Bulgar Komünist Partisi Vatan Cephesi'nin kazandığı 364 milletvekilinden 277'sini elde ederek kurulan hükümette önemli bakanlıkları ele geçirdi.⁶

10 Şubat 1947 tarihinde Bulgaristan'ın Paris Anlaşması'nı imzalamasından sonra ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda ülkede önemli gelişmeler yaşandı. Bu süreçte Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman-Türklerle⁷ karşı asimilasyon politikası başlatıldı. Söz konusu politika ile etnik kökeni ne olursa olsun sınıf bilincinin geliştirilerek kişisel ve etnik kimliklerin ortadan kaldırılması ve Sosyalist bir Bulgaristan devletinin ve toplumunun yaratılması amaçlandı.⁸ Ancak bu politikanın gerçekleştirilemeyeceği kısa sürede anlaşıldı. Hatta Türkler arasında ulusal bilincin gelişmesi yanında kendini Müslüman-Türk olarak tanımlayan Pomaklar, Romanlar, Tatarlar ve Torbeşler arasında da “*Türk*” tanımı kuvvet kazandı. Bulgaristan yönetimi bu durum karşısında daha çok tarımla uğraşan bu kitlenin elindeki toprakları kolektifleştirdi ve ellerindeki üretim araçlarını devletleştirdi. Birçok Türk ve Müslüman-Türk köylü işsiz ve topraksız kaldı. Ayrıca dinsel baskılar arttı. Kadınların eğitim ve iş hayatında yer almasına yönelik politikalar daha ziyade muhafazakâr bir görünüm arz eden bu kesimde huzursuzluğu daha da fazlalaştırdı.⁹ Türk ve Müslüman-Türkler Türkiye'ye göç etmek için yollar aramaya başladı. Bu sırada Bulgaristan Hükümeti de Kore Savaşı nedeniyle Türkiye ile ilişkileri bozulunca Türk ve Müslüman-Türkleri göçe zorlayarak ülkedeki nüfuslarını azaltma ve kalanları da uygulayacağı politikalarla asimile etme yolunu seçti. Bulgaristan 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye 304-501-1 sayılı bir nota verdi.¹⁰

6 Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 167.

7 Türkler, Anadolu'dan Bulgaristan'a yerleştirilen kimselerdi. Müslüman-Türkler ise esasen Türk olmayan ancak İslamiyeti kabul ederek kendilerini önce Müslüman sonra da Türk olarak gören yerel topluluklardı. Pomaklar, Torbeşler, Romanlar bu gruba girerler.

8 Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, der. Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 182.

9 Nurcan Özgür, *Etnik Sorunun Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Der Yayınları, İstanbul 1999, s.72; ayrıca bkz., Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 282.

10 Bulgaristan, Türkiye'ye göç etmek isteyen Bulgar vatandaşı Türklerin durumu ile ilgili olarak Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği'ne 10 Ağustos 1950 tarih ve 304-50-1 sayılı bir nota vererek Türk asıllı tüm Bulgar vatandaşların üç ay içinde Türkiye tarafından kabul edilmesini istedi. Bu notaya Türkiye Sofya Büyükelçiliği aracılığıyla şu cevabı verdi: “*Türkiye'ye hicret etmek isteyen Bulgar vatandaşı Türklerin durumu ile ilgili olarak, 10 Ağustos 1950 tarihli ve 304-50-1 sayılı notasında Bulgar Halk Cumhuriyeti Hükümetinin serdettiği mütalâaları dikkat ve ehemmiyetle incelemiş olduğunu Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı mezkûr hükümete bildirmekle şeref kazanır.* Bulgar Hükümeti, meselenin aslı ile yakın bir münasebeti olmadığı halde, notasına ırk, din ve menşе farklarına bakmaksızın, bütün Bulgar vatandaşlarına eşit haklar tanımış olduğu, azınlıkları içtimai, siyasi, harsî inkişafı bakımından vücudu muktazi şartların tahakkuk ettirildiği ve onların hayat seviyelerini yükseltmeğe yarayacak birçok tedbirler alınmış bulunduğu teminatle başlayarak, 18 Ekim 1925 tarihli Türk-Bulgar ikamet mukavelenesinde yazılı ve muhacerete müteallik hükümleri kendisinin gereği gibi tatbik etmekte olduğunu ve bu cümleden olarak, miktarı hâlen 250.000'i bulan ve

Bulgaristan Türkiye'yi zor durumda bırakmak, Kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle zorla göç ettirmek istediği Türklerin mallarını ucuza satmalarını temin etmek ve çok kısa bir sürede yüksek bir miktarda göçmenin Türkiye'ye gelmesi ile Türkiye'nin iç huzurunu bozmak istemişti. 1950 yılı Sonbaharında 12.233 aile ve toplam 52.185 nüfus Türkiye'ye geldi.¹¹ Büyük bir sorun yaratan 1950-1951 dönemindeki göçlerde toplamda 154.393 kişi Türkiye'ye gelmiştir.

Türkiye'nin sınırını Bulgaristan'dan gelen göçmenlere kapatmasının asıl sebebi, Bulgarların göçmenler arasına vizesiz bazı kimseleri ve Çingeneleri karıştırmasıydı. 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu'na göre Türk soyundan olanlar Türkiye'ye göçmen olarak gelebiliyordu. Kanunda Çingeneler Türk soyundan sayılmıyordu. 12 Eylül 1950 günü Bulgaristan'dan gelen 150 Çingene'nin Türkiye'ye girişine izin verilmedi. Gerekçe olarak da Ruslara hizmet etmek amacıyla Bulgarların göçmenler arasında Çingeneleri koyarak onlardan ajan olarak yararlanmak istediği belirtildi. Zira Çingeneler hem Türkiye sınırına yakın yerde oturmaktaydı, hem de Türkçe bilmekte ve Türk adetlerine vakıf durumdaydılar.¹²

Türk Hükümeti, Çingeneler yüzünden 12 Eylül 1950 tarihinde sınırını kapattı ve ancak göçmenler Türk sınırında yoğun bir şekilde beklemeye başladılar. Bu durum karşısında Bulgar makamlarıyla yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye sınırını göçmenlere 22 Eylül tarihinde tekrar açtı. Türkiye sınırını tekrar göçmenlere açarken Bulgaristan'la bir protokol yaptı ve vizesi bulunmayanlar ile Türk soyundan olmayan Çingenelerin Türkiye'ye gönderilmemesini şart koştu.¹³ Menderes Hükümeti bir karar alarak yapılması gerekenleri belirledi ve Başbakan Adnan Menderes imzasıyla tüm illere yapılması gerekenleri belirten kararı gönderdi.¹⁴

bunu da açacağına ima edilen göçmenlere beyannameler dağıtıldığını, hatta bunlardan 54.000 kadarına memleketi terk için vize de verildiğini beyan ve buna mukabil, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin mukavelenamede derpiş edilen taahhütlerini yerine getirmediğini iddia etmektedir." Bkz. *Ayın Tarihi*, Ağustos 1950, s. 8-9.

11 Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı 1923-1961*, Ankara 1962, ek tablo 2.

12 *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1950, s. 3.

13 *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1950, s. 1, 5.

14 Kararında şöyle denilmektedir: "Bugünlerde Bulgaristan'dan memleketimize külliyetli miktarda gelmesi muhtemel bulunan göçmenlerin önümüzdeki aylar içinde en iyi ve isabetli bir şekilde barındırılmaları için gerek Hükümet, gerekse millet olarak işbirliği yapılması zarureti günün en önemli olayları arasında yer almaktadır.

Bu maksatla, gelecek göçmenlerin illerimizin iktisadi ve içtimai durumlarına, iklim şartlarına, sevk imkânlarına ve mevcut köy sayılarına göre bu kişiler için barındırabilecekleri göçmen sayısı tetkik ve tespit edilmiş ve buna nazaran ilinizde muayyen bir miktarda göçmen barındırılması kararlaştırılmıştır. Aşağıdaki esaslara göre ilinizde barındırılması mümkün bulunan göçmen adedinin acele tetkikiyle doğrudan doğruya Toprak ve İskân Genel Müdürlüğüne derhal tellenmesi lazımdır.

1.İlinize bu Kış barındırılmak üzere tertip edilecek bu göçmenlerin il merkezine ve bağlı ilçe, bucak ve köylere taksiminde veya şehir ve kasabalarda mevcut miri ve askeri boş binalarda toplu bir halde barındırılmalarında mahallî şartlara, icap ve imkânlarla göre valiliğiniz tam bir serbestliğe sahiptir.

Bulgar Hükümeti, göçmenlere ülkeyi terk etmeleri için 48 saat verdi ve süre sonunda Türkleri tren vagonlarına bindirerek Türk sınırına gönderdi. Bulgarlar bununla da yetinmeyerek Türklerin yoğun biçimde yaşadıkları Kırcaali, Mestanlı, Darıdere, Kuşkovak ve Çorbacılar'dan 70 vagon dolusu Türkü Bulgaristan'ın kuzey ve batısına sürgüne gönderdiler.¹⁵

Bunun üzerine Türkiye sorunu, Birleşmiş Milletler Özel Siyasi Komisyonu'nda bulunan delegesi aracılığıyla komisyona bildirdi. Diğer taraftan da İçişleri Bakanı ile İskân Genel Müdürü, Edirne-Karaağaç'taki göçmen evlerine giderek incelemelerde bulundu. Dışişleri Bakanlığı, 6 Ekim 1950 tarihinde Çingenelere gerek girişi gerekse transit geçişi vizesi verilmemesini tüm konsolosluklara bildirdi.

Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, *"Bulgarların hudutlardan vizesiz, Türk aslından olmayan bir takım eşhası sokmak için yaptıkları hareketler üzerine hükümet*

2.İlinize mürettep göçmenlerin sevk işi izdiham ve karışıklığa mahal verilmemek için peyderpey gönderilmek suretiyle yapılacaktır. Ancak, her ihtimale karşı valiliğinize bunlar hemen ve defaten gelecekmiş gibi hazırlıklı bulunulması ve bu hususta gereken her türlü tedbirlerin derhal ve zaman geçirilmeden alınması lâzımdır.

3.İlinize tertip edilecek göçmenlerin ilk sevk merkezlerinde tefriki yapılırken sanat ve meslekleri ve çiftçi olanların ziraatın hangi kısımlarında uğraşmış oldukları bölgemizin hususiyetlerine göre dikkat nazarına alınacaktır. Valiliğinizde de bunların il dâhiline serpiştirilmelerinde işbu esasların bilhassa göz önünde tutulması icap eder.

4.Hükümetçe sağlanması çareleri aranmaktadır. Bununla beraber valiliğinizde bu hususta Hükümet tarafından yapılacak yardım nazara alınmaksızın gereken bütün mahallî tedbirlerin ittihaz edilmesi ve ilinize mürettep göçmenlerin bakımları ve barındırılmaları ve biran evvel kendi kendilerini geçindirir duruma getirilmelerinin temin edilmesi zaruridir.

5.Bu maksatla il merkezinde bir göçmen komisyonu ile, il merkezi ve bağlı ilçelerle bucak ve hatta köylerde göçmenlere yardım komiteleri kurulması, bu komitelere mahallî hürmet, muhabbet ve itimadî haiz erkek ve kadın vatandaşların katılmaları, il merkezindeki komisyon ve komitenin bizzat başkanlığınız altında bulundurulması, komiteler vasıtasıyla halktan toplanacak aynı ve nakdi her türlü iane ve teberrurların Kızılay şubelerinde, olmayan yerlerde Ziraat Bankalarında bu iş için açtırılacak özel hesaplarda toplanması ve bunlar elinde muhafazası, bu hesaplardan yapılacak her türlü sarfiyatın mahallî idare komitesi kararı ve il merkezinde vali ve ilçelerde kaymakamın onayı ile icra edilmesi lâzımdır. Bu suretle elde edilecek teberra ve ianeler, şehir merkezi ve kasabalarda toplu bir halde barındırılacak olanların her türlü ihtiyaçları karşılanacağı gibi köylere misafir edilmiş olan göçmenlere de lüzumu halinde gerekli yardımlarda bulunulacaktır. İl içindeki yardım komitelerinin toplantı iane ve teberrurları valiliğiniz, vilâyet dâhilinde hasıl olacak lüzum ve ihtiyaçlara göre sarf ve idareye mezundur.

6.Gelecek göçmenlerin uzun müddet işe ve ibade etmelerine imkân olamayacağından valiliğinizde bunlara en kısa müddet içersinde birer iş temini cihetine gidilmekle beraber bu durum kendilerine de munasip lisanla anlatılacak ve ilk barındırılmalarından itibaren (15) gün içinde birer iş tutmalarının konusu üzerinde önemle durulacaktır.

7.Bu memleket şümül hizmetin aziz, Türk Milletinin asilâne anlayışı, civanmertliği ve fevkalâde misafirperverliği sayesinde kolaylıkla başarılabacağına emin bulunuyorum. Valilerimizin de alacakları isabetli tedbirlerin bu işin iyi bir şekilde yürütülmesinde ve sağlanmasında birinci derecede âmil ve müessir olacağına kaniyim.

Bu hususta ilinizde vilâyet dâhilindeki bütün mülki teşkilâtın her türlü imkânlardan faydalanmak suretiyle gereken bütün tedbirlerin plânlı bir şekilde ve zamanında alınmasını, gönderilecek göçmenlerin hiçbir suretle sefaletlerine mahal bırakmayacak şekilde barındırılmalarını ve misafir edilmelelerinin sağlanmasını ve kendilerine elden gelen her türlü şefkat ve ihtimamın gösterilmesini üstün gayret ve vazife severliğinizden bekler başarılar dilerim. Adnan Menderes Başbakan" Bkz., *Ayın Tarihi*, Kasım 1950, s.15-16.

15 Ulus, 2 Ekim 1950, s. 3.

hudutları kapatmaya karar vermiştir” diyerek sınırın 7 Ekim 1950 tarihinde kapatıldığını açıkladı.¹⁶

24 Ekim 1950 tarihinde Merkezi İskân Komisyonu, Türk soyundan olup vizesiz geldikleri için alıkonan göçmenlerden Türkiye’de akrabası bulunan ve bunlar tarafından kabul edildiğini beyan edenlerin Valilikçe yapılacak inceleme sonucunda doğruluğu tespit edilenlerin Türkiye’ye göçmen olarak kabul edilmesini kararlaştırdı.¹⁷ Bu sırada 48.531 vize almış göçmen, vizesiz ve pasaportsuz Çingeneler yüzünden sınırda beklemekteydi.¹⁸

1 Kasım 1950 tarihinde yeni yasama yılının başlaması sebebiyle TBMM’de konuşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, *“Göçmenler meselesi hakkında Bulgaristan Hükümeti nezdinde yaptığımız teşebbüsler müspet bir netice vermediği takdirde hükümet, bu mühim ihtilafı milletlerarası mercilere intikal ettirmek kararını şimdiden vermiş bulunmaktadır”*¹⁹ diyerek Türkiye’nin Bulgaristan’dan gelecek olan göçmenlerle ilgili izleyeceği yolu açıkladı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın TBMM açış konuşmasından hemen sonra Dışişleri Bakanlığı tüm elçilik ve konsolosluklara gönderdiği tamimle sorunun Birleşmiş Milletlere götürüleceği bildirildi. Bunun üzerine Bulgaristan tutumunu değiştirerek uyguladığı sert tavrından vazgeçti. Türkiye ve Bulgaristan arasında varılan mutabakat sonucunda 2 Aralık 1950 tarihinde Türkiye sınırlarını bir kez daha göçmenlere açtı.²⁰ Türkiye Bulgaristan’la yaptığı mutabakatta; *“Türkiye’ye giriş vizesi olmadan göçmenler arasına karışarak girenler olursa bu kişilerin Türk makamlarınca geri çevrilmesi ve Bulgar makamlarınca geri alınması, daha önce vizesiz gelip Edirne’de bulunan 67 ailede 360 nüfuslu Çingene’nin, Bulgar sınırı makamlarınca geri alınmasını”*²¹ şart koşmuş ve Bulgaristan da bu şartları kabul etmişti.

Sorunun çözülmesinden sonra Türkiye’ye göçmenler akın etmiş ve Aralık ayında 36.000 göçmen Türkiye’ye giriş yapmıştı. Göçmenlerin iskânı için Valilere ne kadar göçmen alabilecekleri sorulmuş ve her ilin göçmen kontenjanı belirlenmiş, Göçmenlere Yardım Birliği kurulmuş, Göçmen Piyangosu düzenlenmiş,²² yoğun göçmen akını sebebiyle Birleşmiş Milletlerden yardım talep edilmiş,²³ 1951 yılı bütçesine ödenek

16 Bkz., *Ayın Tarihi*, Ekim 1950, s. 11; ayrıca bkz., Bilal N. Şimşir, “Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler-I, 1950 Yılı Türk-Bulgar Nota Düellosu,” *Türk Kültürü*, S. 272, Aralık 1985, s. 500-514; Göçmenlerle ilgili olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ’ın 23 Ocak 1951 tarihinde TBMM’deki konuşmaları için bkz., *Ayın Tarihi*, Ocak 1951, s. 10-12.

17 *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1950, s. 3.

18 *Ulus*, 19 Ekim 1950, s. 3.

19 *Zafer*, 2 Kasım 1950, s.1.

20 *Zafer*, 3 Aralık 1950, s.1.

21 *Ulus*, 3 Aralık 1950, s. 1,5.

22 *TBMM Tutanak Dergisi*, B: 28 , T:10.1.1951 , C:4 , O:1 , s. 131.

23 *TBMM Tutanak Dergisi*, B: 31 , T:17.1.1951 , C:4 , O:1 , s. 231,232

konmuş²⁴ ve Gelir ve Kurumlar Vergisi mükelleflerine göçmenlere yapacakları yardımlara karşılık vergi indirimi kanunu çıkarılmıştı.²⁵

Çanakkale'ye Gelen Göçmenler ve İskânları

Çanakkale'de iskân edilecek muhacirler önce Edirne'ye geldiler. Sonra da karayolu ile Çanakkale'ye ulaştılar. 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye iskân için getirilen göçmenler Çanakkale'de Kızılay tarafından sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra İskân Komisyonu tarafından iskân edilecek mahallere yerleştirildiler.

Çanakkale'ye gelen göçmenlerin geldikleri yerler; Razgrat, Filibe, Karalan, Es-kizagra, Zofça, Kırcaali, Rusçuk, Şumnu, Senli, Karaalan, Gutrokan, Kamallar, Yenipazar, Zişton, Osmanpazarı, Omurtak, Silistre, Eğridere, Koşukavak, Elene, Bezirgan, Popova, Tapova, Nevreko, Mestanlı, Eskipazar, Eskicuma, Karnabat, Selvi, Ponliken, Yanbolu, Rahova, Tutrakan, Gırnova, Işıklar, Pileme, Bavutsa, Hasköy ve Panlikos'tu.²⁶

1950-1951 yıllarında Çanakkale ve ilçelerine toplam 955 aileden oluşan 3618 göçmen iskan edilmiştir. Bu göçmenlerden 205 aile 838 nüfus Çanakkale merkez ve köylerinde, 82 aileden oluşan 349 nüfus Biga'da, 58 aileden oluşan 226 nüfus Bayramiç'te, 25 aileden oluşan 114 kişi Eceabat'ta, 34 aileden oluşan 131 nüfus Ayvacık'ta, 192 aileden oluşan 777 nüfus Yenice'de, 55 aileden oluşan 239 nüfus Çan'da, 38 aileden oluşan 172 nüfus Lâpseki'de ve 177 aileden oluşan 772 nüfus Gelibolu ilçesi ile köylerinde iskân edilmiştir.

1950-1951 yıllarında gelen göçmenlerden Çanakkale merkezde iskân edilenlerin %42'si kadın %58'i erkektir. Yaş gruplamalarına göre ise 0-7 yaşlarında olanlar %21, 8-20 yaşları arasında olanlar %25, 21-55 yaşları arasında olanlar %50 ve 56 yaş üzerinde olanların oranı ise %4'tür. İskân edilen göçmenlerin %74'ü çiftçi, %5'i serbest meslek sahibi, %3'ü berber, %2'si tütüncü ve %16'sı çeşitli meslek gruplarından. Çanakkale'nin ilçe ve köylerinde iskân edilen göçmenlerin %46'sı kadın, %54'ü erkek'ti. Yaşlarına göre sınıflamada ise 0-7 yaş arası %21, 8-20 yaş arası %27, 21-55 yaşları arası %48 ve 56 yaş ve üzerinde olanların oran ise %4'tü. Mesleklerine göre durum ise; %76'sı çiftçi, %9'u tütüncü, %3 berber ve %12 'si çeşitli meslek gruplarındandı.

24 TBMM Tutanak Dergisi, B: 31, T: 17.1.1951, C:4, O:1, s.233

25 TBMM Tutanak Dergisi, B: 31, T: 17.1.1951, C:4, O:1, s. 57

26 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen ve Çanakkale'de iskan edilen göçmenlerin tüm kayıtları için bkz., *Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi (KHGMA), 1950-1951 Göçmen Esas Defteri*. Bu defterde Çanakkale merkez ve köylerinde iskân edilen göçmenlerin kayıtları s. 1-30, Bayramiç s. 32-40, Biga s. 42-53, Ayvacık s. 55-59, Eceabat s. 61-65, Ezine s. 67-89, Çan s. 91-98, Lâpseki s. 100-105, Yenice s. 107-112, Gelibolu s. 114-139 yer almaktadır.

1950-1951 yılı göçmenlerinden Çanakkale merkez ve köylerinde iskân edilenlere 2.390,2 dekar tarla, 81 adet ev yeri verildi. Bayramiç ve köylerinde iskân edilenlere 1.079 dekar tarla ve 50 adet ev yeri, Ayvacık ve köylerinde iskân edilenlere 1.922 dekar tarla ve 23 ev yeri, Biga ve köylerinde iskân edilenlere 1.712 dekar tarla ve 50 adet ev yeri, Eceabat ve köylerinde iskân edilenlere 950 dekar tarla ve 3 ev yeri, Yenice ve köylerinde iskân edilenlere 192 ev yeri ve 1.303 dekar tarla, Çan ve köylerinde iskân edilenlere 45 ev yeri 1.210 dekar tarla, Lâpseki ve köylerinde iskân edilenlere 33 ev yeri ve 896 dekar tarla, Gelibolu ve köylerinde iskân edilenlere 162 ev yeri ve 2.325 dekar tarla verildi. Göçmenlere verilen ev yerlerinin büyüklüğü 100 metre kare ile 1000 metre kara arasında değişmekte olup genellikle 750-800 metre kare büyüklüğündeydi.

1950-1951 yıllarında Çanakkale’de iskân edilen ailelere inşaat, zirai donatım ve tohumluk yardımı hemen yapılmıştır. İnşaat yardımı olarak 512.590 Lira, , 315.150 liralık zirai donatım yardımı ve 148.980 kilogram tohumluk verilmişti.

Türkiye hemen aldığı Bakanlar Kurulu kararları ile 1950-1951 yıllarında Bulgaristan’dan gelen göçmenleri Türk vatandaşlığına kabul etmişti²⁷.

Sonuç

1950-1951 yıllarında Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda yaşamaktaydı. Bulgarlar Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç edecek kişilere sadece on beş günlük bir hazırlanma süresi verdikleri için bu göçe “15 Hicreti”²⁸ denilmişti.

Adnan Menderes Hükümeti, 16 Nisan 1951 tarihinde Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen ve gelecek olan bütün göçmenlere “iskânlı göçmen” statüsü verdi. Bu tarihten itibaren Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelecek tüm göçmenlere “serbest göçmen” vizesi yerine “göçmen” vizesi verilmeye başlandı.²⁹

Türk Hükümeti’nin bu kararından sonra 1951 yılı Yaz mevsiminde Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmen sayısı giderek azaldı. 1951 yılı Sonbaharında iki ülke ara-

27 Göçmenlerin Bakanlar Kurulu kararı ile Türk vatandaşlığına geçişleri konusunda Bakanlar Kurulu Kararları için bkz., *Resmî Gazete*, 18.04.1951, Karar sayısı:12889; 11.06.1951, Karar sayısı:13155; 17.10.1951, Karar sayısı:13825.

28 Bkz., Bilal N. Şimşir, “Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler-III, Büyük Göçün Sona Ermesi (1950-1951),” *Türk Kültürü*, S. 275, Mart 1986, s. 194-205; ayrıca bkz., Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 70-72; Şimşir, *a.g.m.*, s. 13; Bilal N. Şimşir, “Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler-II, 1950’lerde Türk Basını ve Bulgaristan Göçmenleri,” *Türk Kültürü*, sayı:274, Şubat 1986, s. 120-134; Bilal N. Şimşir, “Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler-III,” *Türk Kültürü*, s. 194-205.

29 *TBMM Tutanak Dergisi*, B:65, T:16.4.1951, C:6, O:1, s. 197, 211.

sında göç nedeniyle yaşanan çeşitli sorunlara rağmen Türkiye, göçmen sorununun suiistimal edilmemek suretiyle Türkiye'nin her zaman göçmen alabileceğini belirtti. Bulgaristan Hükümeti de 30 Kasım 1951 tarihinde yayımladığı bir tebliğle Türkiye'ye göçü kesin olarak durdurduğunu açıkladı. 1925 tarihli Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile İkamet Sözleşmesi hükümlerine aykırı olan zorunlu göç uygulaması, Bulgaristan'ın bu kararından sonra 1969 yılına kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye başka göç yaşanmadı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA., 030.18.01.02.90.11.5.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi (KHGMA), 1950-1951 Göçmen Esas Defteri

Sürelî Yayınlar

Ayın Tarihi, Ağustos 1950.

Ayın Tarihi, Ekim 1950.

Ayın Tarihi, Kasım 1950.

Ayın Tarihi, Ocak 1951.

Cumhuriyet, 22 Eylül 1950.

Cumhuriyet, 24 Ekim 1950.

Cumhuriyet, 26 Eylül 1950.

Resmî Gazete, 18.04.1951.

TBMM Tutanak Dergisi, 1951.

Ulus, 19 Ekim 1950.

Ulus, 2 Ekim 1950.

Ulus, 3 Aralık 1950.

Salname-i Vilâyet-i Cezair-i Bahr-ı Sefid (SVCBS), 1293.

Zafer, 2 Kasım 1950.

Zafer, 3 Aralık 1950.

Makale ve Kitaplar

Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclîse Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı 1923-1961*, Ankara 1962.

Karal, Prof. Dr. Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2.Baskı, Devlet İstatistik Enstitüsü Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Özgür, Nurcan, *Etnik Sorunun Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Der Yayınları, İstanbul 1999.

Sander, Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, der. Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Şimşir, Bilal N., "Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler-I, 1950 Yılı Türk-Bulgar Nota Düellosu," *Türk Kültürü*, S. 272, Aralık 1985, s. 500-514.

Şimşir, Bilal N., "Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler-III, Büyük Göçün Sona Ermesi (1950-1951)," *Türk Kültürü*, S. 275, Mart 1986, s.194-205.

Şimşir, Bilal N., "Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler-II, 1950'lerde Türk Basını ve Bulgaristan Göçmenleri," *Türk Kültürü*, S. 274, Şubat 1986, s. 120-134.

Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

Todorova, Maria, "Balkanlarda Osmanlı Mirası," *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, çev. Bernar Kutluğ, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997.

Ekler

GİZLİDİR 20/06/1964 tarih ve
03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı:
2

Kararname

12443

Çanakkale Vilâyetinin Eceabat kazasına bağlı Behramlı
köyünde oturan ve bulundukları yerde bırakılmaları askerî bakımdan
caiz görülmeyen ilâşık listede isimleri yazılı 25 hanede 125 nüfus
Çingene'nin adı geçen vilâyetin iç bölgelerinde serpiştirilmek sure -
tile yerleştirilmeleri; Dehiliye Vekillîğinin 29/I/940 tarih ve 235
sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine 2848 sayılı kanunun 7 inci
maddesinin (B) fıkrasına tevfikân İcra Vekilleri Heyetince 3/Şubat/940
tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR
İsmail İsmail

Bş. V. ve Hk. V. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Hk. V.
N. F. Hayalany Bekir Özyen M. M. V. Da. V. Hk. V.

Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.
M. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. T. V.
B. Karadayı M. M. V. M. V. T. V.

30 4 5

Ek 1: Behramlı Köyü'nde oturan ve bulundukları yerde bırakılmaları askeri açıdan uygun görülmeyen 25 haneden 125 nüfus Çingene'nin Çanakkale vilâyetinin iç bölgelerine serpiştirilmeleri

BCA., 030.18.01.02.90.11.5.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla Gayrimüslim Unsurların Ezine'ye Göçü ve Sosyo-Ekonomik Durumları

Halil Ersin AVCI*

Özet

Ezine, Sanayi İnkılâbı'nın etkisiyle 19. yy'da Avrupalı sanayileşen devletlerin ham madde ihtiyacını karşılayan mecralarından birisi haline gelmiştir. Bu gelişim beraberinde ham maddenin üretim, tedarik ve ulaşımı gibi birçok iş ve hizmet sektörünü ortaya çıkarmıştır. 1856 Paris Antlaşmasından sonraki durumdan faydalanan Osmanlı Ermeni, Rum ve Yahudiler bu ticari hareketlenmeden faydalanmak üzere de Ezine'ye yerleşmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ezine, Ermeni, Rum, Yahudi, İskân ve Yerleşme

Non-Muslim Emigration to Ezine and Their Socio-Economic Conditions, From the 19th Century to the 20th Century

Abstract

Ezine, with the effect of Industrial Revolution, had become one of the important raw material suppliers of Europe's industrialized states in the 19th century. These development arose new sectors such as raw material production, supply, transportation etc. With the legal assistance of the 1856 Paris Treaty, Ottoman Armenians, Greeks and Jews have come and settled to greatly benefit from the economic development of Ezine.

Keywords: Ezine, Armenian, Greek, Jews, Settlement and Habitation

---

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, halilersinavci@gmail.com

Giriş

Biga Yarımadası'nın batı kıyısında ve denize takriben on üç kilometre uzaklıkta yer alan Ezine, antik çağlardan beri birçok uygarlığa ev sahipliği etmiştir. Biga'dan batıya doğru denize uzanan yollar üzerindeki konumu sayesinde önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bunun yanında verimli ve sulak toprakları sayesinde tarım ve hayvancılık açısından da yerleşimciler açısından cazip bir coğrafyadır.

1864 tarihli vilayet nizamnamesinden sonra Anadolu vilayetlere bölündü. 1878 yılından I. Dünya Savaşına kadar geçen dönemde Anadolu'da 14 vilayet ve 2 bağımsız sancak vardı. Ezine bu 14 Vilayetten birisi olan Biga Sancağına bağlı bir yerleşim yeri idi.¹ Ezine'nin Bayramiç ve Kumkale adlarında iki nahiyesi ve 126 köyü vardı. Kaymakam ve 2 nahiye müdürü tarafından yönetiliyordu. Belediyesi ise 1886 yılında kurulmuştur.²

Bu makalede kuruluşundan itibaren bir Türk yerleşimi olan Ezine'ye 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslim nüfusun iskânı ve bu iskânın sebepleri irdelenmeye çalışılacaktır. Kaynaklar değerlendirildiğinde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar tamamen Müslüman Türk nüfusun yaşadığı bir yerleşim yeri olan Ezine'de 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra Ermeni, Rum ve Yahudi nüfusu görülmeye başlandığı dikkati çekmektedir.³

Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslim unsurların Ezine'yi yerleşim yeri olarak tercih etmelerinde acaba ne gibi sebepler, vesile ve saikler aramak icap eder? Kaynakların ışığında ve makalenin sınırları içinde bu sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

Çalışmada esas olarak yerli ve yabancı kaynaklar mukayeseli olarak kullanılmıştır. Yabancı kaynak olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'yu etraflıca gezen ve ayrıntılı bir rapor-çalışma hazırlayan Fransız araştırmacı Vital Cuinet'in 1890 tarihinde Paris'te basılan *Turquie D'Asie (Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaoue Province de L'Asie-Mineure)* isimli eserinin orijinal baskısında Biga Vilayeti ile ilgili verdiği istatistik ve kayıtlar oldukça ayrıntılı ve aydınlatıcıdır. Ezine Tapu Sicil Müdürlüğü Arşivinde bulunan Tapu Defterleri ve kayıtları da 1860'ların sonundan 1900'lerin başlarına kadar aydınlatıcı bilgileri içermektedir. Bunun dışında Albay Şefik Aker'in Ezine ve civarında yapmış olduğu bir yerel tarih çalışması ve gözlemi de çalışmaya kaynak oluşturacak cinstendir. Bu kaynakların yanı sıra konunun aydınlatılabilmesi için kıymetli bilim adamlarının hazırladıkları bilim-

1 Justin McCarthy, *Müslüman ve Azınlıklar*, İnkılap Yay., İstanbul 1998, s. 1.

2 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1991, s. 131.

3 *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 27 Defter-i Hâkânî Dizisi: II 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdavendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları*, Ankara 1995, s.31.

sel eserlere de başvurulmuştur. Ayrıca yerel gözlem, Ezine ve mahallelerinin yerinde incelenmesi ve yerleşim yerinin yerlileri ile de sözel tarih çalışmaları yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Burada öncelikle Sanayi İnkılabı'nın Ezine'nin nüfuslanmasındaki etkisine dik-kati çektikten sonra Ezine'ye gayrimüslimlerin yerleşmesinin diğer sebeplerine de değineceğiz.

19. yy'da Batı Anadolu ve Ezine'de Nüfusun Artış Sebepleri

19. yüzyılın başlarında İngiltere'de başlayan Sanayi İnkılabı zamanla Avrupa ül-kelerine dalga dalga yayılmıştır. Sanayi İnkılabı ile birlikte, Avrupa'da meydana gelen hammadde açığının karşılanması ve sanayi mallarına pazar bulunması ihtiyacı, başta İngiltere olmak üzere sanayileşen Avrupa Devletlerini hammadde ve pazar arayışı-na itmiştir. Bu durum zamanla tam bir rekabete dönüşmüş ve bilindiği gibi I.Dünya Savaşı'nın sebeplerinin belki de en önemlisini teşkil etmiştir. Avrupalı Devletler ham-madde ve pazar ihtiyaçlarını karşılamak için öncelikle coğrafi olarak yakın mecralara yönelmişlerdi. En yakın mecra ise Akdeniz ekonomik havzasıydı. Osmanlı Devleti bu dönemde de hâlâ Akdeniz ekonomik havzası olarak adlandırılabilir coğrafyada söz sahibi güç idi. Bu sebeple Avrupalı girişimcilerin ilk adresi gayet tabi olarak Os-manlı Devleti oldu.

Avrupalı sanayileşen devletler için Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan beri ticari fa-aliyette bulundukları ve yabancı olmadıkları bir coğrafya olduğundan ihtiyaçlarını sömürgelerinin yanında buradan karşılama yoluna gittiler. Napolyon Savaşları'nın özellikle sömürgelere sıçraması, ticaret ve hammadde yollarının güvenliğinin tehli-keye düşmesi gibi sebepler ile özellikle büyük ölçüde savaş dışı kalan Osmanlı'nın Batı Anadolu toprakları tüm devletler açısından en yakın ikmal bölgesi olarak öne çıkmaya başladı.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda giderek güçten düşmüş, bunun sonucunda Avru-palı devletler arasında artan rekabet ile birlikte Osmanlı Devleti Avrupalılar açısın-dan tam bir hammadde deposu ve potansiyel pazar haline gelmeye başlamıştır. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı ticaret antlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki bölgeler özellikle İngiltere malları ve hammadde ihtiyaçla-rı bakımından adeta "Açık Pazar" haline gelmiştir. Batı Anadolu'daki imalat sanayi bu antlaşmanın şartları sebebiyle çökerken, Anadolu Avrupa'nın hammadde deposu haline gelmiştir. Mesela 1838'de Ege'de 43.000 dokuma tezgâhı bulunurken bu ant-laşmanın etkisi ile 1843'te Ege bölgesinde 7.000 dokuma tezgâhı kalmış buna karşın

hammadde ihracatı artmıştır⁴. Bu antlaşma hükümlerinden ve ticari faaliyetlerden özellikle Batı Anadolu'nun fazlaca etkilendiği söylenmelidir. Gerek 1838 Balta Limanı antlaşması gerekse Avrupalı Devletlerin hammadde ve pazar arayışları Anadolu'da ve özellikle sanayi hammaddesinin bol miktarda bulunduğu Batı Anadolu'da ekonomik bir gelişme ve hareketliliğe sebep olmuş ve sonucunda da Batı Anadolu çevre vilayetlerden ve hatta Ege'nin karşısındaki Yunanistan ve adalardan nüfus çeken bir bölge haline gelmiştir. Bu ekonomik hareketlilikte özellikle beş ürünün değer kazanmasının önemli bir yeri olduğu görülüyor. Bunlar; meşe palamudu, kırmızı kök boya, üzüm, afyon ve pamuktur. Söz konusu maddelerin kullanım alanlarını şöylece sıralayabiliriz; meşe palamudu, deri sanayiinde; kırmızı kök boya, İngiliz tekstil sanayiinde terbiye ve boya işlerinde; afyon, tıbbi nedenler ile ve İngiltere tarafından özellikle Çin'e keyif verici madde olarak satılıyordu; pamuk, tekstil ve dokuma sanayiinde; üzüm ve kuru üzüm, başta şarap olmak üzere çeşitli şekillerde kullanılıyordu.⁵

Bu ticari hareketliliği Vital Cuinet'in raporu da doğrulamaktadır. 1890 yılında Türkiye'yi dolaşan Fransız araştırma heyeti başkanı Vital Cuinet'in raporuna göre Ezine'nin de içinde bulunduğu Biga Vilayeti'nde yukarıda saydığımız ürünlerin bol miktarda üretildiği görülmektedir. Ayrıca Vital Cuinet bölgede çok yoğun bir ticari hareketliliğe dikkat çekmektedir.⁶ Raporda; Ezine civarında 4 krom, 5 manganez, 1 tanede kükürt madeni bulunmaktadır.⁷ Bununla birlikte geniş çaplı bir hayvancılıkta göze çarpmaktadır. Şöyle ki, 1890 yılında Ezine'de 1.060 deve, 1.395 at, 15.500 büyük baş hayvan, 79.000 koyun, 53.000 keçi, 120 domuz, 1.760 eşek, 450 katır mevcuttu.⁸

Ezine'de üretilen nebati ve hayvansal mamullerin ve madenlerin başta İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Avrupa'ya ve diğer sanayileşmiş ülkelere satıldığı dikkat çekmekte bu ürünlerin doğrudan Ezine sahilindeki limanlardan ihraç edildiği bildirilmektedir.⁹

4 1838 Antlaşmasında Sultan II. Mahmut, isyancı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı yola getirmeye çalışırken tüm Osmanlı Devleti'ni İngiltere'nin açık pazarı haline getirmiş, Osmanlı tüccarının Avrupa tüccarı ile rekabet gücünü elinden almıştır. Tuncer Baykara, "19. Yüzyılda Anadolu'nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne Etkileri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No 25, Ekim 1969, s. 64-72; Tuncer Baykara, *Yakınçağ Osmanlı Tarihi Ders Notları*, İzmir 1996.

5 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974, s.115-118; Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul 1976, s. 28-31; Şevket Pamuk, "150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması", *Tarih ve Toplum*, sayı 60, Aralık 1988, s. 38-41. Ayrıca bkz. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1974; Tuncer Baykara, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997; Tuncer Baykara, *Türk Kültürü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

6 Vital Cuinet, *Turquie D'Asie (Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chacune Province de L'Asie-Mineure)*, Rue Bonaparte, Paris 1890,s.703.

7 Vital Cuinet, *a.g.e.*, s. 766.

8 Vital Cuinet, *a.g.e.*, s. 716.

9 Vital Cuinet, *a.g.e.*, s. 731.

Buna karşılık başta İngiltere, Fransa ve Avusturya olmak üzere sanayileşmiş ülkelerden işlenmiş ürünler satın alınmaktadır. Bunlar özellikle kahve, baharat, porselen, çeşitli mobilyalar vs.dir.¹⁰

Bu verilerin yanında Ezine Tapu Sicil Arşivi'ndeki, 1291-1295 (1874-1879) tarihli 7/1-2-3 ve 8/1-2-3 ve müteakip yıllara ait tapu sicil defterlerini incelediğimizde yörede başta palamutluk olmak üzere, zeytinlik, bağ, pamuk tarlalarının çok yaygın olduğu ve ekilebilir arazinin büyük kısmını teşkil ettiği saptanmıştır. Dolayısıyla da Avrupa tekstil, gıda ve meşrubat sanayiinin önemli hammaddelerinin üretildiği arazilerin Ezine havalisinde geniş yer kapladığı görülmüş ve yurtdışına doğrudan ihracatın sebebi böylelikle anlaşılmıştır.¹¹

Bu bilgiler ışığında Osmanlı Batı Anadolu'sunun hemen her yanında olduğu gibi Sanayi İnkılabı'nın 19. yüzyıldaki etkilerinin Ezine'de de görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu etkiler Ezine'yi hammadde pazarı haline getirmiş büyük bir ticari hareketliliğe sebep olmuştur. Bu ticari hareketliliğin beraberinde sosyal bir hareketliliğe de sebep olacağı aşîkârdır. İnsanlar çalışmak ve para kazanmak için ticari hareketliliğin dolayısıyla iş ve paranın olduğu yerlerde temerküz ederler. Ezine'de de aynı şey gerçekleşmiş dışarıdan Ezine'ye bir göç gerçekleşmiştir denilebilir. Şimdi Ezine'ye gayrimüslimlerin yerleşim verilerinin bu iddialarımızı ispat edip etmediğine bakalım ve Ezine'de gayrimüslim nüfusun ne işle meşgul olduğuna değinerek Ezine'ye geliş sebeplerini anlamaya çalışalım.

Ezine'de Gayrimüslim Yerleşiminin Başlaması ve Sebepleri

Osmanlı Devleti'ndeki 1831 tarihli ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre Ezine'nin nüfusu 2253'tür. Bu nüfus sayımının dağılımına bakıldığında ise Ezine ve civar kazalarda bu nüfus sayımına göre hiç gayrimüslim unsurun bulunmadığı görülmektedir.¹²

1831 tarihli nüfus sayımından sonraki 1856 tarihli bir evkaf kaydında Ezine merkezinde 1272 erkek nüfusun yaşadığı, 10 mahallenin bulunduğu ve yine hiç gayrimüslim nüfusun bulunmadığı görülmektedir.¹³

1876 (1293) tarihli Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi'ne göre Ezine kazasında 7 mahalle Müslüman; 1 mahalle, 366 hanede, 997 Rum; 1 mahalle, 52 hanede, 192 Er-

¹⁰ Vital Cuinet, *a.g.e.*, s. 737.

¹¹ *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 1, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 2, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 3, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 1, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 2, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 3, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.*

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II.Baskı, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 201, 210.

¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan, Hüdavendigâr ve Yıldırım Beyazıt) 630-805 (1230-1402) C. I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, Damla Ofset, İzmir 1989, s. 137.

meni; 1 mahalle, 26 hanede 34 Kıpti erkek nüfusu sayılmıştır. Bu verilerden de anlaşıldığı gibi 1856'dan 1876'ya kadar Ezine'de mahalle sayısı değişmezken Ezine'ye gayrimüslim nüfusun yerleşiminin gerçekleştiği görülmektedir.¹⁴

1890 tarihli Vital Cuinet'in raporuna baktığımızda ise Ezine'de 29.210 Müslüman, 4.458 Rum Ortodoks, 460 Gregoryen Ermeni, 240 Yahudi sayılmıştır.¹⁵

Ayrıca yine aynı dönemdeki tapu ve nüfus kayıtlarına bakıldığında Kumkale, Cedit, Kızılköy, Akköy, Pınarköy ve Kalafatlı köylerine de Rum ve Ermeni mahallelerinin kurulduğu görülmektedir.¹⁶

Bu nüfuslanmanın sebeplerine bakılacak olursa, Türk idaresindeki uzun sulh döneminin verdiği imkân ile 17.yüzyıldan itibaren Ege adalarında büyük bir nüfus artışının olduğu dikkati çeker. Bu adalardaki nüfus adaların sınırlı imkânlarıyla beslenemeyeceğinden iş ve yaşam için Anadolu kıyılarına göç etmeye başlamıştır.¹⁷

19.yüzyılın başlarından itibaren de Sanayi İnkılabı'nın bir neticesi olarak meşe palamudu, kırmızı kök boya, afyon, pamuk, üzüm ve kuru üzüm gibi Batı Anadolu'da yetiştirmeye elverişli ürünlere olan ihtiyacın artması ciddi ölçülerde iş ve istihdam olanakları oluşturmuştur. Bu istihdam açığının bir yandan da giderek zenginleşen yerli halktan karşılanamaması neticesinde Ege adalarından Batı Anadolu'nun birçok yerine, buralardaki ayanların arazilerinde çalışmak üzere Rum yerleştirilmiştir. Askerlikten muaf olan Rumların nüfusu gerek göçlerle gerekse doğal olarak çoğalırken Türk nüfusu ise savaşlar, Türklerin asker olma mecburiyeti ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle azalmış veya en azından daha az bir artış göstermiştir. Mesela; 19. yüzyılın son çeyreğinde Çeşme, Urla ve Seferihisar'daki Rum nüfusu hemen hemen Türk nüfusuna yetişmiştir.¹⁸

Ezine özelinde de aynı duruma rastlanmaktadır. Ezine Nüfus Müdürlüğü arşivindeki, 1904 tarihli Doğum defterlerine bakıldığında doğanların ebeveynlerinin hemen tamamının Ege adaları ve Mora doğumlu oldukları dikkati çeker. Benzer verilere 1904 tarihli vefat defterinde de rastlanması Ezine'ye belli bir yaştan üzerinde dışarıdan Rum göçü gerçekleştiğini ve ancak ikinci neslin Ezine ve köylerinde doğmuş olduğunu gösterir. Yine aynı defterlerdeki kimlik kayıtlarında genellikle Ege adalarından

14 *Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi* 1293 (1876)

15 Vital Cuinet, *a.g.e.*, s. 763.

16 *1904 tarihli Nüfus Defteri*, Ezine Nüfus Müdürlüğü arşivi; *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 1*, *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 2*, *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 3*, *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 1*, *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 2*, *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 3*, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.

17 Tuncer Baykara, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, II.Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s. 197.

18 T. Baykara, *a.g.e.*, s. 195-204.

ve Mora'dan gelenlerin büyük çoğunluğunun meslek hanesinde "rençper" yani ırgat, tarım işçisi yazması da göstermektedir ki, Rumlar Ezine'ye yukarıda bahsedilen sebeplerle çalışmak üzere gelmişlerdir. Ermeni ve Yahudilerin mesleklerine bakıldığında ise, singerci, derici, bakkal, demir ustası gibi zanaat erbabı oldukları ve yine aynı sebeplerle ticaret ve para kazanmak için Ezine'ye geldikleri anlaşılmaktadır.¹⁹

Konuya hukuki zemin ve boyut açısından bakarsak; 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde Hristiyan ve Müslümanlar arasında bir eşitlik sağlanmaya çalışılmış ve 1856 tarihli Islahat Fermanı ile de eşitlik hukuku takviye edilmeye çalışılmıştır. Islahat Fermanı 20 noktada Hristiyan ve Müslümanlar arasında eşitlik sağlamaya çalışmıştır. Bunlardan en önemlisi "Bütün uyrukların eşit ve serbest bir şekilde ticari ve ekonomik faaliyette bulunabilmesi" ile ilgili olan hükümdür. 1839 Tanzimat Fermanı ve özellikle de 1856 Islahat Fermanı ile birlikte tüm gayrimüslim unsurlara ve yabancılara mülk edinebilme hakkı tanınmış tır. Bu hak, 1862'den itibaren yoğun dış baskılar nedeniyle de kullanılmaya başlanmıştır.²⁰

Bu bilginin yereldeki ispat ve doğrulaması olarak, Ezine Tapu Sicil Müdürlüğü arşivinde bulunan yukarıda adı geçen Tapu Sicil defterlerinde dikkati çeken bir noktada, gayrimüslimlerin yine 1870'lerden itibaren Ezine'de birçok mülkü satın aldıkları ve vakıf arazilerini kiraladıklarını gösteren kayıtlar olmuştur. Yine Fransız ve İngilizlerin toprak satın aldıklarına dair de kayıtlar mevcuttur. Gayrimüslimlerin satın aldığı arazilerin çoğunlukla palamutluk, zeytinlik ve bağ olması herhalde bir tesadüf olmasa gerektir. Yabancıların ise bu arazilerin yanında daha çok madenlere ilgi gösterdiği de söylenmelidir.²¹

Bunlardan başka gayrimüslim unsurların Ezine'ye gelişi ile ilgili bir başka kayıt da 19.yüzyılın son çeyreğinde doğup yetişen, emekli Albay M. Şefik (Aker)'in "İstiklâl Harbi'nde 57.Tümen ve Aydın Milli Cıdali" adlı eserindeki gözlemidir. Şefik Aker Ezine ve civarında bir saha araştırması yapmış yerli halkla görüşmelerde bulunmuştur. Şefik Aker'in dikkat çeken kaydında:

"Yunanlıların Anadolu'yu istila peşinde takib ve tatbik ettikleri milli proje hakkındaki tettebbuatım:

Sahil muntakalarında hasb'el- vazife seyahat ve ikamet ettiğim esnarlarda Rumların gördüğüm bazı ahval ve mesaisi nazar-ı dikkatimi celbetmiş ve Yunanlıla-

19 1904 Doğum Defteri, Ezine Nüfus Müdürlüğü Arşivi; 1904 Ölüm Defteri, Ezine Nüfus Müdürlüğü Arşivi.

20 E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi Cilt VII*, TTK, Ankara 1995, s. 250.

21 *Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No: 7 Cilt 1, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No: 7 Cilt 2, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No: 7 Cilt 3, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No: 8 Cilt 1, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 2, Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 3, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.*

rın Anadolu'nun istilası için takib ettikleri programın peşine beni sevk etmişti..... Yunanlıların Asya-yı Suğra'yı (Küçük Asya, Anadolu) Türklerin elinden almak, büyük Yunanistan vücuda getirmek için bir asırdan beri memleketimizde tatbik ettikleri projenin büyük bir muvaffakiyetle terakkiye doğru yol alması, Türklerin inhidamına âmil bir şekilde tatbik edilen Tanzimat Fermanı'nın ilanı tarihinden başlamıştır.

1909 senesinde Rum hareket-i milliyesini tetkik ederken Çanakkale'nin Ezine Kasabası'nda Hacı Arif Ağa namında yetmiş beş yaşlarında (Yani 1834'lerde doğmuş) bir Türk'ten kendi gençliği zamanında Rumların o muntıkadaki (Truva harabesi muhitindeki) ahvali hakkında sorduğum suallere verdiği cevaplar şunlardır:

Sivastopol Muharebesi'ne kadar (1853-1856 Kırım Savaşı) Ezine'de tek bir Rum, bir Ermeni ve hatta Yahudi yoktu ve memleketimizde rakı, sarhoşluk nedir kimse bilmezdi ve buralara ayak basmazlardı. Bu muharebeden sonra bilmem ne oldu. Evvela üç Rum geldi. Hükümet bunları çok himaye etti. Bunların arkasından Rumlar geldikçe geldi, yerleşti. Ben delikanlı idi. İhtiyarlar bu Rumların gelip yerleşmesini tehlikeli görüyorlardı. Şikâyet ediyorlardı. Fakat bu hükümet Hristiyanları sıkı himaye ediyordu. Bu sebepten hiç kimse ileri gidemiyordu. Rumlar çoğaldıktan sonra memleketimize rakı, sarhoşluk girdi. Sarhoşluk yüzünden kıtaller, vukuatlar aldı, yürüdü. Nihayet bugün gördüğünüz hali buldu.

Hacı Arif Ağa'nın Sivastopol Muharebesi'ni meb'de addetmesi, Tanzimatçılığın başladığı tarih demektir. Ağa bittabi Tanzimatçılıktan haberdar olamazdı. Memleketin ihtiyar Türkleri cehaletlerine rağmen Rumların gelmesini tehlikeli gördükleri halde Tanzimat-ı Hayriye namı verilen idareyi vaz' ve tatbik eden malumatlı, münevver siyasiyûnumuzun bu tehlikeyi takdir edememeleri şayan-ı hayrettir. Hacı Arif Ağa'dan bu sualleri sorduğum zaman yalnız Ezine kasabasında 380 hane Rum, 70 hane Ermeni, 30 hane Musevî mevcuddu."²²

Hacı Arif Ağa'nın anlatımından da görüleceği üzere Ermeni, Rum ve Yahudiler Ezine'nin yerlilerinden değildir. Kurulduğu günden bu yana bir Türk yerleşimi olan Ezine'ye 19. Yüzyıldaki ekonomik hareketlenme ve Batılı devletlerin baskısıyla yapılan hukuki düzenlemeler neticesinde gelerek yerleşmişlerdir. Yine benzer hukuki düzenlemeler neticesinde de Avrupa tüccarının ticari ortakları veya müşterileri olarak zenginleşmiş ve Ezine'de sosyo-ekonomik hayatta tesirli hale gelmişlerdir. Ezine'ye bu gayrimüslim göçü kısa sürede birçok gayrimüslim köyünün kurulmasına ve Ezine merkezine de üç yeni gayrimüslim mahallesinin eklenmesine vesile olmuştur.

22 Emekli Albay M. Şefik (Aker), *İstiklâl Harbinde 57'nci Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C. I, İstanbul 1937, s. 65-68.

Sonuç

Sonuç olarak, 19. yüzyılda Sanayi İnkılâbı'nın etkisiyle birlikte Ezine'de ticari hayatta büyük ölçüde canlanma meydana gelmiş ve yöre iskân ve ticaret için bir cazibe merkezine dönüşmüştür. 1856 tarihli Islahat Fermanı ve müteakip hukuki düzenlemeler neticesinde gayrimüslim unsurlar açısından mülk edinme ve serbest ticaretin hukuki alt yapısı hazırlanmıştır. Onlarda buraya kadarki verilerden anlaşılabacağı üzere 1856'dan sonra Ezine'ye yerleşmeye başlamışlardır. Ezine'nin civar köylerine yerleşen gayrimüslimlerin çoğunun işçi olduğu göze çarparken Ezine merkezine yerleşen gayrimüslimlerden Ermenilerin genellikle aracılık, tefecilik ve toptancılıkla; Rumların, toprak işletmeciliği, ticaretle, Yahudilerin ise tüccarlık, zanaatkârlık, kahvecilik gibi işler ile uğraştıkları dikkat çekmektedir.

Gayrimüslimler açısından 19. yüzyılda Ezine iskân ve yerleşme bakımından cazip mekânlardan birisi olmuştur. Bunda Islahat Fermanı ve sonrasında gayrimüslimler ile ilgili hukuki düzenlemeler de kolaylaştırıcı bir etki sağlamıştır. Bilhassa ticaret, tefecilik ve zanaat ile uğraşan gayrimüslimler kısa süre içerisinde Batı Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Ezine'nin sosyo-ekonomisinde mevzu bahis sahalarda söz sahibi hale gelmişlerdir. Bu yükselişte bilhassa Avrupalı tüccarın Batı Anadolu'da olduğu gibi Ezine'de de aracılık ve ticari ortaklık konusunda gayrimüslim unsurları tercih etmesi etken olmuştur denilebilir. Bunun yanı sıra ise gayrimüslim unsurların yabancı dil bilmesi de ikincil bir tercih sebebi olmalıdır.

Ezine'deki gayrimüslimlerin zenginleşmesinin neticesinde toprak sahibi oldukları ve bu topraklara kendi dindaş ve yoldaşlarını getirdikleri de bilgi ve belgelerden anlaşılmaktadır. Bu göç dalgaları neticesinde de Batı Anadolu'da da gayrimüslim nüfuslanması görülmüştür. Bu nüfus yoğunluğu ileride batılı devletlerin gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Türkiye'nin iç işlerine müdahaleye vesile olmuştur. Özellikle yeni kurulan Yunanistan Türk Kurtuluş Savaşı sırasındaki Türk- Yunan muharebelerinde bu nüfusu, bu toprakların evvelden beri Yunanlılara ait olduğu konusunda bir propaganda unsuru olarak kullanmıştır.

Rumlar ve Ermeniler, 1915-1922 arasında I. Dünya Savaşı ve özellikle Çanakkale Muharebeleri sırasında ve sonraki işgal yıllarında Türk halkına yaptıkları, bugün bile halkın arasında hatırdan kalan, zulümleri neticesinde bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Geriye kalan kısım Rum da 1923-1924 yıllarında mübadele kanunu ile Ezine'yi terk etmişlerdir. Bunların sosyo-ekonomik yerini bir süre için Yahudiler doldurduysa da zamanla onlarda yöreyi 1940'lı yıllarda terk ettiler. Cumhuriyet ile birlikte savaşmanın yanında ticaret ve ekonomiyi de öğrenen Türk milleti yöreyi yeniden iskân ile mamur etmiş ve geçmişin yaralarını sarmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 27
Defter-i Hâkânî Dizisi: II 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)
Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Ankara
1995.

Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 1, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.

Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 2, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.

Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:7 Cilt 3, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.

Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 1, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.

Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 2, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.

Ezine Kazası Tapu Sicil Defteri No:8 Cilt 3, 1291-1295 (1874-1879), Ezine Tapu Sicil Arşivi.

Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi 1293 (1876).

1904 tarihli Nüfus Defteri, Ezine Nüfus Müdürlüğü Arşivi.

1904 Doğum Defteri, Ezine Nüfus Müdürlüğü Arşivi

1904 Ölüm Defteri, Ezine Nüfus Müdürlüğü Arşivi.

Kitap ve Makaleler

Aker, M. Şefik, *İstiklâl Harbinde 57'nci Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C. 1, İstanbul 1937.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan, Hüdavendigâr ve Yıldırım Beyazıd) 630-805 (1230-1402) C. 1*, İstanbul Fetih Cemiyeti, Damla Ofset, İzmir 1989.

Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1974.

Baykara, Tuncer, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997.

Baykara, Tuncer, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, II.Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.

Baykara, Tuncer, *Türk Kültürü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

Cuinet, Vital, *Turquie D'Asie (Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaoue Province de L'Asie-Mineure*, Rue Bonaparte, Paris 1890.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Cilt VII*, TTK, Ankara 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul 1976.

McCarthy, Justin, *Müslüman ve Azınlıklar*, İnkılap Yay., İstanbul 1998.

Pamuk, Şevket “150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması”, *Tarih ve Toplum*, S. 60, Aralık 1988.

Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1991.

Eski Çağ'da Anadolu'nun Siyasi ve Demografik Yapısını Değiştiren Kitlesele Göçler

Kevser TAŞDÖNER*

Özet

İnsanlığın tarihi, nedenleri genelde ekonomik olan küçük çaplı ya da kitlesel pek çok göçe tanık olmuştur. Ya iklim koşulları değişmiş, kuraklık ve kıtlık yaşanmıştır veya nüfus artmış, topraklar yetersiz kalmıştır. Bir kavmin saldırısı ya da baskısı sonucunda yaşanan kavimler kaynaşması ve hatta depremler, salgın hastalıklar, yağma ve talan arzusu gibi nedenler de göçlere yol açabilmiştir. Bu göçlerin tümünün hedefinde ise hep huzur içinde yerleşim yaşam sürenler olmuştur. Özellikle kitlesel göçler, insanları yerinden yurdundan etmiş, köylerin, kasabaların, kentlerin yakılıp yıkılmasına ve hatta imparatorlukların ortadan kalkmasına neden olabilmışlerdir. İnsani bakımdan çok dramatik sonuçları olan, sıkıntı ve acılara yol açmışlardır. Bir ülkenin siyasi ve demografik yapısını değiştirmiş, göç öncesinin tarihini unutturacak kadar büyük bir karmaşanın, düzensizliğin nedeni olabilmışlerdir. Arkeolojik araştırmaların sonuçlarından, yazılı kaynaklardan ve filolojik delillerden bilindiği kadarıyla Anadolu'nun Eski çağ tarihinde, kitlesel olan bu tür iki yıkıcı göç yaşandı. Bu makalede amacımız, ilki İÖ 3. binyılın son yüzyıllarına, ikincisi İÖ 2. Binyılının son yüzyıllarına doğru olmak üzere yaklaşık 1000 yıl ara ile yaşanmış bulunan bu göçleri şu bakımlardan irdelemektir: Göçlerin tarihi, göç nedenleri, göç yolları, göçmenlerin nereden geldikleri, göçmenlerin etnik kimlikleri ve göçlerin sonuçları.

Anahtar Kelimeler: Kitlesel Göçler, Anadolu'ya Göçler, Ege Göçleri

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ktasdoner@gmail.com

Mass Migrations that Altered the Political and Demographical Structure of Ancient Anatolia

Abstract

The history of Humanity testified a great deal of migrations of small or large scale, most of them being from economical reasons. Either it had been exposed to drought and famine by changing climatic conditions or increasing population had incapacitated countries. Reasons such as the merging of peoples due to the attacks or pressures of a people even earthquakes, epidemics, desire of sacking and plunder had also led to migrations. The peoples leading a peaceful settled life always became the target of all these migrations. Masses migrations, in particular, deprived peoples of their places and homes, caused the sack and devastation of villages, towns and cities and even to decay of empires. They also lead to hurts and difficulties of very dramatic consequence in humans. They changed the political and demographical structure of a country, and caused such a great complication and disorder that the history of a country could be forgotten before the migrations. As far as it is known through written sources and conclusions of archaeological researches, two mass migrations of this kind occurred in the ancient history of Anatolia. My aim in this paper is to study these migrations, one of which set in towards the last centuries of Third millennium BC and the other toward, the last centuries of Second millennium BC, following: The history and reasons of migrations, the paths they used, places and directions from where the immigrants came, and the ethnicities of immigrants.

Keywords: Mass migrations, immigrations to Anatolia, Sea Peoples

Giriş

Bilim adamlarının hem arkeolojik hem filolojik hem de yazılı metinleri dikkate alan araştırmaları, Anadolu'nun Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (Yak. İÖ 1950-1750)¹ meskûn bulunan üç Hint-Avrupalı halkı tespit etti. Bunlardan birisi, İÖ 2. Binyılda adı Maraşşantiya (Klasik Çağda Halys) olan bugünkü Kızılırmak'ın güneyine gelip meskûn olduklarında kendilerine Nesiler diyen Hititlerdi. İkincisi Palalar, üçüncüsü Luviler idi.² Palalar hakkında mevcut bulunan bilgiler, onların Hint-Avrupalı oldukları ve Hatti ülkesinin kuzeybatısındaki bölgeye, yani Klasik Çağda Paphlagonia

1 Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın hangi tarihte başlayıp hangi tarihte sona ermiş olduğu konusunda bk. Turgut Yiğit, *Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2000, s. 8.

2 T. R. Bryce, "Tarih". Şurada: *Anadolu'nun Gizemli Halkları Luviler*. (ed. H. C. Melchert), (çev. B. Baysal- Ç. Çidamlı), İstanbul 2010, s. 42; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu/Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Tübitak yay. Ankara 2001, s. 1-18; Yiğit, *a.g.e.*, s. 39, 41.

adıyla bilinen takriben bugünkü Kastamonu dolaylarında yaşamış oldukları dışında hemen hemen hiçbir şey bilinmiyor.³ Hititler, İÖ 17. Yüzyılın ikinci yarısında bir krallık kuracak ve daha sonra Anadolu'nun bilinen ilk imparatorluğu olacak kadar büyük bir siyasal başarı elde ettiler. Luvilerin ise bugünkü Çukurova'nın batı ve kuzey istikametinde Anadolu'nun neredeyse tüm batı kesimine yayılmış olan çok nüfuslu bir halk oldukları düşünüldü. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Hititlere bağımlı olan Batı Anadolu'daki krallıkların kurucuları da muhtemelen onlardı.⁴ Fakat bu üç Hint-Avrupalı kavim Anadolu'ya hangi tarihte gelmişlerdi? Üçünün de Anadolu'ya gelişleri aynı zamanda mı yoksa farklı zamanlarda mı? Bu soruların kesin olan bir yanıtı yoktur. Eğer onlar farklı zamanlarda Anadolu'ya geldilerse onların hangisinin diğerinden ya da diğerlerinden önce geldiği ve ne kadar zaman önce ya da sonra Anadolu'da oldukları sorularının da kesin bir cevabı bulunmamaktadır.⁵ Son zamanlarda onların Anadolu'ya göçle gelmedikleri, Anadolu'nun yerlisi oldukları görüşü de tartışılmaya başlandı.⁶

Bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalar, Hint-Avrupalı bu üç halkın tam olarak hangi tarihten itibaren Anadolu'da olduklarının delillerini bulmaya çalıştı. Eski ve Orta Bronz Çağı yerleşmelerindeki yakılıp yıkılmayla ilgili bulgular bu anlamda değerlendirildi. Söz konusu yerleşmelerin kültürleri incelenerek bu kültür unsurlarında bir bütünlük ya da devamlılık olup olmadığına bakılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışıldı. Her ne kadar bu araştırmaların sonucunda aranan ipuçları ya da deliller, yani yakılıp yıkılmanın izleri, eserlerde stil birliği (özellikle bezeme bakımından), yüksek seviyede bir kültürel devamlılık görülmüş⁷ olsa da bunlar, İÖ 3. Binyıl sonunda Anadolu'da meskûn oldukları kesin olarak bilinen Hint-Avrupalıların ne zamandan beri Anadolu'da oldukları ya da Anadolu'ya hangi tarihte kesin olarak geldikleri sorusunun yanıtını vermek anlamında yeterli olmadı. Onların Anadolu'nun yerlisi oldukları görüşünün ise filolojik delilleri mevcut olmadığı gibi İÖ 3. Bin yılın ikinci yarısından itibaren Hint-Avrupalı olan bir kitlel göçün varlığı, Braudel'in şu ifadesinden de anlaşılacağı üzere göçlerin dar bir alanla sınırlı olmayan bir coğrafyada yaşanmış olmasından anlaşılmaktadır:

3 Alp, *Kaynaklar*, 17; O. R. Gurney, *Hititler*, Dost yay. Ankara 2001, s. 107.

4 Hitit İmparatorluğuna bağımlı olan Batı Anadolu devletleri konusunda bk. Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat yay. İstanbul 2002, s. 107; Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygurlukları I-II*, İlya yay. İzmir 2012, s. 180.

5 T. R. Bryce, a.g.e., 42; Ünal, a.g.e., s. 25.

6 Ersin Doğer, *İzmir'in Smyrnası*, İletişim yay. İstanbul 2006, s. 33.

7 Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 1998, s. 22, 35; J. Mellaart, "Anatolia and the Indo-Europeans", *Journal of Indo-European Studies IX*, 1981, s. 137; H.C. Melchert, "Prehistory". Şurada: *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler* (ed. H.C. Melchert), (çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı). İstanbul 2010, s. 38.

“Eski Bronz çağının en güçlü yerleşmelerinden birisi olan Troia (Troia II) da dâhil olmak üzere Anadolu, Ege adaları (Girit hariç) ve Yunanistan takriben İÖ 24. Yüzyılda Hint-Avrupalı halklar tarafından istila edildi. İstilacılar, söz konusu bu ülkelerin halklarını birden bire silip süpürdüler. Onlar, istila ettikleri ülkelerin halklarına göre daha az gelişmişlerdi ve muhtemelen Anadolu’daki Hititler ve Luviler ile Yunanistan’daki Mykenlerin atalarıydılar.”⁸

Hint -Avrupalı kavimlerin Anadolu’ya göçünün birden bire değil, tedricen olduğu ve göç hareketliliğinin birkaç yüzyıl devam etmiş olması muhtemel gibi görünmektedir. Göçün başlangıç tarihinin ise İÖ 2300 dolaylarında ya da İÖ 2200 yılında olduğu konusunda bir dereceye kadar genel bir kabul olduğu görülmektedir.⁹ Nitekim Troia’da yapılan araştırmalar da bu kentin birisi (Troia II) İÖ 2350 yılında, ikincisi (Troia III) İÖ 2200 yılında olmak üzere takriben 150 yıl ara ile iki kez bir yangınla sona erdiğini tespit etti. İÖ 2350 yılındaki yangından kaçarak kurtulan Troia sakinlerinin geri dönüp kenti, yani Troia III’ü yeniden inşa ettiklerini ve bu yangına bir düşman saldırının neden olmadığı söylendi. Kentin (Troia III) İÖ 3. Binyıl sakinlerini İÖ 2200’de yerlerinden eden istilacı göçmenler ise İÖ 24. Yüzyıldaki göçlerin neden olduğu kavimler/halklar hareketliliği ya da yerleşik halkların meskûn oldukları yerleri terk etmeleriyle sonuçlanacak olan bir kargaşa ortamı içinde olanlardı.¹⁰ Troia III’ü ortadan kaldıran ve kentin yeni sahibi olan bu istilacı göçmenler, Anadolu dışından değil, Anadolu’nun daha soğuk olan iç ve doğu kesimlerinden geldikleri, evlerini inşa etme üsluplarından ve o dönemde İç Anadolu’da çok yaygın olan günlük eşyaları üretme tarzından kesin olarak anlaşıldı.¹¹ Onlar, Troia’nın Anadolu karakterini değiştirecek farklı bir etnik-kültürel kimliğin sahibi değildiler. Fakat kentin Anadolu içlerinden gelen bu yeni sakinleri (Troia IV), İÖ 1700 dolaylarında Luviler tarafından ele geçirilmiş olduğu tarihe kadar kentte yaşadılar.¹² Luvilerin kenti (Troia VI), kültürel anlamda öncekilerden, yani Anadolu olandan tamamen farklıydı. Artık kent, sur yapım tekniği, konut mimarisi, çanak çömlek üretim tekniği ve şekli, ölü gömme yöntemleri gibi yönlerden Anadolu özellik sergilemiyordu. Hem ticarete hem de savaşlarda bir üstünlük ve hızlılık aracı olarak insanlığın hizmetine girecek olan “At”

8 F Braudel, *Bellek ve Akdeniz. Tarih Öncesi ve Antikçağ* (çev. A. Berktaş), Metis yay. İstanbul 2007, s. 149.

9 Melchert, *a.g.e.*, s. 35; Akurgal, *a.g.e.*, s. 17; Kaya, *a.g.e.*, s. 73; B. Brandau-Schickert-Jablonka, *Resimlerle Troia* (çev. A. Kanat). Arkadaş yay. Ankara 2010, s. 36; Barudel, *a.g.e.*, s. 149.

10 Brandau-H.Schickert-Jablonka, *Troia*, s. 36; Eski Bronz çağının yıkılıp yıkılma ya da terk izlerinin görüldüğü diğer Anadolu yerleşmeleri ise şunlardır: Beycesultan (İÖ 2300). Bk. J.G.Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. (çev. E. Davutoğlu). Arkadaş yay. Ankara 2001, s. 30; Alacahöyük, Boğazköy, Alishar, Bitik, Karaoğlan, Dündartepe, Karahöyük, Ahlatlıbel, Etiyokuşu. Bk. Akurgal, *Anadolu*, s. 35.

11 Brandau-Schickert-Jablonka, *Troia*, s. 44.

12 Brandau-Schickert-Jablonka, *Troia*, s. 52.

da ilk kez İÖ 1700'den itibaren (Troia VII'da) görülür.¹³ Atın ilk olarak İÖ 4000 yılında bugünkü Ukrayna'da evcilleştirilmiş olduğu bilinmektedir.¹⁴

Troia III'ü yakıp yıkan göçmenlerin kendilerini hangi adla andıkları ya da onların çağdaşlarınınca hangi adla anıldıkları kesinlikle bilinmiyor. Fakat onlarla çağdaş olan orta Anadolu'daki halklara Hattiler denildiği İÖ yaklaşık 2350 yılı ve sonrasına ait olan Akadça çivi yazılı belgeler sayesinde bilinmektedir.¹⁵ Fakat iki Akad kralının (Sargon ve torunu Naramsin) Anadolu'ya yaptıkları seferlerden sonraki bir tarihte Hattilerin ülkesinin de Hint-Avrupalı istilasına uğradığı kesinlikle bilinmektedir. İstilacıların bir kolunu daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Nesice konuştuğu yazılı kaynaklardan bilinen Nesilerdi. Fakat Nesiler, Anadolu'ya geldiklerinde sahip oldukları bu adlarını daha sonra muhafaza edemediler. Onlara da Hattiler/Hititler denildi. Bir başka kalabalık olan kolu ise daha sonra Luviler olarak yazılı kaynaklarda anılacak olan halklardı.¹⁶

İÖ 24. Yüzyılda başlayan, Troia III'ü İÖ 2200'de yakıp yıkan ve birkaç yüzyıl hareketli kalan kitlel göçe yol açan neden neydi? Bu soruya kesin olarak cevap verebilmemizi sağlayan bir delil yok. Fakat göçlerin çok uzun süre devam etmiş olması, göçlere yol açan nedenin bir kıtlık yaşanmış olabileceğine işaret eder ki kıtlığın da nedeni iklimde meydana gelen soğumadır. Kimi araştırmacıların işaret ettiği gibi Dünya'nın kuzey yarım küresindeki sıcaklıklar, İÖ 3. Binyıl sonlarından İÖ 2. Binyıl sonlarına kadar olan 1000 yıllık bir zaman dilimi içinde sürekli azalarak 1.5 santigrat kadar soğumuştur. Bu derecede bir soğumanın hayvanları, bitki örtüsünü ve böylelikle insanların temel yaşam koşullarını nasıl derinden etkileyebileceği ise şöyle vurgulanmıştır:

"Günümüzde 15 santigrat dolaylarında olan ortalama sıcaklık, yalnızca yarım derece artacak olsaydı, İngiltere'de şarapçılık ve Grönland'da tarla tarımı olanaklı duruma gelirdi. Üç derece azalsaydı, Orta Avrupa'da bir sonraki buzul çağı başlardı. Daha soğuk bir iklim, her dönemde kışların daha soğuk ve yazların daha yağmurlu olacağına, yerel koşullara uyum sağlamış olan tarım şekillerinin artık yeterince verimli olmayacağına, insanların hayvanların eziyet çekeceğine, hastalıkların ve nihayet yurtlarını terk edip, daha bereketli toprakların arayışına çıkacağına işaret etmiştir. 1.5 santigratlık bir azalma belli bir oranda karmaşa oluşturmak için yeterliydi".¹⁷

13 Doğer, *a.g.e.*, s. 33.

14 J. Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik* (çev. Ü. İnce), Tübitak Yay. Ankara 2013, s. 217, 516.

15 Yiğit, *a.g.e.*, s. 39, 41.

16 Hititler ve Luvilerin Anadolu'nun yerlisi olabilecekleri yönündeki görüş konusunda bk. Doğer, *a.g.e.*, s. 34.

17 Brandau-Schickert-Jablonka, *Troia*, s. 43.

İÖ 3. Binyılın son yüzyılına girilmeden önce başlamış gibi görünen büyük kitlesel göçün hareket noktası ve ya ana yurdu neresiydi? Onlar hangi yolu ya da yolları kullanarak Anadolu'ya göç etmişlerdi? Bu soruların yanıtını bulmak adına da çok tartışma yapıldı ve olası her ipucu değerlendirildi. Anayurt konusunda Kuzey Afrika'dan deniz yoluyla gelmedikleri kesindi. Batı'dan Ege Denizi yoluyla da gelmediler. Nitekim hiçbir bilim adamı bu olasılıklar üzerinde durmadı ki buradan onların Anadolu'ya geldiklerinde denizci bir kavim olmadıkları sonucuna varmak mümkündür. Fakat bunlar dışındaki her olasılık onların anayurtları olarak değerlendirildi. Bu olasılıklara göre onların anayurdu, Doğu'ya (Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, Kuzey Mezopotamya), Kuzey'e (Güney Rusya, Karadeniz'in Kuzeyi), Batı'ya (Orta Avrupa ve Balkanlar) yerleştirildi.¹⁸ Bu yönlerdeki önerilere göre III. Ur sülalesi döneminde Kuzey Mezopotamya (ya da Münbit Hilal denilen bölge) Hititlerin anayurduydı. Bu görüşün dayanağı ise Hititlerin kullandıkları çivi yazısı ile III. Ur Sülalesi zamanında kullanılan çivi yazısı arasındaki yakın benzerliktir.¹⁹ Ancak çivi yazısı benzerliğinin göçle ilişkilendirilmesi, hem kronolojik olarak ikisi arasında çok uzun bir zaman dilimi olması dolayısıyla hem de Hitit çivi yazısının Mezopotamya'dan değil Kuzey Suriye'den Anadolu'ya gelmiş olması nedeniyle hemen hemen olanaksızdır. Hititlerin kullandığı çivi yazısı Hitit Krallığı'nın kurucusu olan I. Hattuşili Dönemi'nde, yani İÖ 16. Yüzyıl ortalarında, bu göçlerin yaşandığı dönemden takriben 500 yıl sonra Hattuşili'nin Kuzey Suriye'ye yapmış olduğu sefer dönüşünde Anadolu'ya getirilip kullanıldı.²⁰ Hititlerin Kafkasların kuzey eteklerinden Anadolu'ya göç etmiş olduklarına dair öneri ise arkeolojik araştırmalar ışığında değerlendirilmiş, onların göç ettikleri bu yörede *Kurgan* olarak bilinen arkeolojik kültürle bağlantı kurulmuştur. Bu kültürün insanları ilk olarak Avrasya bozkırlarından yayılmışlar ve İÖ 5. Binyıl sonlarına doğru Karadeniz kıyılarına ulaşmışlardır. İÖ 3. Binyıla gelindiğinde Baltık Denizi'nden Ege'ye kadar Avrupa topraklarına yayılmışlardır.²¹ Fakat Hititlerle ilgili bu görüşe muhalif olan bilim adamlarına göre Güney Rusya ve Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya yayıldığı söylenen Kurgan kültürünün Hitit göçleri ile bağdaştırılması mümkün değildir.²² Hititlerin Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya geçmiş oldukları önerisine göre, Hititler ilkin Yeşılırmak havzasına yerleştiler, sonra batıya doğru ilerleyerek Kızılırmak havzasına ulaştılar ve oraya yerleştiler. Ancak yapılan kazı çalış-

18 Bryce, *a.g.e.*, s. 42.

19 L. Wolley, *A. Forgotten Kingdom*, London 1953, s. 34; Firüzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, T.T.K. yay. Ankara 1998, s. 82-83.

20 Yiğit, *a.g.e.*, s. 59; Alp, *a.g.e.*, s. 6; S. de Martino, *Hititler*. (çev. E. Özbayoğlu). Ankara 2006, s. 20; Kaya, *a.g.e.*, s. 88, 226.

21 Macqueen, *a.g.e.*, s. 27.

22 Ünal, *a.g.e.*, s. 27.

malarında bu görüşü destekleyecek materyaller bulunmamıştır.²³ Anayurdu Kafkaslar olduğunu söylenen istilacı göçmenlerden Luvilerin göçüyle ilgili olarak önerilen bir yol da Kafkaslar-İran-Kuzey Mezopotamya güzergâhıdır. Bu görüşe göre onlar, Kuzey Mezopotamya'dan bugünkü Çukurova'ya ulaştılar.²⁴ Söz konusu göçlerin anayurdunun Orta Avrupa ve Balkanlar olduğunu ve onların Anadolu'ya Çanakkale ve Boğazlar yoluyla geldiklerini düşünenlerin delilleri de tartışılmaz değildir. Bunlardan birisi çivi yazılı bir tablette geçen şu ifadedir:

"Göğün Güneş Tanrısı, Efendim, İnsanoglunun çobanı yukarıya geldin sen. Göğün Güneş Tanrısı, denizden geldin ve şimdi göklere çıkıyorsun".

Bu tablette söz edilen denizin Karadeniz mi yoksa Hazar Denizi mi olduğu bilinmiyor.²⁵ Ayrıca Güneş Tanrısının (Şamaş) Mezopotamya kökenli olması²⁶ dolayısıyla söz konusu tablet de Hititlerin Anadolu'ya geçerken hangi yoldan ve yönden gelmiş oldukları sorusunun yanıtlanmasında yeterli görülmemiştir. Hititlerin ve çağdaşı olan diğer Hint Avrupalıların Çanakkale ve İstanbul boğazlarını ya da ikisinden birisini aşarak Anadolu'ya gelmiş olabileceğiyle ilgili ikinci görüşün temelinde filolojik araştırmalar vardır. Buna göre Hititçe Batı Avrupa dil grubunda yer alan Keltçeye, İtalik dillere ve uzak bir ihtimal de olsa Germen dillerine daha yakındı. Bu benzerlik Hititlerin Avrupa yönünden Thrakya'ya ve oradan Boğazlar üzerinden Anadolu'ya girmiş olabileceklerini düşündürebilir. Fakat bu görüşün Hititleri, Keltler, İtalikler ya da Germenlerle akraba yapan tarafı günümüzde geçerliliğini kaybetmiştir.²⁷ Hititler ve çağdaşı olan diğer Hint-Avrupalıların Batı'dan boğazlar yoluyla Anadolu'ya gelmiş olabileceğine ilişkin bir başka argüman ise Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren Kimmerler dışındaki istilacı göçmenlerin boğazlar yoluyla Anadolu'ya gelmiş olmalarıdır. Sonraki göçlerden ilki Mısır yazılı kaynaklarında Deniz Kavimleri olarak anılmış olan ve günümüz tarihçilerinin Ege Göçleri olarak tarihe mal etmiş oldukları göçler, ikincisi ise Keltler idi. Keltler, İÖ 280 yılında takriben 300 bin nüfusu olan kitlemel bir göç hareketi başlatmışlar, bunların büyük bir grubu Makedonia, Yunanistan, İlyria (Arnavutluk) ve Thrakya'yı istila ederken, yarısı silahlı olmak üzere 20 bin kişilik bir grubu da İÖ 278/7 yılında boğazlar yoluyla Anadolu'ya geçmişti.²⁸ İÖ 24. Yüzyılda meydana gelen kitlemel göçün anayurdunun Karadeniz'in kuzeyinde olduğu düşüncesi, Atın ilk kez, Güney Rusya'da, yani bugünkü Ukrayna topraklarında

23 Kinal, *Anadolu*, s. 82.

24 Kaya, *a.g.e.*, s. 73; Hititlerin anayurdu konusunda görüşler ve eleştirilerle ilgili geniş bilgi için bk. Ünal, *a.g.e.*, s. 11.

25 F Somer, *Hethiter und Hethitish*, Stuttgart, 1947, s. 1; B Brandau-H. Schickert, *Hititler. Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Arkadaş yay. Ankara 2004, s. 20.

26 Ünal, *a.g.e.*, s. 26.

27 Ünal, *a.g.e.*, s. 27.

28 Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Çizgi yay. Konya 2011, s. 19., 33.

yaşayan halklar tarafından İÖ 4000 yılında evcilleştirilmiş olduğunun bilinmesiyle de desteklenebilir.²⁹

Göçmenlerin kimi yerleşmeleri yakıp yıktıkları ya da yakılıp yıkılmalarına neden oldukları arkeolojik araştırmaların sonuçlarından bilinmektedir. Göçün sonuçları ise daha iyi bilinmektedir. Her şeyden önce göçmenler, İÖ 2. Binyıl Anadolu'sunun Hint-Avrupa ağırlıklı bir nüfusa sahip olmasını sağladılar. Bu Hint-Avrupalılardan birisi kendilerine Nesili diyen Hititler, ikincisi Hitit çivi yazılı belgelerinde adı geçen Palalar ve üçüncüsü ise hem Hitit çivi yazılı belgelerden adı bilinen hem de hiyeroglif yazıyı kullanmış olan Luvilerdir. Anadolu'nun Hint-Avrupalı olmayan halkının, yani Hattilerin dili Nesililerin Hatti ülkesine gelip yerleşmesinden sonra yalnızca Hititlerin dinsel metinlerinde kullanılan dil olarak mevcudiyetini koruyabildi. Anadolu'nun bugünkü Çukurova'nın batısından itibaren neredeyse batı yarısı ise Luvilerin ülkesi olmuştur. Kimi araştırmacılara göre Troia IV, İÖ 1700 yılında Luviler tarafından ele geçirildi.³⁰ Anadolu'nun İÖ 2. Binyıl halklarının meskûn oldukları yerlere bakıldığında Luvilerin Hititlerden daha önce Anadolu'ya girmiş oldukları düşünülebilir. Eğer öyleyse daha önce Anadolu'ya giren Luviler, Hititler gibi Anadolu'nun merkezi bölgeindeki Kızılırmak havzasında kalamadılar. Geriden gelenlerin, yani Hititlerin baskısı onların Anadolu'nun hem dağlık olan hem de denize yakın olan güney ve güneybatı bölgelerine dağınık olarak yerleşmelerine neden oldu. Belki de kimi tarihçilerin ihtimal dâhilinde gördükleri gibi bu göçmenlerin bir grubunu da Hititlerin İmparatorluk döneminde Batı Anadolu'da meskûn bulunan ve Hititlere yeminli antlaşmalarla bağımlı olan Arzava ülkelerinin halkları oluşturdular.³¹ Fakat ne onlar ne de Luviler, göçlerden sonra yerleştikleri Anadolu'da siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda Hititler kadar başarılı olamadılar. Kızılırmak havzasına yerleşen Hititlerin daha maceracı olan grupları da Luvilerin ardından Anadolu'nun Akdeniz'e kıyısı olan güney bölgelerine doğru ilerlemiş olabilir. Eğer öyleyse onların bir kısmı geri dönüp Kızılırmak havzasında kalan akrabalarına katılırken bir kısmı Anadolu'nun Çukurova bölgesi dolaylarında kalmış ve oradan batıya ve kuzeye doğru yayılmış olabilir.

Anadolu'ya ikinci büyük kitlesel göç, daha önce de söylediğimiz gibi İÖ 2. Binyılın son iki yüzyılına doğru gerçekleşti. Günümüz tarihçilerinin *Ege Göçleri* dediği³² bu kitlesel göçün Mısır'a dayanan uzantılarına Mısırlılar tarafından "*Deniz Ülkelerinden Gelenler*" ya da "*Dört Bir Yandan Gelen Kuzeyliler*" denildi. Günümüz tarihçileri Mısır firavunu Merneptah'ın bu ifadelerini "*Deniz Kavimleri*" ya da "*Deniz Halkları*"

29 Atın evcilleştirilmesi konusunda bk. Diamond, *Çelik*, s. 217, 516.

30 Brandau-Schickert-Jablonka, *Troia*, s. 53.

31 Kaya, *a.g.e.*, s. 87.

32 A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K. yay. Ankara 2004, s. 87-88; Kaya, *a.g.e.*, s. 11-12.

şeklinde kısaltarak tarihe mal ettiler.³³ Bu göçlere ilişkin bilgi edindiğimiz tek çağdaş yazılı kayıt iki Mısır Firavuna, yani Merneptah ve III. Ramses'e aittir. Merneptah'ın yazıtı Karnak'da, Ramses'in Medinet Habu'daki büyük tapınaktadır. Göçlerle çağdaş olan Ramses'e ait bir başka kayıt da "Büyük Harris Papirüsü"ndedir. Merneptah, 1224/1213-1204 yılları arasında, Ramses 1184-1152 yılları arasında hüküm sürdü. İki firavunun savaştığı saldırganların göç halinde oldukları, onların kadınları ve çocuklarının yanlarında oldukları bilgisinin III. Ramses'e ait Harris Papirüsü'ndeki kayıtlarında yer almış olmasından anlaşılmaktadır.³⁴ Göçlerin hangi tarihte meydana geldiği ise bu iki firavun ve yazıtları sayesinde yaklaşık olarak bilinmektedir. Merneptah onları hükümdarlığının 5. yılında yani 1219/1209 yılında yendi. Bu bilgiden anlaşılmaktadır ki, göçlerin başlangıç tarihi İÖ 1220'den (ya da en geç İÖ 1209'dan) önceki bir tarihte başlamıştı. Mısır Firavunu Merneptah'ın hükümdarlığının başlarına tarihlenen İsrail Anıt Taşı üzerindeki şu bilgilerden de Anadolu'nun siyasi yapısını değiştirecek olan kitlel göçlerin İÖ 1224 yılından daha önce bir tarihte başlamadığına işaret eder:

"İnsanlar barış içinde korkusuzca yollarda yürüyor, Libya, Hatti, Kenan, Aşkalon, Gezer, Yanoam (Galile yakın), İsrail, Hurru ve Mısır savaş yapmadan barış içinde yaşıyorlardı."

Kimi tarihçiler, göçlerin iki Mısır firavunun hükümdarlıkları döneminde yaşanmış olmasından hareketle iki dalga halinde meydana gelmiş olduğunu söylediği söz konusu kitlel göçün Mısır'a uzanan istilacı uzantıları, Firavun III. Ramses ile bu firavunun hükümdarlığının 5, 8 ve 11. hükümdarlık yıllarında, yani İÖ 1180, 1177 ve 1174'de olmak üzere üç kez savaştılar.³⁵ Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Mısır, en az 44 (ya da 34) yıl istilacı göçmenlerle uğraşmak zorunda kaldı. Bu kitlel göçü bir bütün olarak düşündüğümüzde ise aralıklarla bir asır kadar devam eden bir göç hareketliliği söz konusu olabilir. Mısır firavunu III. Ramses'in "*Dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı*" şeklindeki ifadesinden de anlaşılabileceği üzere göçün kapsadığı alanın dar bir alan ile sınırlı olmaması da bu olasılığa işaret eder. Mısır'a hem karadan hem de denizden saldırmışlardı. Batıda Libya'dan, doğuda Suriye'den yürümüşlerdi. Yine Mısır firavunlarının kayıtlarında yer alan ülke ve kavim adlarıyla ilgili bilgilerden anlaşılmaktadır ki Anadolu, Ege adaları ve Yunanistan, Mısır'a dayanan istilacı göçün büyük oranda ülkesiydiler. Mısır'a saldıranları, Anadolu'daki yurtlarından ayrılmak zorunda bırakanlar ise eski Yunan dilinde yazılmış antik edebi kaynaklar ile Demir Devri arkeolojik ve filolojik araştırmaların sonuçlarından bilin-

33 A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakınoğlu C. I-II*. (MÖ 3000-330) (çev. D. Şendil), İş Bankası yay. İstanbul 2013, C. II, s. 5.

34 Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 9; Merneptah ve III. Ramses'in firavun olarak hüküm sürdükleri yıllar konusunda bk. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 268.

35 Kaya, *a.g.e.*, s. 243.

diği kadarıyla Thraklardı. Ancak Thraklar, göçün çağdaşı olan Mısır firavunlarına ait yazıtlarda hiç söz edilmez. Bu kayıtlarda söz edilen ülke ve kavim adları Mısırların tanıdığı adlarıyla şunlardır:

“Şrdn (Şerden/Şardana), Ekwş (Ekveş/Akaivaşa/Aka), Trş (Tereş), Şkrwş (Şekleş/Şikalaya), RwkW (Lukka), Dnn (Denyen/Danuna), Tjkr (Tjekker/Zakkala), Prst (Peleset/Filist), Wşş (Veşveş), Khk (Libyalı bir topluluk), Libu (Libya), Maşauaş ve Timuliuii.”³⁶

Firavun Merneptah'ın “... Bir anda ülkeler harekete geçti, savaşlar başladı. Hiçbir ülke onların önünde duramadı: Hatti (Hitit), Kode (Kizzuvatta/Kilikya), Karkamış, Arzava ve Alaşiya (Kıbrıs). Bunların kolları kanatları kesildi...”³⁷ şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere İÖ 13. Yüzyılın son çeyreğine doğruya başlayan göçlerin içinde yer alan ya da göç anlamında hareketli olan kavimler ya da halklar, Mısır belgelerinde adları sayılan kavimlerden ibaret değildi. Çünkü firavunlar, istilacı göçmenlerin yalnızca Mısır'a saldırmış olanlarını ve uzantılarını tanıyordu. Hatti ülkesinin ve Arzava ülkelerinin önünde duramadığı istilacı göçmenleri ise tanımıyorlardı. Firavunların Deniz kavimlerince tahrip edildiğini söylediği ülkelerle ilgili bilgilerin doğruluğunun işaret ve izleri ise çivi yazılı belgelerde ve arkeolojik araştırmaların sonuçlarında görülmüştür. Bu çivi yazılı belgelerden birisinde Hitit kralı Şuppiluliuma'nın ülkesinde yaşanan kıtlık dolayısıyla Mısır Firavunu Merneptah'tan hububat yardımı talebinde bulunduğu anlatılır. İkincisinde Şuppiluliuma'nın isteği üzerine Ugarit (=Suriye/Ras Şamra) Kralı Ammurapi gemilerini Ura Limanı'na göndermiş olduğu bilgisi bulunmaktadır.³⁸ Şuppiluliuma'nın bu isteğini yerine getirmesi nedeniyle saldırılara karşı savunmasız kalan Ugarit kralı, Alaşiya kralına yazdığı mektubunda “yakınlarda gemi görünürse, kendisine hemen haber gönderilmesini” rica ediyordu. Ancak sayısı yedi olan bu gemiler görüldüğünde yapılacak bir şey yoktu. Çünkü kralın askeri güçleri Hitit topraklarındaydı.³⁹ Bu nedenle Ugarit Kralı, Kargamış (=Gaziantep'te) kralından askeri yardım istemek zorunda kaldı. Fakat Kargamış kralı onun yardım isteğini önemsemedi. Arkeolojik araştırmalar ise takriben 1200'de Suriye bölgesinde başta Ugarit ile Emar olmak üzere bir takım kentlerin yıkıldığını, yeniden yerleşim görmediğini, yaklaşık olarak aynı zamanda Yunanistan'daki Myken

36 N.K. Sanders, *The Sea Peoples*. London 1985, s. 105, 119; J.H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, IV, Chicago 1906, s. 59; E. Zangger, “Who were the Sea Peole”. *Aramco World* 46/3, 1995, s. 22; Mansel, *Ege ve Yunan*, s. 88; Kaya, *a.g.e.*, s. 15; Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 6.

37 Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s.7; Kaya, *a.g.e.*, s. 247; Sanders, *Sea Peoples*, s. 119; Mansel, *a.g.e.*, s. 88.

38 Gemiler gönderildikten kısa bir süre sonra, istilacıların Ugarit topraklarına ulaşmış olduğu Ammurapi'nin Alaşiya (Kıbrıs) kralına yazdığı bir mektup ile Kargamış kralıyla olan yazışmalarından bilinmektedir. Bk. Firuzan Kinal, “Ugarit Krallarının Tarihi”, *A.Ü.D.T.C. Yay. C. VIII-XII*, S.14-23 (1970-1974), Ankara 1963, s. 15; Gurney, *a.g.e.*, s. 43; Kaya, *a.g.e.*, s. 197; II, s. 8; Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 12; Martino, *a.g.e.*, s. 74.

39 Kinal, *a.g.m.*, s. 15.

kalelerinin çöküntüye uğradığı, sonunda harap olarak terk edildiğini, Kıbrıs'ta ise tahribat izlerini tespit etmiştir.⁴⁰

Denizden gelen bu düşmanlar, kısa süre sonra Anadolu dâhil tüm Ön Asya'yı istila edecek olan Ege Göçlerinin ilk dalgasının öncüleriydi.⁴¹ Bu öncüler denizden geldiklerine göre, onların Anadolu'nun kıyıya yakın olan bölgelerinin sakinleri oldukları düşünülebilir. Eğer öyleyse Ege Göçlerin ilk dalgasından en çok etkilenenler kıyı bölgeleriydi. Hitit merkezi bölgesi ve çevresi bu göçlerden daha geç bir tarihte etkilenmiş olabilir. Nitekim Hitit kralı Şuppiluliuma (İÖ 1214-1190), krallığının beşinci yılında istilacılara karşı bir deniz zaferi kazanacak,⁴² istilacıların ilk saldırısından ülkesini korumak için Alaşya'ya sefer düzenleyecek kadar enerjiktir. Şuppiluliuma'nın mücadelesi, öyle görünüyor ki firavun III. Ramses'in hükümdarlığı dönemindeki ikinci dalga istilacı göçlerin yaşandığı zamana kadar Hitit İmparatorluğunun tamamen dağılmasına engel oldu.⁴³ Fakat Medinet Habu'daki yazıtta yer alan "*Hatti memleketinden hiç biri bunların hücumuna karşı duramadı. Kode (Kadeş), Kargamış, Arzava, Alaşya tahrip edildiler. Bunlar Amurru memleketi civarında karargâh kurdular ve buranın halkını tamamen mahvettiler*,"⁴⁴ şeklindeki bilgiden de anlaşılacağı üzere III. Ramses'in 8. hükümdarlık yılında (İÖ 1176) Hitit imparatorluğu yıkılmış durumdaydı.⁴⁵ Şuppiluliuma'ya askeri yardım gönderen Ugarit savunmasız kalmış, saldırıganlar tarafından ele geçirilmişti.⁴⁶

Firavunların tanımadığı istilacı göçmenler ise eski Yunan dilinde yazılmış antik edebi kaynaklar ile Demir Devri arkeolojik ve filolojik araştırmaların sonuçlarından bilindiği kadarıyla Thraklardı. Herodotos tarafından Hintlilerden sonra dünyanın en kalabalık halkı diye tanımlanan Thrak kabilelerini⁴⁷ yerlerinden oynatanlar ise Tuna Nehri'nin gerisinden Orta Avrupa'ya kadar olan bölgelerde meydana gelen kavimler baskısı olabilir. Eğer öyleyse kimi araştırmacının tahmin ettiği gibi, Tuna boylarından itibaren yerlerinden edilip hareketlendirilmiş olan kavimlerin baskısı Thrakları yerlerinden oynatmış ve Thraklar da önlerine çıkan diğer yerleşik halkları yerlerinden etmişti.⁴⁸ Böylece çığ gibi büyüyecek olan zincirleme bir göç hareketi başlamış ve zincirleme göçün uzantıları, daha önce belirtmiş olduğumuz gibi firavun Merneptah'ın

40 Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 3.

41 Kaya, *a.g.e.*, I, s. 197-198.

42 Ünal, *a.g.e.*, s. 83; Brandau-Schickert, *Hititler*, s. 295; Gurney, *a.g.e.*, s. 42.

43 Gurney, *a.g.e.*, s. 43.

44 Kinal, *a.g.e.*, s. 126; Gurney, *a.g.e.*, s. 43.

45 Hitit İmparatorluğu ile ilgili yazılı vesikalar II. Şuppiluliuma döneminden sonra birden kesilmiştir. Bu bağlamda göç hareketleri sonrası imparatorluğun yıkılışı II. Şuppiluliuma zamanına tarihlenir.

46 Brandau-Schickert, *Hititler*, s. 295.

47 Herodotos, *Herodot Tarihi* (çev. M. Öktem), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2004, s. 3.

48 Mansel, *a.g.e.*, s. 88.

5. hükümdarlık yılında (İÖ 1220/1209) Mısır'a saldırmıştı. Göçün zincirleme olması, göç hareketliliğinin kapsamını Mısır'a kadar tüm Ön Asya'yı etkileyecek şekilde genişletti. Yerlerinden oynatılan halkların da göçmen durumuna düşmesi, göç hareketliği içerisinde etnik çeşitliliği artırmıştı.⁴⁹ Böylesine çok etnik çeşitliğe neden olan göçmenlerin nüfusu hiç kuşkusuz az değildi. Fakat bu konuda bize kadar ulaşmış bulunan rakam kaydı yok. Öte yandan göçlere katılanların sayısının yüzbinlerle ifade edilebileceğine dair fikir edinebileceğimiz kayıtlar ve bilgiler mevcuttur. Bunlardan birisi III. Ramses'in Büyük Harris Papirüsü denen belgesinde yer alan şu ifadedir: "...sahildeki kumlar gibi kendi adımı taşıyan kalelere yerleştirdim. Yüzbinlerceydiler."⁵⁰ Diğer Merneptah'ın Delta'da yendiği deniz kavimlerinden toplam 9200 kişiyi esir almış olduğu bilgisidir. Bunlardan 7000'i Libyalı esirdi. 2200'ü ise Şerdana, Ekveş/Aka, Tereş ve Şekeleşlerden alınmıştı.⁵¹ Bu göçlerden takriben bin yıl sonra (İÖ 280-277) Makedonia, Yunanistan, Thrakya ve Anadolu'yu istila eden Kelt/Galat göçünün toplam nüfusunun yaklaşık 300 bin olduğunun bilinmesi⁵² de bize bir fikir verebilir.

Ege Göçlerinin Anadolu'ya yönelen kolu, Thrakya üzerinden ilerleyerek Marmara Denizi ile Karadeniz arasında kalan Thrakya topraklarına yayıldılar. Oradan onlar, önlerindeki yerleşim birimlerinin sakinlerini yerlerinden ederek ilerlediler. Muhtemelen İÖ 278/7 yılında Anadolu'ya geçen Galatlar gibi İstanbul ve Çanakkale boğazlarını aşarak Anadolu'ya girdiler.⁵³ Anadolu'yu istila eden bu istilacı göçmenler, yani hem Thraklar hem de onları yerlerinden eden Orta Avrupalılar denizci değildi. Bu nedenle onların boğazları nasıl geçtikleri bilinmeyen bir konudur. Pers krallarının ordularını gemilerle oluşturdıkları köprüler sayesinde boğazlardan geçirdikleri,⁵⁴ Galatların ise gemilerle ve Bithynia kralının yardımıyla boğazları geçtikleri bilinmektedir.⁵⁵ Thrakların Anadolu'ya boğazlardan geçişine engel olabilecek büyüklükte

49 Hem Mısır firavunları Merneptah ve III. Ramses'in yazıtlarında adları geçen kavim adlarının çokluğu hem de bu göçlerin neden olduğu karanlık çağın koşullarını yansıtan Homeros'un *Odysseia* (...) destanında yer alan Girit ile ilgili şu bilgiler, Ege Göçleri dediğimiz kitlesel göçe dahil olanların etnik çeşitliliğinin çokluğunun işaretidir: "*Girit denen bir ülke var şarap rengi denizin ortasında/ Denizle çevrilidir, güzel ve dahi semiz/çok insan var içinde/ sayamazsın, doksan tane de kenti/karışmıştır bir dil öbürüne*"; Homeros, *Odysseia* (çev. A. Erhat-A. Kadir), Can yay. İstanbul 2005, XIX, 172-177.

50 Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 7.

51 Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 5.

52 Kaya, *a.g.e.*, s. 26.

53 Illyria'ya yönelen bir grup, Adriyatik Denizi'nden gemilerle İtalya yarımadasının güneydoğusuna ulaşıp oraya yerleştiler. Makedonia üzerinden ilerleyen diğer bir grup, Yunanistan'a girip, buradaki Aka hâkimiyetini ve siyasi varlığını sona erdirdiler. Kinal, *a.g.e.*, 228. Büyük olasılıkla bir başka grupta, Karadeniz'in kuzeyinden Kafkaslara, oradan İran'a ulaştı. Bu halk, İÖ 8. ve 7. Yüzyıllar da adlarını pek çok yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz Medler ve Perslerdir. Kaya, *a.g.e.*, s. 11-12. Galat göçleri konusunda bk. Kaya, *a.g.e.*, s. 15.

54 Herodotos, IV, s. 87-89.

55 Kaya, *a.g.e.*, s. 33.

donanmaya sahip olan bir devlet yoktu. Hiç kuşkusuz kuşatma teknikleri henüz bilinmiyordu. Fakat bu göçlerin yaşanmış olduğu zamanda göçmenlerin saldırılarını neticesiz kılacak güçlü surları olan kentler de yoktu. Bu nedenle istilacı göçmenlerin kıyı bölgelerinde yerleşmelerin gemileri olan sakinlerinden, gemi ve gemici temin etmek suretiyle boğazları geçmiş olabileceklerini düşünmekten başka seçeneğimiz yoktur.

İstanbul ve Çanakkale boğazlarını aşarak Anadolu'yu giren göçün Thraklardan oluşan büyük bir gurubunu Herodotos'un Brigler dediği Phrygler oluşturuyordu. Hitit İmparatorluğu'nun takriben merkezi bölgesi, Demir Devri'nde Phryglerin ülkesinin bir parçası oldu. Öyle görülüyor ki Phryglerin daha maceracı olan bir kolu da Hitit Çağ'ında adı Kummuh (Klasik Çağ'da Kommagene) olan bugünkü Adıyaman'a kadar ilerlemişti. Onları bu bölgede durduran Asurlar, onlardan Muşkiler diye söz ettiler.⁵⁶ Anadolu'ya geçen diğer Thrak göçmenleri ise Marmara Denizi'nin Anadolu kesimine ve Anadolu'nun takriben batı yarısına yerleştiler. Klasik çağdan itibaren "Bithynia" ve "Mysia" adıyla anılacak olan bölgeye adını veren Bithynler ve Mysler, söz konusu bu Thrak göçmenleriydiler.⁵⁷ Thrakların Anadolu'ya göç ettiklerini, günümüzde Çanakkale ilinin doğu uç kısmı hariç, hemen hemen tümünü kapsayan Troias bölgesinde⁵⁸ yapılan kazılarda⁵⁹ ele geçen seramik delilleriyle desteklenmektedir. Bu seramikler, ünlü kral Priamos yönetimindeki Troia'nın yıkılmasından⁶⁰ sonra görülen kaba çanak-çömleklerdir. Bu çanak çömlekler Orta Avrupa kökenlidir. Ayrıca Troia'da bulunan seramik örneklerinin⁶¹ akrabalarına Geç Tunç Çağı Macaristan bölgesindeki kültürde rastlanmıştır. Muhtemelen İÖ I. Binyılın ilk yarısında Lidya bölgesinde meskûn bulunan Maionlar ile Lidyalılar da Thrak kökenliydi⁶². Mısır kayıtlarında Deniz kavimleri tarafından tahrip edildiği söylenen Arzaova'yı tahrip edenler de muhtemelen onlardı.

Mısır yazılı belgelerinden bilinmektedir ki Hatti (Hitit) ülkesi Deniz kavimlerinin saldırılarına dayanamadılar. Günümüz tarihçileri bu bilgidен hareketle Ön

56 Kinal, *a.g.e.*, s. 232, 255; Gurney, *a.g.e.*, s. 43.

57 Kaya, *a.g.e.*, I, s. 282.

58 Troia'nın sınırı, genel olarak doğusunda Mysia, batı ve güneyinde Ege Denizi, kuzeyinde Hellespontos ve Propontis yer alır. Günümüzde Çanakkale Yarımadası ya da diğer deyişle Biga Yarımadası, genel olarak Aisepos (=Gönen) çayının Propontis'e döküldüğü yerden, güneybatı İda (=Kaz) dağına doğru bir yolun batısında kalan kesimdir. Ancak bu çizilen sınırın netliği söz konusu değildir. Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, T.T.K. yay. Ankara 2001, s. 58.

59 Kazı çalışmaları için bk. U. Esin, *Troya-Heinrich Schliemann Kazı Raporları ve Mektuplarından Seçme Parçalarla* (haz. U. Esin), Sandoz Kültür yay. no:13. İstanbul 1991.

60 Hisarlık'ta yedi yıl boyunca sistematik kazılar yapan C. Blegen'e göre, Akaların istilası sonucu yıkıldığı iddia edilen Troia kentinde yapılan kazı çalışmalarında bulunan Troia 7a katmanındaki bulgulara göre kent, Troia Savaşı'nın vuku bulduğu tarih İÖ 1250 yılına yaklaşık olarak tekabül eden bir yangın tarafından yıkıldığını söyleyerek iddiayı desteklemiştir. Bk. N. McCarty, *Troy. The Myth and Reality behind the Epic Legend*, Carlton, London 2004, s. 98.

61 Üzerinde boynuz benzer çıkıntılar ve halka motifleri bulunan bir tür seramik.

62 Kaya, *a.g.e.*, s. 299.

Asya'nın İÖ 2. Binyıl tarihinin ikinci yarısına damgasını vuran ve sonraki binyılda olmayan Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışının nedeni bu göçlerle ilişkilendirildi. Fakat arkeolojik araştırmalar, Hitit İmparatorluğu'nun bu istilacı göçmenlerin saldırısı dolayısıyla yıkılmış olduğunu kanıtlayacak hiçbir belge keşfetmedi. Bu nedenle Hitit İmparatorluğu'nun, geleneksel saldırgan düşmanları Gaşkaların tek başına Hitit başkenti Hattuşaş'ı ele geçirmesi ya da göç çerçevesinde hareketli olan göçmenlerle birlikte, hatta Hitit imparatorluğuna bağımlı krallıkların isyanlarıyla yıkılmış olabileceği düşünüldü.⁶³ Olası doğal afetler ve salgın hastalıkları gibi nedenler dışında önerilebilecek daha fazla olasılık da bulunmamaktadır. Bu nedenle her ne olursa olsun Hitit İmparatorluğunun göçler çerçevesinde yıkılmış olduğu bir gerçektir. Nitekim Hitit İmparatorluğu'nun son kralı Şuppiluliuma'ya ilişkin olarak mevcut bulunan yazılı kayıtlar da daha sonra ayrıca söz edeceğimiz gibi bu Hitit kralının istilacı göçmenlere karşı savaşmış olduğunun izlerini taşır.⁶⁴

Ege Göçlerinin sonuçlarına gelince: İÖ 2. Binyıl Anadolu'sunun hiçbir devleti sonraki binyılın devletleri arasında yer almadılar. Hitit başkenti Hattuşa da dâhil İÖ 2. Binyılın ünlü olan kentlerinin hemen hemen hiçbirisinin adı sonraki binyıla taşınmadı. Bazı tartışmalı bölge ve yerleşim birimleri isimleri dışında İÖ 2. Binyılın bölge ve yerleşim birimi adları bu göçlerden sonra unutuldu. İÖ 2. Bin yılda kullanılan Hitit Çivi yazısı da göçlerden sonra hiç kullanılmadı. Bu göçlerden sonra Anadolu yaklaşık 200-400 yıl devam eden karanlık bir dönem yaşadı. Karanlık dönemin sonunda Anadolu'da İÖ 2. Bin yıl devletleriyle hiçbir bağı olmayan yeni devletler kuruldu. Bunlardan birisi Phrygia Krallığı'ydı. Phrygler, Boğazları aştıktan sonra İç Anadolu'ya doğru ilerleyerek Hitit İmparatorluğu'na ait topraklara yerleşerek, bugünkü adlarıyla Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerinin tümünü; Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey, Kütahya ilinin batı kısmı kapsayan bölgeye adlarını verdiler.⁶⁵ Göçle gelen Phryglerin kalabalık bir grubu da Mezopotamya'ya doğru ilerledi. Asurluların Muşkiler dediği bu grup, Asurlulara yenildiler ve bu yenilgiden sonra onların büyük bir kısmı geri dönüp, Phrygia'ya yerleştiler. Dönmeyenler ise eski adı Kummuh/Kom-magene olan bu günkü Adıyaman ili sınırları içinde Asur'a bağımlı olarak kaldılar. İkincisi Phrygleri takip ederek boğazlar yoluyla Anadolu'ya giren gruptu. Onlar bugünkü Gediz ve Küçük Menderes ırmakları havzasına yerleştiler. Phrygia Krallığı'nın Kimmer saldırıları sonucunda yıkılmasından sonra Anadolu'nun en güçlü krallığı olarak ortaya çıkan Lidya Krallığı'nı kurdular. Bu iki krallık ve Anadolu'nun Hellenistik döneminde bir krallık haline gelen Bithynia'nın sakinleri, Thrak kökenliydi.

63 Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışıyla ilgili olarak bk. Martino, *a.g.e.*, s. 73; Gurney, *a.g.e.*, s. 41; Kinal, *a.g.e.*, s. 125; Brandau-Schickert, *Hititler*, s. 196; Kaya, *a.g.e.*, I, s. 156.

64 Bk. yukarıda dn. s. 37.

65 Sevin, *a.g.e.*, s. 193.

Nitekim Pers hâkimiyeti döneminde bile Marmara Denizi'nin doğu bölgesinin halklarına Asya Thrakları ya da Bithynia Thrakları denilmeye devam ediyordu.⁶⁶ Fakat Anadolu'ya kadınları, çocukları ve yaşlılarıyla birlikte göç halinde gelip yerleşen bu Thrak kabileleri, yani Bithynler, Phrygler ve Lidyalılar denizci kavimler değillerdi. Bu nedenle onlar Anadolu'nun batı kıyılarına yerleşmediler. Onlar tarafından iskân edilmeyen kıyı bölgelerine Yunanistan'dan gelen Aioller ve İyonlar yerleştiler. Onlar da Ege Göçleri çerçevesinde Yunanistan'daki yerlerinden edilmişler ve Anadolu'nun Batı kıyılarına göç ederek yerleşmişlerdir.⁶⁷ Phrygia Krallığı'nın doğusundaki Urartu Krallığı⁶⁸ ile Güney Doğu Anadolu'daki geç Hitit Devletleri yerli karakterliydi. Ancak Demir Devrinin bu devletleri, İÖ 2. Binyılın krallıklarından herhangi birisinin devamı ya da varisi değildi.

Ege Göçlerine yol açan neden neydi? Bu sorunun cevabı kesin olarak bilinmiyor. Fakat göçlere bir iklim değişikliğinin neden olmuş olabileceğine ilişkin görüş ikna edici gibi görünmektedir. Bu görüşe göre söz konusu iklim değişikliği, Anadolu'yu istila eden ilk kitlese göçü takip eden bin yıllık süre içinde ortalama sıcaklık 1,5 santigrat derece kadar düşmüş, iklimsel soğuma dünyanın kuzey yarım küresinde açlık yaşanmasına neden olmuştur.⁶⁹ Nitekim Merneptah'ın Karnak'daki kahramanlık yazıtında da onların saldırılarının nedeninin açlık olduğu söylenmiştir.⁷⁰

Sonuç

Tüm bu anlattıklarımızdan sonra şu sonuçlara ulaşmış oluyoruz: Eskiçağ'da Anadolu'ya gelen ilk iki kitlese göçten ilki İÖ 3. Bin yılın son üç yüz yılına girerken başladı. Onlar, en azından 3 büyük grup halinde geldiler. Bu gruplardan ilki Luvi-ler, ikincisi kendilerine Nesili diyen Hititler, üçüncüsü Palalardı. İlki yoğun olarak Anadolu'nun Güney batı ve batı bölgesine yerleşirken ikincisi Kızılırmak havzasına yerleşti ve Anadolu'nun ilk imparatorluğu onlar tarafından kuruldu. Palalar ise takriben bugünkü Çankırı ve Kastamonu dolaylarına yerleştiler. Anadolu'ya gelen bu ilk göçmenlerin anayurtları hakkında kesin bir hükümde bulunmak zordur. Fakat onların anayurtlarının batıda Tuna Nehri'nden doğuda Hazar Denizi'ne kadar Karadeniz'in kuzeyinde olduğunu düşünmek uygun gibi görünmektedir. Zira söz konusu bölge, Anadolu'ya gelen ya da gelenleri yerlerinden edenlerin de yaklaşık olarak

66 Ksenophon, *Anabasis* (çev. H. Örs), İnkılâp ve Aka yay. İstanbul, 1975, s. 41.

67 Mansel, *a.g.e.*, s. 92.

68 Kinal, *a.g.e.*, s. 234.

69 Kimi araştırmacılara göre (bk. Brandau-Schickert-Jablonka, *Troia*, s. 43), söz konusu 1000 yıllık dönemin sonu Ege Denizi çevresinde gerçekleşen kavimler göçüyle anılmıştır ve İÖ 2200'de Troia'ya yerleşen insanlar, belki bu göçün öncüleriydiler.

70 Kaya, *a.g.e.*, I, s. 243.

yurduydı. İÖ 500'lü yılların sonlarından itibaren aynı bölgede yaşadığı bilinen İskitlerin de Pers hâkimiyetine karşı büyük sıkıntılar yaşatmış olduğu bilinmektedir. Eğer göçmenlerin anayurdu Karadeniz'in kuzeyi idiye, İÖ 3. Binyılın son üç yüz yılına girilirken göçle Anadolu'ya gelen istilacılar, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını aşarak göç yolu olarak kullanmış olabilirler. Belki bir grup da Kafkaslar yoluyla Anadolu'ya geçmiştir. Boğazları aşarken hiç kuşkusuz kıyı bölgelerinin sakinlerinin sahip oldukları gemilerden yaralandılar. Göçe yol açan neden ise iklimsel soğumanın neden olduğu açıktı. Göçler birkaç yüzyıl hareketli kaldı ve bu nedenle Anadolu'nun soğuk olan iç ve doğu bölgelerinden de Anadolu'nun batısına doğru göçler oldu. Ancak göçmenlerin sayıları konusunda hiçbir bilgi mevcut değildir.

İÖ 3. Binyılın son üç yüz yılına girildiğinde başlamış olan göçlerin Anadolu'nun hem siyasi hem de demografik yapısını değiştirmiş olduğu da kesin gibidir. Zira Anadolu ilk kez bu göçlerle birlikte büyük oranda Hint -Avrupalı olan halkların ülkesi oldu. Anadolu'ya egemen olan Hint -Avrupalı bu siyasi ve demografik yapı, takriben binyıl sonra, yani İÖ 2. Binyılının son iki yüz yılına girilirken meydana gelen yeni bir kitlesel göçle bir kez daha tamamen değişti. Ege Göçleri denen bu göçlerin yine Tuna nehri boylarından hareketlendiği ve onların hareketliliği nedeniyle yerlerinden oynatılan Thrak kabilelerinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarını aşarak Anadolu'ya göç ettikleri neredeyse kesin olarak bilinmektedir. Onlar da denizci değildi ve bu nedenle onlar Boğazlar bölgesinin kıyılarında meskûn bulunanların gemilerini kullanarak Boğazlardan geçebildiler. İlk göçmenler gibi bu ikincilerin de nüfusuyla ilgili kesin bir bilgi mevcut değil. Fakat yüzbınlarla ifade edilebilecek bir kalabalıktan söz edebilmemizi imkân dâhiline sokan bilgi ve belgeler mevcuttur.

Ege göçleri adıyla tarihe mal olan bu ikinci kitlesel göçe yol açan neden de ilkinde olduğu gibi iklim soğuması dolayısıyla ortaya çıkan açlık idi. Açlık, Thrak kavimlerini yerlerinden oynatan hakları göçe zorladı. Onların baskısıyla hareketlenen Thraklar, boğazlar yoluyla Anadolu'ya geçtiler ve ilerleyişleri sırasında karşılarına çıkan yerleşim birimlerine saldırdılar. Böylece onların saldırılarına uğrayan yerleşiminin sakinleri de açlığa mahkûm oldu ve karınlarını doyurmak için önlerine çıkan yerleşim birimlerine saldırdılar. Böylece zincirleme diye ifade edilen göç oluştu. Konfedere yapılı Hitit imparatorluğu bu göçler sırasında yıkıldı. Anadolu'nun yerlerinden oynatılan kıyı ve iç bölge halklarından en azından bazıları hem deniz yoluyla hem de kara yoluyla Mısır'a saldırdılar. Fakat onların Mısır'a saldırıları başarısız oldu. Bu nedenle onların bir kısmı muhtemelen geri döndü. Eğer öyleyse geri dönenlerin ekseriyeti Demir Devri'nin Geç Hititler olarak bilinen kent devletlerini kuranlar arasında yer aldılar. Fakat bu göçler Anadolu'nun siyasi ve demografik yapısını kesinlikle değiştirmişti. Yeni gelenler, Demir Devri olarak bilinen İÖ I. Binyılın ilk krallıklarının kurucuları oldular. Onların konuştukları dil, Hint Avrupa dil grubuna dâhildi. Başka bir

ifadeyle etnik anlamda Hint Avrupalı olan İÖ II. Binyıl Anadolu halklarının yerini alan Anadolu'nun Demir Devri halkları, Urartular hariç,⁷¹ yine Hint Avrupalıydı.

---

71 İÖ 13. yy'dan 9.yüzyıla kadar Urartu Krallığının erken evresini oluşturan halkların ilk etapta Deniz Kavimleri göçü ile Anadolu'ya gelen halklar olduğu düşünüldü. Ancak dil ve kültürel öğelerde hiçbir benzerlik olmamasından dolayı bu düşünce geçerliliğini yitirdi. Yapılan çalışmalarda Urartuların kökenleri ile ilgili farklı yaklaşımlar olsa da genel kabul edilen görüşe göre, Urartu Krallığı'nı kuran halkların çeşitli etnik kökenden kavimler olduğu anlaşıldı. Bunun yanında ağırlıklı olarak Hurri halkı ile din ve dil bakımından oldukça benzemektedirler. En azından direkt olarak Deniz Kavimleri göçü ile Anadolu'ya gelen halklardan olmasalar da bu göç sebebiyle yıkılan Mitanni Devleti'nin ardında bıraktığı boşluğu dolduran Hurriler ile Van Gölü çevresine yerleşen Transkafkasya üzerinden Anadolu'ya inen Uruadri ve Nairi kavimleri bu krallığın ve kültürün oluşmasında başrol oynamışlardır. Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, E.Ü. Edebiyat Fak. yay. no: 17, İzmir 1994, s. 23-26. Ayrıca bk. M.Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (çev. B. Aksoy) Arkeoloji ve Sanat yay. İstanbul 2006, s. 207.

Kaynakça

- Akurgal E., *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak yay., Ankara 1998.
- Alp S., *Hitit Çağında Anadolu/Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Tübitak yay., Ankara 2001.
- Brandau B. - Schickert H. -Jablonka, *Resimlerle Troia* (çev. A. Kanat), Arkadaş yay., Ankara 2010.
- Brandau B. - Schickert H., *Hititler. Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Arkadaş yay. Ankara 2004.
- Braudel F., *Bellek ve Akdeniz. Tarih Öncesi ve Antikçağ* (çev. A. Berktaş). Metis yay., İstanbul 2007.
- Breasted J. H., *Ancient Records of Egypt*, IV. Chicago 1906.
- Bryce T.R., “Tarih” Şurada: *Anadolu'nun Gizemli Halkları Luviler* (ed. H.C. Melchert). çev. B. Baysal- Ç. Çidamlı, İstanbul 2010, s. 41-119.
- Çilingiroğlu A., *Urartu Tarihi*, E.Ü.Edebiyat Fak. yay. no:77, İzmir 1994.
- Daiamond J., *Tüfek, Mikrop ve Çelik* (çev. Ü. İnce), Tübitak yay., Ankara 2013.
- Doğar E., *İzmir'in Smyrnası*, İletişim yay., İstanbul 2006.
- Esin U., *Troya- Heinrich Schliemann Kazı Raporları ve Mektuplarından Seçme Parçalarla-* (haz. U. Esin). Sandoz Kültür yay. no:13, İstanbul 1991.
- Gurney O.R., *Hititler*, Dost yay., Ankara 2001.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. M. Öktem), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2004.
- Homerios, *Odyseia*. (çev. A. Erhat-A. Kadir), Can yay., İstanbul 2005.
- Kaya M.A., *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Çizgi yay., Konya 2011.
- Kaya M.A., *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları I-II*, İlya yay., İzmir 2012.
- Kınal F., *Eski Anadolu Tarihi*, T.T.K.yay., Ankara 1998.
- Kınal F., Ugarit Krallarının Tarihi, *A.Ü.D.T.C. Fak. yay., C. VIII-XII, S. 14–23* (1970–1974), s. 1–16
- Ksenophon, *Anabasis* (çev. H. Örs), İnkılâp ve Aka yay., İstanbul 1975.
- Kuhrt A., *Eskiçağda Yakındoğu I-II* (MÖ 3000-330) (çev. D. Şendil), İş Bankası yay, İstanbul 2013.
- Macqueen J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev. E. Davutoğlu), Ankara 2001.
- Mansel A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K. yay., Ankara 2004.
- Martino S. de, *Hititler*, (çev. E. Özbayoğlu), Ankara 2006.
- McCarty N., *Troy. The Myth and Reality behind the Epic Legend*, Carlton, London 2004.
- Melchert H.C., “Prehistoya” Şurada: *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*, (ed. H.C. Melchert), (çev. B.Baysal- Ç. Çidamlı), İstanbul 2010, s. 25-39.

- Mellaart J., "Anatolia and the Indo-Europeans" *Journal of Indo-Europeans Studies* IX, (1981), s. 135-149.
- Salvini M., *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (çev. B. Aksoy), Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2006.
- Sandars N. K., *The Sea Peoples*, London 1985.
- Sevin V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, T.T.K. yay., Ankara 2001.
- Sommer F., *Hethiter und Hethitish*, Stuttgart, 1947.
- Ünal A., *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2002.
- Wooley L., *A Forgotten Kingdom*, London 1953.
- Yiğit T., *Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2000.
- Zannger E., "Who were the Sea People", *Aramco World* 46/3, 1995, s. 21-31.

Yeni Edirne Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler 1950-1951

Halil ŞİMŞEK* & Fulya ARSLAN**

Özet

Gerek Osmanlı Devleti dönemi gerekse Cumhuriyet döneminde Edirne ve çevresinin önde gelen yayın organı olan Yeni Edirne Gazetesi, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarına damgasını vuran olayları olabildiğince tarafsız aksettirmiştir.

Bu çalışmada, Demokrat Parti döneminde gerçekleşen ve 1950-1951 yılları arasında yoğunlaşan Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler Edirne yerel basının önemli gazetelerinden biri olan Yeni Edirne Gazetesi temel kaynak olarak ele alınıp incelenecektir. 1950-1951 yılları öncesindeki göçler, 1950-1951 göçlerinin nedenleri, göçmenlerin Edirne'ye gelmeleri ve Edirne'de nasıl karşılandıkları, Türk hükümetinin göçmenlere yönelik uygulamaları, göç sürecinde meydana gelen olaylar, göçmenlerin karşılaştıkları güçlükler, göçmenler için düzenlenen yardım faaliyetleri, göçmenlerin sayıları, meslekleri, Bulgaristan'dan geldikleri yerler, yerleştirilmeleri ve göçmenlere sağlanan iş olanakları, Yeni Edirne Gazetesi'nin bakış açısı ile aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Edirne, Yeni Edirne Gazetesi, Göç, Göçmen, Demokrat Parti, Bulgaristan

* Yrd. Doç. Dr. Halil Şimşek, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, halilsimsek17@gmail.com.

** Fulya Arslan, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, fulya_arslan59@hotmail.com.

According to Yeni Edirne Gazetesi Migrations to Çanakkale from Bulgaria in 1950-1951

Abstract

Yeni Edirne Gazetesi, an important local newspaper since 19th century in Edirne, dealt with important developments during the first years of the Democratic Party. One of the most important issues of the time was the Turkish emigration from Bulgaria in 1950-1951. Yeni Edirne Gazetesi published several articles on the Turkish emigration. This study focuses on the reports of the newspaper and how it approached the causes of the emigration; the arrival of the emigrants at Edirne; the number of the emigrants; their occupations; their origins in Bulgaria; their reception in the city; Turkish government's policy on the issue; the difficulties encountered by the emigrants; charity organizations that helped them; jobs provided for the emigrants.

Keywords: Press, Edirne, Yeni Edirne Gazetesi, Emigration, Emigrant, the Democratic Party, Bulgaria

Giriş

Basın, toplumların amaç, hedef ve gerçek nitelikli bilgilerini eksiksiz olarak dış dünyaya yansıtmaları ile oluşmuştur.¹ Osmanlı Devleti'nde ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin öncülük ettiği basın-yayın hayatı, Edirne'de de ilk kez gayrimüslimler tarafından oluşturulmuştur. Basının temel taşıını oluşturan matbaa, Selanik'te çıkan veba salgını yüzünden kaçıp Edirne'ye yerleşen Yahudi asıllı Sholomo ve Josef Ya'abetz kardeşler tarafından 1554 yılında kurulmuştur.² Bu şekilde matbaa ile tanışan Edirne, basın-yayın hayatındaki yerini almıştır.

Haberlerin topluma ulaşmasında en etkili araçlardan biri olan gazeteler, kamuoyu oluşturma niteliğine de sahip olmuşlardır. Gazetelerin yaygınlaşmasıyla gelişen Türk basın hayatı, 1831'de Türkçe basının başlangıcı sayılan Takvim-i Vekayi ile ilk örneğini vermiş 1860'ta Tercüman-ı Ahval ve 1862'de Tasvir-i Efkar gazeteleri ile önemli bir aşama kaydetmiştir.³ Devletin merkezinde olduğu gibi Edirne'de de gazetelerin ilk örnekleri ortaya çıkmış ve bunlardan biri olan Yeni Edirne Gazetesi, Osmanlı Devleti dönemi gazeteleri arasında yerini almıştır. Cumhuriyet döneminde de

---

1 Turgut Er, *Türkiye'de Basın-Yayın ve Tanıtma*, Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, s. 15.

2 Ender Bilar, *Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006)*, C.1, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 2006, s. 41.

3 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği (1831-1931)*, İstanbul Matbuat Cemiyeti Yayınevi, İstanbul 1931, s.9-10; Hülya Bakal, *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, Afa Yayınevi, İstanbul 1970, s. 55-61.

basının yapı taşlarından birini oluşturan gazeteler, güçlü bir iletişim ortamı sağlamışlardır. Türk basın hayatında yerini alan Edirne, yaşadığı dönemde ve bölgede birçok gazetenin çıkarılmasına öncülük etmiştir ve dönemin gazetelerinden Yeni Edirne Gazetesi de yayın hayatında kendisine önemli bir yer edinmiştir.

Coğrafi anlamda yer değişimi olarak tanımlanan göç olgusu, ülkelerin yaşamına siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki açıdan yeni ve çeşitli boyutlar getiren göçmen meselesini ortaya çıkarmıştır. Türkiye tarih boyunca göçlere sahne olmuştur. Göçmenler, bugün olduğu gibi, hem Osmanlı Devleti'nde hem de Cumhuriyet döneminde önemli bir sosyal ve siyasi problem olarak gündemin en önemli meselelerinden biri olmuştur.

1950-1951 yılları arasında yoğunlaşan Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü, 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Partinin ilk yıllarına denk gelir. Göçmenlerin Türk toprağına ilk ayak bastıkları yer olan Edirne, göçmenlere ev sahipliğı yapması sebebiyle büyük bir önem kazanmış ve göç olayı Edirne'nin yerel gazetelerinden Yeni Edirne Gazetesi tarafından yakın takibe alınmıştır.

1. Yeni Edirne Gazetesi

İlk kez adını Osmanlı Devleti döneminde duyuran Yeni Edirne Gazetesi, hakimiyet-i milliyeye esasına dayanarak Osmanlı Meşrutiyeti'ni savunan özgür, bağımsız bir Osmanlı gazetesi özelliğine sahip olmuştur.⁴ 1906-1913 yılları arasında Mustafa Şevket tarafından önce haftada iki gün, sonra üç gün çıkartılmıştır. 28x40 cm boyutlarında siyah-beyaz, 4 sayfa olarak Edirne Vilayet Matbaası ile Yako Levi matbaasında basılmıştır. Gazetenin geliri, Sanayi Mektebi'nde okuyan yoksul çocukların eğitiminde kullanılmıştır.⁵ 1913'ten itibaren yayınına uzun bir süre ara veren gazete, 1950 yılında Ali Rıza Ataktürk tarafından aynı isimle tekrar basın hayatına geri dönmüştür.

1 Eylül 1950 tarihinde yayın hayatına başlayan Yeni Edirne Gazetesi, bazı değişikliklere uğramakla birlikte 1961 yılına kadar aralıksız çıkartılarak Edirne ve çevresinin en önemli basın organı olmuştur.

Prensiplerini ve çıkarılış amacını ilk sayısında belirten Yeni Edirne Gazetesi, Trakya'da gazeteciliğın durgunluk içinde bulunduğunu ve bu boşluğu doldurmak amacıyla olduğunu ifade etmiştir. Herhangi bir partinin mensubu ve organı olmadığını, esas amacının Edirne halkına tercümanlık edip derterini duyurma olduğunu

4 Cahit Cemil Can, Ender Bilal, *Edirne Bibliyografyası*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne 2009, s. 340.

5 Ender Bilal, *a.g.e.*, s. 111.

söyleyen gazete, bunları yaparken de şahsi hislere kapılmadan tarafsız kalmayı amaç edinmiştir. Okunan bir gazete çıkarmak hedefi gütmesi sebebiyle herkesin anlayabileceği bir üslupla kaleme alınacağını belirterek kurallara ve prensiplere uygun yazılar gelirse gazetenin sütunlarında yer verileceğini bildirmiştir.⁶

24,5x34,5 ebatlarında, siyah-beyaz, başlangıçta 4 sayfa, 15 Aralık 1953 tarihinden itibaren 2 sayfa olarak çıkarılmıştır. Salı ve Cuma günleri yayınlanan Yeni Edirne Gazetesi, 2 Mart 1954 tarihinden itibaren de günlük olarak çıkartılmıştır. İdare yerinin Yetimler Çarşısı olduğu gazete, İl Basımevi ve Güven Basımevlerinde basılmıştır. İlk yıllarında gazetenin günlük fiyatı 5 kuruş iken, 4 Eylül 1951 tarihinden itibaren 7,5 kuruş olmuş ve 11 Ağustos 1953 tarihinden itibaren de yıllık 7,5 liraya abone verilmiştir.⁷

Trakya haritası üzerine oturtulan Selimiye Camii “Yeni Edirne” başlığı ile gazetenin amblemini oluşturmuştur. Başlığın altında “Gördüğünü Duyduğunu Aksettirir Trakya Gazetesi” yazısı yer almıştır. Sağ üst köşede ise, “Demokrasimizi Demokratlar Kurdu” ifadesine yer verilmiştir.

Yeni Edirne Gazetesi’nin ilk sayfası gündeme konu olan daha çok siyasi ağırlıklı haberlerden meydana gelmiştir. Gazetenin ikinci sayfasını Edirne’nin yerel haberlerine yönelik “Şehir Haberleri” bölümü oluşturmuştur. “Halkın-Köylünün Sesi ve Sözü” bölümü ise genelde gazetenin üçüncü sayfasında bazen de ikinci sayfasında yayınlanmış olup halkın ve köylünün problemlerine çare aramış, çıkarılan yeni kanunlardan haber vererek halkı ve köylüyü bilgilendirme yoluna gitmiştir. Gazetenin son sayfasında ilanlara, reklamlara, tebriklere bazen de karikatürlere yer verilmiştir. Gazetenin iki sayfaya indirilmesiyle ilk sayfada siyasi haberlerin yanında şehir haberlerine de yer verilmiş, ikinci sayfa ise ilanlar ve reklamlardan oluşmuştur. Yeni Edirne Gazetesi, yalın bir dille yazılan ve herkesin rahatça okumasını amaçlayan bir anlatım sergilemiştir. Gazetede sansür ve yasağa rastlanılmamıştır.

Gazetenin sahibi Ali Rıza Ataktürk, 1920 yılında Edirne’de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Edirne’de tamamladıktan sonra Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde yüksek öğrenimine başlamıştır. Maliye Bakanlığı’nda stajyer memur olarak çalışma hayatına başlayan Ataktürk, 1945 yılında Maliye Bakanlığı Milli Emlak Kontrolörlüğü’ne atanarak Türkiye’de bu görevi yürüten yedi kişiden biri olmuştur. Üç kız ve iki erkek çocuk sahibi olan Ali Rıza Ataktürk, 1 Eylül 1949 yılında devlet görevinden istifa ederek Edirne’ye yerleşmiş ve Mali Müşavirliğe başlamıştır. Basın hayatıyla yakından ilgilenen Ataktürk, gazeteci olarak ilk makalesini Edirne Postası Gazetesi’nde o dönemde yeni çıkan vergi kanunlarını yorumlayarak kaleme almıştır. Sonraki yıllarda

6 Yeni Edirne, 1 Eylül 1950, s. 1.

7 Yeni Edirne, 1 Eylül 1950, s. 1; Yeni Edirne, 4 Eylül 1951, s. 1; Yeni Edirne, 11 Ağustos 1953, s. 1.

makaleleri ulusal boyutta yayınlanan gazetelere de ulaşmıştır. İlk gazetesini 1 Eylül 1950 tarihinde Yeni Edirne Gazetesi, ikinci gazetesini de 2 Haziran 1962 tarihinde Edirne Sesi Gazetesi olarak çıkartmıştır. Bunun yanında 1 Nisan 1954-20 Ekim 1955 tarihleri arasında Edirne Belediye Başkanlığı yapmıştır. Cumhuriyet dönemi Edirne'sini gazetelerinde yansıtarak Edirne basınına katkı sağlayan Ali Rıza Ataktürk, 19 Ocak 1988 tarihinde vefat etmiştir.⁸

2. 1950-1951 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göçlerin Yeni Edirne Gazetesi'ne Yansımaları

Devletlerin askeri ve siyasi karar ile eylemleri sonucunda şekillenen sınırlar, içerisinde farklı etnik ve dini unsurlar yer alır. Azınlık durumuna düşen topluluklar, çoğu zaman yaşadıkları ülkelerin hoşgörülü davranmaması sebebiyle yaşadıkları yeri terk edip anavatanlarına veya güven duydukları yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Coğrafi anlamda yer değişimi olarak tanımlanan göç olgusu, ülkelerin yaşamına siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki açılardan yeni boyutlar katarak göçmen meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Türkiye'ye yapılan göçler tarih boyunca söz konusu olmuştur. Şimşir'e göre, 14. yüzyılda Osmanlı Devleti, Balkanlarda hakimiyet kurunca Anadolu'daki bazı Türk-Müslüman unsurlar Rumeli'ye geçmiş ve buradaki topraklara yerleşmiştir. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan çekilmeye başlamasıyla Rumeli Türkleri Anadolu'ya dönmek zorunda kalmışlardır.⁹ Bulgaristan'dan ilk büyük Türk göçü, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında meydana gelmiştir. "*Doksan Üç Muhacereti*" olarak da tarihe geçen göç dalgasının sebeplerini; Tuna ve Edirne vilayetlerinin etnik yapısı, Rusların Türkleri imha etme siyaseti Türklerin ve Bulgarların silahsızlandırılması sonucunda Türklere yönelik katliam girişimleri, Rusların gasp ve yağma hareketleri ile manevi (dini) baskılar oluşturmuştur. Bilindiği gibi Doksan Üç Muhacereti'nde Edirne, geçici muhacir toplama merkezi haline gelmiş ve göçmenlerin yerleştirilmesine öncülük etmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkisiyle başlayan Türklere yönelik Bulgar baskısı, Türk halkının siyasi ve medeni haklardan mahrum edilmesi, Türklerin askere alınması, dini ve vakıf eserlerinin tahrip edilmesi, vergilerin arttırılması ve Türk emlak meselesi 1879-1890 göçlerinin habercisi olmuştur.¹⁰

1912-1913 Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında da göç dalgaları devam etmiştir. Türklere yönelik yapılan baskı ve zulümler, dini baskılar ile ekonomik sebepler

8 Ender Bilar, *a.g.e.*, s. 287-289.

9 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 217.

10 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.11-155; Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri...*, s. 218-223.

1912-1913 göçünün nedenleri arasında yer almıştır. Kavala ve Selanik'ten sonra Edirne de, Balkan Savaşları göçlerinin toplama merkezlerinden biri olmuştur.¹¹ Yapılan hesaplamalara göre Balkan Savaşları'nda 440.000 Türk, Makedonya ve Trakya'dan Anadolu'ya göç etmiştir.¹²

Cumhuriyet döneminde de Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler devam etmiş ve ilk kez göç meselesini bir düzene bağlamak amacıyla 18 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi imzalanmıştır. Aynı yıllarda Kuzey Bulgaristan'da Rodna Zaştita (Vatan Koruması) ve Güney Bulgaristan'da Trakya Komiteleri isminde kurulan teşkilatlar, Türklere saldırarak çeşitli baskılar ve propagandalarla Türkleri göçe zorlamışlardır.¹³ Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1939) Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 198.688 kişi olarak tespit edilmiştir.¹⁴

1950'li yıllarda Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları, yeni bir göç dalgasının ve dramının habercisi olmuştur. 1946 yılında Türk azınlık okullarının devletleştirilmesiyle birlikte eğitimde yapılan kısıtlamalar, 1949 yılında Türklerin elinden alınan toprakların kooperatifleştirilmesi, Bulgar hükümetinin milli ve ekonomik baskıları ile Bulgar hükümetinin yeni iskân politikası, Sovyetler Birliği'nin kışkırtmaları, Kore Savaşı'nın etkileri, Türkiye'nin NATO'ya katılmak istemesine gösterilen tepkiler ve dini kısıtlamalar Bulgaristan'da yaşayan Türklerin bu ülkeden ayrılmasına neden olmuştur.¹⁵

Bu uygulamalar sonucunda Bulgaristan Türklerinin göç etme arzusu artmış ve bunu gerçekleştirmek için Türk hükümetine başvurmuşlardır. Türkiye Bakanlar Kurulu 31 Mayıs 1947'de 4 maddeden oluşan karar almıştır. Birinci ve ikinci maddeler, Bulgaristan Türklerinin göçüyle ilgili olup Türk hükümeti, göçmen alma işini daha elverişli bir zamana bırakma düşüncesini ifade etmiştir. Türkiye, Bulgaristan'dan toplu olarak iskânlı göç almayacağını, fakat serbest göçmen vizesiyle gelenleri ve mültecileri kabul edeceğini bildirmiştir.¹⁶ 1949 yılında Türkiye'ye göç etme ile ilgili verilen dilekçelerin artmasıyla Bulgar hükümeti, durumu yatıştırmak için Temmuz

11 Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 29-45.

12 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 92-93.

13 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 333.

14 Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1962.

15 Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi: (1944-1989)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2002, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.30-33; Ulvi Özgür, *Bulgaristan Türkleri'nin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s. 26-43.

16 Bakanlar Kurulunun 31 Mayıs 1947 günlü ve 3/5922 sayılı kararnamesi. Detaylı bilgi için bakınız: Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 234-235.

ve Ağustos aylarında birbirine zıt kararlar almıştır. Kararlardan bazıları toplu göçün durdurulması yönündeyken bazıları da talep edenlerin hepsinin göç etmesine ilişkin genel bir planın uygulanmasını dile getirmiştir.¹⁷

2.1. 1950-1951 Göçünde Türk Hükümetinin Politikası

1950 yılına kadar nispeten sakin bir seyir izleyen Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, Bulgar Hükümeti'nin 10 Ağustos 1950'de iki yüz elli bin Türk'ü üç ay içerisinde göçmen olarak kabul etmesi için Türkiye'ye bir nota vermesi ile yeniden şekillenmiştir. Bu nota üzerine, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü başlamıştır. Türk Hükümeti, 28 Ağustos 1950'de karşı bir nota vererek ılımlı bir politika izlemiş; fakat bu kadar fazla kişinin bu kadar kısa bir sürede yerleştirilmesinin zor olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Bununla birlikte kapılar açılmış ve Bulgaristan'dan gelen göçmen kabileleri Edirne'ye ulaşmışlar ve dağıtılacakları günü beklemişlerdir. Bulgarlar tarafından göç etmeye zorlanan göçmenlerin sayısının artması birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. Bulgaristan'dan gelen göçmenlere ev sahipliği yapan Yeni Edirne Gazetesi, şahit olduğu göçmenlerin durumlarıyla yakından ilgilenmiş ve günü gününe gelişmeleri okuyucularına duyurmuştur. Gazetenin bildirdiğine göre, 29 Eylül 1950'de Dışişleri Bakanlığı'nda göçmenler için bir büro kurulmuş ve İskan Müdürlüğü, göçmenlere destek olan kurumlardan biri olmuştur. Göçmen meselesine hassasiyet gösteren yeni hükümet, birçok Bakan ve Genel Müdürünü Edirne'ye göndererek göçmenler konusunda inceleme yapılmasını istemiştir. İçişleri Bakanı Rüknettin Nasubioğlu Edirne'ye gelerek Karaağaç'taki misafirhaneye yerleştirilen göçmenleri ziyaret etmiş ve burada Toprak ve İskan Genel Müdürü Nebil Barlas'tan ayrıntılı açıklama almıştır. Göçmenlerin arasına girip bir dertleri olup olmadığını soran Bakan Nasubioğlu, göçmenlerin Türkiye'de olduklarından dolayı hallerindeki memnuniyeti gazetecilerle paylaşmıştır. İçişleri Bakanı Rüknettin Nasubioğlu'nun göçmen meselesine yönelik yaptığı basın açıklamasını aktaran Yeni Edirne Gazetesi, serbest göçmen olarak anayurda gelen ırkdaşların gümrük ve pasaport gibi işlemleri tamamlanıncaya kadar burada iki, üç gün misafir edileceklerini, sağlık durumlarının da kontrol edilip gerekli aşılardan yapılacağını, hükümetin göçmen akınını iyi bir şekilde karşılamak için gerekli tedbirleri aldığını belirtmiştir. Bakan Nasubioğlu'nun misafirhaneden sonra vizesizlerin barındığı yere gittiğinin haberini veren gazete, mültecilerin de bakım durumlarının kontrol edildiğini, diğer göçmenler gibi hiçbir fark gözetilmeden görevlerin

17 Agop Garabedian, "1950'li-1970'li Yıllar Arası Bulgar-Türk İlişkilerinde Göçmen Sorunu", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu: Bildiriler Kitabı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 11-13 Mayıs 2005, s. 413.

18 Ulvi Özgür, *a.g.t.*, s. 44-50.

yerine getirildiğini ve en yüksek insanlık muamelesi gösterildiğini ifade etmiştir.¹⁹ Ayrıca Toprak ve İskan Genel Müdürü Yekta Ayta'nın göçmen işleri ile ilgili olarak Edirne'ye geleceği gazetenin haberleri arasında yerini almıştır.²⁰

Göç akınının devam ettiği sırada, Bulgaristan'ın Türkiye'ye vizesiz Çingene sokma politikası kendini göstermiş ve Türkiye, vizesiz Çingenelerin Bulgar hükümeti tarafından geri alınmasını istemiştir. Bulgaristan'ın bunu kabul etmemesi üzerine Türkiye 7 Ekim 1950'de sınırı kapattığını ilan etmiştir. Bu sorunun halledilmesi ile sınır tekrar 2 Aralık 1950'de açılmıştır. Bu durumu haberleri arasında yer veren Yeni Edirne Gazetesi, sınırın kapanmasıyla Bulgaristan'dan kalan Türklerin durumuna da değinmiştir.²¹

Meclis'te Celal Bayar'ın Göçmen meselesine yönelik yaptığı açıklamayı esas alarak Türk Hükümetinin göçmen sorununa yönelik bakışını aktaran Yeni Edirne Gazetesi, dürüst komşuluk ilişkilerinin arttırılması için gösterilen çabanın karşılık görmediğini ifade etmiştir. Bulgaristan'ın mevcut anlaşma hükmünü hiçe sayarak 250 bin soydaşımızı tehciye girişmesinin milletlerarası hukuk kaidelerine ve insanlık prensiplerine aykırı bir hareket olduğunu belirterek birçok göçmen vatandaşının perişan bir durumda olduğunu vurgulamıştır. Sayısı binleri aşan ve aralarında yabancıların da bulunduğu göçmenleri vizesiz Türkiye'ye sokma planına karşı Türkiye'nin Bulgaristan sınırını kapatmaya mecbur kaldığını ifade etmiştir. Göçmen meselesi hakkında yapılan girişimler sonuç vermediği takdirde; hükümetin bu önemli anlaşmazlığı milletlerarası makamlara götüreceğini bildirmiştir. Bulgaristan'la ilişkilerin normal bir devreye girdiği zamanda vizeleriyle Türkiye'ye gelecek göçmenlere karşı kardeşlik ve insanlık görevini, hükümet ve Türk milleti olarak bütün gücüyle yerine getireceklerinin sözünü vermiştir. Dünya'nın da bu davayı benimsediğini ve Bulgaristan'ın tutumunu hoş karşılamadığını da sözlerine eklemiştir.²²

Göçmen meselesine dünyanın görüşünü de aktaran Yeni Edirne Gazetesi, Roma'da Avrupa Konseyi Dış İşleri Bakanları Komitesi, Bulgar Hükümeti'nin 3 ay içinde 250 bin kişinin tehcirini protesto etme kararı aldığını belirtmiştir. Gazete, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki Türk delegesinin insan haklarını çiğneyen Macaristan, Romanya ve Bulgaristan hakkındaki kararın yumuşak olmasına itiraz ettiğini söylemiştir. İngiltere'nin göçmen meselesine yönelik Türk görüşünü kabul ettiğini ve desteklediğini haber veren gazete, Amerika'nın da İngiltere'ye katıldığını ve Türkleri

19 *Yeni Edirne*, 27 Eylül 1950, s. 1.

20 *Yeni Edirne*, 27 Eylül 1950, s. 2.

21 Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s.243-244; *Yeni Edirne*, 17 Ekim 1950, s. 2.

22 Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.406; *Yeni Edirne*, 7 Kasım 1950, s. 1-2.

haklı bularak kısa zamanda tehcirin memleketin ekonomisine ve asayişine zarar vereceğini bildirmiştir.²³

Bu esnada Türk Hükümeti, 250 bin göçmenin Türkiye'ye giriş yapacağına yönelik çeşitli tedbirler almıştır. Bakanlar Kurulu gelecek göçmenlere yardım için komiteler kurulmasını ve her ilin kaç göçmen barındırabileceğinin bildirilmesini valiliklerden istediği Yeni Edirne Gazetesi haberleri arasında yerini almıştır. Bütün vilayetlerin hazırlıklarını Ankara'ya bildirmesi durumunda sınırların açılacağına mümkün olacağını bildiren gazete, tüm yurttan hızlı bir çalışma başlatılmasına rağmen Edirne'de her şeyin hazır olduğunu vurgulamıştır.²⁴

Ankara'ya çağrılan Sofya Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye gerekli bilgiyi vermiş ve Türk-Bulgar ilişkilerine yönelik yeni yönergeyi götürmek üzere Bulgaristan'a hareket etmiştir. Buna yönelik haberleri yayınlayan gazete, Aralık ayının ilk haftasında sınırın açılmasının beklendiğini, sınır civarında bekleyen 15 bin kadar vizeli göçmenin Türkiye'ye giriş yapacaklarının tahmin edildiğini belirtmiştir. Bulgarların vizesiz Çingeneleri Türkiye'ye sokmaya çalıştıkları durumunda sınırın tekrar kapanabileceğine işaret etmiştir.²⁵

Göçmenler içerisinde tespit edilen casus ve Çingeneler, 2 Aralık 1950 tarihi itibarıyla sınırın açılmasıyla 20.30'da 15 Bulgar vagonu ile Bulgaristan'a gönderilmişlerdir. Bu şartlar altında göçler devam etmiş ve Yeni Edirne Gazetesi, göçmen akınını ayrıntılı bir şekilde vermiştir. Svilengrad'ta 8.30'da seyahat hazırlıklarına başlayan 162 kişilik ilk katile, 12.00'de trene binmiş ve 3 Aralık 1950'de²⁶ saat 15.00'te Karaağaç'a ulaşmıştır. Gazeteye göre, göçmenleri istasyonda bir sağlık ekibi ve eşyalarının taşınmasına yardım edecek bir grup beklemiştir. Vali ve Emniyet Müdürü ile Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü yetkilileri gelmişlerdir. Ayrıca gelecek göçmenler arasında akrabalarını karşılamak üzere kalabalık bir halk kitlesi de bulunmuştur. Tren, Karaağaç garına iki taraftan yükselen sevinç sesleri arasında girmiştir. Trenden toprağa ayak basanlar hemen yerlere kapanmışlar "*vatanımız, vatanımız...*" diye yüzlerini toprağa sürmüşlerdir. Yeni Edirne Gazetesi, bu anın heyecanını bizzat yaşadığını sevinçle aktarmıştır. Göçmenlerden yaşlılar kamyonla göçmen misafirhanesine gönderilmiş ve eşyaları ayrıca nakledilmiştir. Bu sırada katilede bulunan bir hasta da Valilik arabasıyla revire kaldırılmıştır. Göçmenler Türk topraklarına geldikleri bir saat içerisinde kalacakları yerleri görüp sıcak çayların dağıtıldığı bir masaya oturtulmuşlardır.

23 *Yeni Edirne*, 7 Kasım 1950, s. 1.

24 *Yeni Edirne*, 21 Kasım 1950, s. 1.

25 *Yeni Edirne*, 1 Aralık 1950, s. 1.

26 Düzeltme: 6 Aralık 1950 tarihli Yeni Edirne Gazetesi'nde göçmenlerin Edirne'ye gelişi yazı hatası sebebiyle 2/11/1950 ve 3/11/1950 tarihi olarak belirtilmiştir. Fakat 2/12/1950 ve 3/12/1950 tarihlerine tekabül etmektedir.

Yaşlıların çocuklarına çay ve şeker hakkında bilgi vermeleri muhabirin dikkatini çekmiş ve hüzünlendirmiştir. Habere göre, önce çekinerek çayın tadına bakan çocuklar, çok geçmeden keyifle yudumlamaya başlamışlardır. Bu sevinçli ortamda darlık içine düşen göçmenlerin bazıları ağlamış, bazıları bozulan psikolojilerinin etkisiyle sinirli bir gülmeye tutulmuş, bazıları ise derin bir sessizlik sarmıştır. Bazı göçmenlerin sıkıntılı günler geçirmeleri sebebiyle kurtuluşu ölümden bulup kendini astığı ve bir ananın aç çocuğuna yiyecek bulamadığından çıldırdığı gelen göçmenlerin verdiği haberlerdendir.

195 kişilik ikinci katile, 4 Aralık 1950'de saat 13.00'te trenle Edirne'ye ulaşmıştır. Gelen göçmenlerin gümrük muayenesi, eşyalarının ve kendilerinin göçmen evine nakli, aşılarının yapılarak kahvaltı sofrasına oturtulmaları 45 dakika içerisinde yapılmıştır. Gelen katile daha çok fakir kimselerden oluşmaktaydı. Gazete, içlerinden Yunan toprağından geçmek için istenilen paraya karşılık fanilalarını ve gömleklerini satanların çok olduğunu göçmenlerin ağzından nakletmiştir. Kızılay'ın verdiği peynir, ekme ve çaydan ibaret olan kahvaltı göçmenlerin yüzüne mutluluk ve neşe katmıştır. Yeni Edirne Gazetesi muhabiri, karnı doyduğu halde artan ekme ve peyniri alan bir çocukla sohbet girişmiş ve karnı doyduğu halde niye aldığını sormuştur. Çocuk, muhabirin yüzüne uzun uzun bakarak *"Ya babam akşama kumpir getirmezse, gene aç mı kalayım"* cevabını vermiştir. Yeni Edirne Gazetesi, göçmenlerin durumunu yakından takip etmiş ve onlarla diyalog kurarak sevinçlerini ve üzüntülerini bülteninde paylaşmıştır.²⁷

Göçmen sorununu hem iç hem de dış mesele olarak gören Türk hükümeti, sorunla yakından ilgilenmiş ve Türkiye Göçmen ve Mülteciler Yardım Birliği'ni oluşturarak Edirne Komitesini de kurmuştur. Gazete, komitenin hemen çalışmalarına başladığı haberini vermiş ve komite başkanın Edirne Valisi Emin Akıncı, ikinci başkanın da Hasan Maksutoğlu olduğunu bildirmiştir.²⁸ Edirne'deki olayları yakından takip etmek amacıyla memurlar görevlendirmiş, bazen de devlet büyükleri bizzat Edirne'ye gitmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in serhat şehri Edirne'ye gelişini manşetten yayınlayan gazete, göçmen evlerine yapılan ziyaretleri ve göçmenlerle kurulan diyalogu aktarmıştır. Göçmenler tarafından sevinç ve şaşkınlıkla karşılanan Celal Bayar'ın etrafında korumalar olmadan dolaşması göçmenleri şaşırtmış ve göçmenler, Bulgaristan'da en küçük devlet memurlarının dahi silahlı korumalar ile birlikte gezdiklerini anlatmışlardır. Göçmenlerin hepsi hasretini çektikleri anavatan topraklarına vardıkları ilk anda memleketin en üst yöneticisi ile karşılaşmaktan duydukları heyecanla Bayar'ın ellerine sarılıp öpmek için adeta yarış

27 Yeni Edirne, 6 Aralık 1950, s. 1-2.

28 Yeni Edirne, 12 Ocak 1951, s. 1.

etmişlerdir. Göçmen evlerinde Adnan Menderes'e bir göçmen tarafından "*Menderes celladı siz göçmenleri Kore'ye süreceksin*" anlamında göç öncesi Bulgarların propaganda amaçlı yaptığı Bulgarca bir yazı verilmiş ve başta Celal Bayar'da olmak üzere bu durum, gülüşmelere sebep olmuştur. Göçmenlerle birebir ilgilenen Bayar ve Menderes, onların yaşadıklarını ve isteklerini dinlemiştir.²⁹

Göçmen işlemlerinin düzene girdiği 1951 yılı sonbaharında Bulgaristan, Aralık 1950'de vermiş olduğu garantiyi bir tarafa bırakarak sahte vizelerle Çingeneleri Türkiye'ye sokmaya başlamıştır. Türkiye, Çingenelerin iadesi için girişimlerde bulunmuş; fakat Bulgar Hükümeti'nin bu sorunu görmezden gelmesi üzerine Türkiye, 8 Kasım 1951'de sınırı kapattığını ilan etmiştir.³⁰ Bu haber, 9 Kasım 1951 tarihli 123 sayılı Yeni Edirne Gazetesi'nin ilk sayfasına manşet olmuştur.³¹ Edirne Valisi Emin Akıncı'nın açıklamalarını ekleyen gazete, son günlerde gelen göçmenler arasında sahte vizeli olduğu tespit edildiğini, bunların iskan yerlerine sevk edilmeden Karaağaç'ta alıkonulduğunu, bunların geri alınması için Bulgar sınır makamları ile temasa geçildiğini, 13 Ekim'de yapılan sınır görüşmelerine cevap vermeyen Bulgarların 28 Ekim'de 20 aile halinde 126 Çingeneyi sahte vize ile tekrardan göndermeleri ile bunların Bulgaristan'a iade edildiğini, Bulgaristan'ın sahte vize konusunu reddettiğini, demiryolu hattında Bulgaristan ile temas olmaması sebebiyle bunların Yunanistan topraklarına geçtiklerini, bu sebeple 8 Kasım 1951 saat 10.00 itibarıyla sınırın kapatıldığını, Çingenelerin sayısının 252 kadar olduğunu kaydetmiştir.³² Sınırın kapatılması üzerine 14 Kasım 1951'de Bulgar Hükümeti tarafından nota verildiğini açıklayan gazete, göçmen pasaportu ve vizesini taşıyan Türk göçmenlerinin engelsiz şekilde kabulü için Türk Hükümetinin gerekli tedbirleri derhal alması konusunda Bulgaristan'ın ısrar ettiğini, aksi takdirde çıkacak olayların sonuçlarından Türk Hükümetinin mesul olacağını belirterek bunu adeta bir tehdit edasıyla dile getirmiştir. Buna karşılık, Türk hükümeti de verdiği cevapta göçün devam etmesinin Bulgar Hükümeti'nin işine gelmediğini, bu yüzden sınırın kapanmasına yönelik olayların Bulgarlar tarafından kasıtlı olarak çıkarıldığını ifade etmiştir.³³ Bulgaristan'ın Türkiye'ye verdiği notada Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girdiğini de belirtmesi ve Türkiye'ye yönelik suçlarda bulunması, gazete tarafından da garip karşılanmıştır.³⁴ 2 Mayıs 1952 tarihli Yeni Edirne Gazetesi, Türk askerlerinin Bulgar topraklarına girerek ateş açması gerekçesiyle Bulgar Hükümetinin bu durumu protesto edip Türkiye'ye bir nota verdiğini açıkla-

29 Yeni Edirne, 9 Ocak 1951, s. 1-2.

30 Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010, s. 67.

31 Yeni Edirne, 9 Kasım 1951, s. 1.

32 Yeni Edirne, 13 Kasım 1951, s. 1-3.

33 Yeni Edirne, 20 Kasım 1951, s. 1-4.

34 Yeni Edirne, 18 Aralık 1951, s. 1-3.

muştır.³⁵ Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, özellikle karşılıklı notaların verildiği süreçte, çoğu zaman kriz havasında seyretmiştir.

Sınırın kapatılmasına olan tepkisini göçmen Türklere yönelten Bulgar Hükümeti'nin yaptığı eziyetler gazetede belirtilmiştir. Bulgaristan, göçmenlere "*Sizleri Türk Hükümeti istemiyor, eski yerlerinize dönün*" şeklinde propagandalar yapmış, eğer dönmezlerse açlık ve soğuktan ölecekleri şeklinde tehdit etmiştir. Bu tehditten sonuç alamayınca da göçmenleri zorla vagonlara doldurup geri nakletmiş ve ellerinden pasaportlarını almıştır.³⁶ Türk-Bulgar sınırının açılacağına yönelik haberler gazetede yer almış ve doğumlarıyla sayıları 132'ye çıkan Çingenelerin Bulgaristan'a iade edilmesinden sonra sınır tekrar açılmıştır.³⁷ Böylece Türk hükümeti politikasını Bulgaristan ile karşılıklı verilen notalar çerçevesinde şekillendirmiştir.

2.2. Göç Sırasında Göçmenlerin Çektiği Sıkıntılar

1950-1951 göçünün kış aylarına denk gelmesi, göçmenleri olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte özellikle Bulgaristan'ın göçmenlere yaptığı baskılar, birçok problemin yanında göçmenlerin psikolojilerinin bozulmasına da yol açmıştır.

Bulgar hükümetinin göçmenlere karşı uyguladığı acımasızca tutum, bazen göçmenlerden gelen mektuplarla, bazen göçmenlerle yapılan sohbetlerle, bazen de resmi kayıtlarla belgelenmiş ve gazetede aktarılmıştır. Yeni Edirne Gazetesi, Bulgar hükümetinin göçmenlere acımasızca davrandığını, ekmek yardımında bulunduğunu söyleyerek 600 gr. ekmeği 80 levaya sattığını, emzikli Türk kadınlarını süt vergisine tabi tuttuğunu örneklerle açıklamıştır.³⁸ Bu durum, Bulgar hükümetinin ekonomik baskılarına verilen örneklerden biri olmuştur.

Gelen göçmenlerin Bulgaristan'da kalanlar için duyduğu endişelerden biri de Yunanistana topraklarında kendilerinden istenilen nakliye ücreti olmuştur. Gelen göçmenlerin dile getirdikleri şikayetlerinin başında ise Bulgarların, üstlerindeki tüm yazılı kağıtları yok etmeleri olmuştur. Bu yüzden akrabalarının adresleri, diplomalar, sertifikalar ve iş kağıtları gibi kıymetli evrakları tamamen gasp edilmiştir. Bulgar hükümeti, içerisinde göçmenlerin de bulunduğu eşyaları kırlara atarak 57 vagonu boşaltmıştır.³⁹

Bulgaristan ve Türkiye arasında karşılıklı notaların verildiği ve ilişkilerin yoğun olduğu bir dönemde, Bulgarlar ülke içerisinde Türklere rahatsızlık verdikleri gibi

35 Yeni Edirne, 2 Mayıs 1952, s. 3.

36 Yeni Edirne, 4 Ocak 1952, s. 1.

37 Yeni Edirne, 20 Şubat 1953, s. 2; Yeni Edirne, 24 Şubat 1953, s. 1.

38 Yeni Edirne, 14 Kasım 1950, s. 1; Yeni Edirne, 21 Kasım 1950, s. 1-2; Yeni Edirne, 6 Mart 1951, s. 1.

39 Yeni Edirne, 6 Aralık 1950, s. 3.

sınırdan da iki askeri ayaklarından yaralayarak problem çıkarmışlardır.⁴⁰ Sofya elçisi katiplerinden Sadun Bey'e gösterilen şiddet ve içerisinde resmi evrakların bulunduğu çantaya el konulması⁴¹ da protesto edilmiştir.

Gelen göçmenlerin grup halindeki konuşmalardan çekindikleri, tanımadıkları kişilerle karşılaşınca hemen kimliklerini söyledikleri gazete tarafından belirtilmektedir. Bu durumun sebebini soran gazete, Bulgaristan'da toplu konuşmaların yasaklandığını öğrenmiş ve ferdin hürriyetini hiçe saydıkları yorumunda bulunmuştur.⁴²

2.3. 1950-1951 Göç Sürecinde Meydana Gelen Olaylar

Yeni Edirne Gazetesi, Edirne'ye gelen göçmenleri yakından izlemiş ve Türk topraklarındaki ilk zamanlarını, Türk basınının göçmenlere bakışını, göçmen dalgaları arasındaki farklılıkları, Edirne'deki kamu görevlilerinin göçmenlere yardımları ve sorumluluklarını tüm göç süreci boyunca okurlarıyla paylaşmıştır.

Yıllardır anavatanından uzak yaşamış olan göçmenlerin Karaağaç'taki ilk bayram namazına şahit olan Yeni Edirne Gazetesi, ağızlardan yükselen tekbir seslerinin hıçkırıklara karıştığını, secdeye kapandıkça toprağı öpen göçmenlerin vatanın, milletin selametine ve devletin ileri gelenlerine dua ettiklerini, namazın sonunda imamlık vazifesini gören Rüstem Hoca'nın verdiği vaazı dinlediklerini, şanlı Türk bayrağına sarılıp öptüklerini aktarmıştır.⁴³ Edirne'de birçok kişinin de göçmenlere et gönderdiğini ifade eden gazete, şehrin ileri gelenlerinden M. Edip Ağaoğulları, Hasan Maksutoğlu, Cevat Ağaoğulları, Dr. Cevat Eke, Ahmet Ağaoğlu, Ali Havsa, İbrahim Tosun, Mustafa Sedat ve Tahsin Şıpka'nın birer koç gönderdiğini bildirmiş ve Mahalli İskan Komisyon Başkanı Nebil Barlas'ın bu yardımlara karşılık olarak bir teşekkürünü yayınlamıştır.⁴⁴

İstanbul gazeteleri, Bulgarların göçmenleri sınıra kadar askeri kamyonlarla getirdiklerini, sınırdan itibaren ise göçmenlerin 20 km yürümek zorunda bırakıldıkları yönünde haberler yapmıştır.⁴⁵ İstanbul basınının yaptığı habere karşılık Yeni Edirne Gazetesi, Vali Yardımcısı, Polis Müdürü ve Toprak ve İskan Genel Müdürü ile yaptığı görüşmeler sonucunda Kapıkule Karakolundan Edirne'ye kadar 20km'lik yolun göçmenlere yürütülmediğini, gece gelen 636 kişilik bir kafilenin vizeleri kabul edildikten sonra 10 kamyonu ikişer sefer yaptırılarak nakledildiklerini izah etmiştir.⁴⁶

⁴⁰ *Yeni Edirne*, 27 Ekim 1950, s. 1-2.

⁴¹ *Yeni Edirne*, 13 Mart 1951, s. 1-2.

⁴² *Yeni Edirne*, 9 Aralık 1950, s. 1.

⁴³ *Yeni Edirne*, 27 Eylül 1950, s. 2.

⁴⁴ *Yeni Edirne*, 27 Eylül 1950, s. 2; *Yeni Edirne*, 29 Eylül 1950, s. 2.

⁴⁵ *Akşam*, 27 Eylül 1950, s. 3.

⁴⁶ *Yeni Edirne*, 27 Eylül 1950, s. 2.

Bulgaristan'daki gelişmeler hakkında bilgili olan bir kişinin Anadolu Ajansı muhabirine verdiği bilgileri yayınlayan Yeni Edirne Gazetesi, son günlerde Türkiye sınırına yapılan göçmen akınında bir durgunluk olduğunu ve buna bağlı olarak da birçok göçmenin Romen-Bulgar sınırına doğru sevk edildiklerini, böyle bir istikamet değişikliğinin hangi maksatla yapıldığının bilinmediğini ifade etmiştir.⁴⁷ Türkiye'nin 250 bin göçmeni kabul etmesi için verilen üç aylık süre 10 Kasım'da dolmuş olmasına rağmen sınır hala açılmamıştır. Bu durumun Bulgar yönetimini kızdırdığını belirten gazete, bir kısım göçmenin yönetim tarafından Kuzey Bulgaristan'a doğru sürülmeye başlandığına dair haber aldıklarını bildirmiştir.⁴⁸

3 Aralık 1950'de sınırın açılmasıyla Edirne göçmen akınına şahit olmuş ve göçmen misafirhanesinde büyük bir kalabalık oluşmuştur. İstanbul'a ve diğer sevk merkezlerine daha fazla göçmenin gönderilememesinin nedenlerini açıklayan Yeni Edirne Gazetesi, Bulgarların göçmenleri eşyaları ile sevk etmemeleri sebebiyle göçmenlerin Bulgaristan'dan gelecek eşyalarını beklemeleri ve Devlet Demiryollarının fazla vagon ayıramaması olarak belirtmiştir. Gazete, Edirne'ye gelen göçmenlerin Valilik tarafından hazırlanan bando tarafından milli marşlar söylenerek karşılandığını ve bu durumun göçmenlere büyük bir heyecan verdiğini ifade etmiştir.⁴⁹ 1951 yılının ilk haftalarında ise, diğer zamanlara göre gelen göçmen sayısında azalma olduğunu tespit eden gazete, günde ortalama 800 kişi gelirken şimdilerde bu sayının 200'e indiğini belirtmiştir. Gazete bu azalmayı, Svilengrad'ta bir yığılma olmasından ve göçmenlerin kötü havalarda Türkiye'ye gönderileceklerden duyduğu endişeye ve Bulgarların gelecek mali yılda göçmenlerden almak istedikleri vergiye bağlamıştır.⁵⁰

Dünyanın göçmen meselesinde Türkiye'yi desteklediğini yaptığı haberlerle yanı sıra Yeni Edirne Gazetesi, Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı üyelerinden müdür yardımcısı Meyer Cohen, göç işleri uzmanı General Lush ve sağlık işleri müdürü Coiguy'un göçmen meselesini incelemek üzere Edirne'ye geldiğini bildirmiştir. Heyet, Karaağaç'ta Bulgaristan'dan gelen bir göçmen kafilesinin trenden alınmasını, aşılmasını, yemek yemesini görmüşler ve göçmenler için yapılan bürokratik işlemler hakkında ayrıntılı bilgi toplamışlardır. Heyet, özellikle göçmenlerin gönderildikleri mahallelerin nasıl tespit edildiği meselesi üzerinde durmuştur. Edirne'deki göçmen faaliyetlerinden memnun kaldıkları gazete de yerini almıştır.⁵¹

Edirne'deki öğretmenlerin göçmen meselesinde görevlendirileceğini bildiren gazete, her gün iki öğretmenin saat 18.00'de Karaağaç'a giderek belirlenen program da-

⁴⁷ *Yeni Edirne*, 10 Kasım 1950, s. 2.

⁴⁸ *Yeni Edirne*, 14 Kasım 1950, s. 1.

⁴⁹ *Yeni Edirne*, 26 Aralık 1950, s. 1.

⁵⁰ *Yeni Edirne*, 12 Ocak 1951, s. 3.

⁵¹ *Yeni Edirne*, 16 Ocak 1951, s. 1.

hilinde göçmenlerle konuşma yapacağını haberini vermiştir. Bulgaristan'da çektikleri acılar canlandırılarak Komünizm hakimiyeti altında bütün memleketlerde aynı tabloların görüldüğü, Komünizmin insanlık için felaket olduğu, hak ve hürriyete aşık milletlerin bunun için Kore'de çarpıştıkları gibi hususların anlatılacağı ve göçmenlere Türkiye'deki hayat şartları hakkında verilen olumsuz fikirlerin çürütüleceği belirtilmiştir. Türk devletinin idare şekli ve yapılan inkılaplar hakkında göçmenlere kısaca bilgiler verileceği, özellikle göçmenlerin en fazla ilgili oldukları iskan işlerinin nasıl yapıldığı hakkında gerekli açıklamaların yapılacağı ifade edilmiştir.⁵² Göçmenler konusunda öğretmenlere verilen görevin yerine getirilmesiyle olumlu sonuçların alındığını vurgulayan gazete, öğretmenler tarafından yapılan konuşmaların faydalı olduğunu göçmenlerin kafalarındaki üzüntü ve endişelerin de giderildiğini açıklamıştır.⁵³

1951 yılının yazında göçmen meselesinin biraz daha düzene girdiği sırada, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlere önce bir yıl geçerli muhacir kağıdı verildiğini söyleyen Yeni Edirne Gazetesi, bir yılını dolduranlara nüfus cüzdanı verileceğini de açıklamıştır.⁵⁴

2.4. Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Yardımsaverliği büyük bir ilke olarak benimseyen Türk halkı, göçmenlere de kucağını açmıştır. Yeni Edirne Gazetesi, Edirne halkını göç ve göçmenler konusunda bilgilendirmek amacıyla ilk sayfasında göçmenlere yönelik makalelerine yer vermiş ve *"Ey Trakya çocukları! Sen ki göç nedir, göçmen nasıldır gayet iyi bilirsin! İşte karşında bir göç ve göçmen var. Üstüne düşeni sana söylüyor! Hadi yardıma!"* şeklinde sözleriyle göçmenlere yardım çağrısında bulunmuştur.⁵⁵ Edirne şehri, misafir ettiği göçmenler için çalışmalarına başlamış ve yardımlarda bulunmuştur. Şehrin hayırseverlerinden Ahmet Ağaoğulları, Karaağaç'taki göçmen misafirhanesine 1200 ekmek göndermiş ve bu davranışı için, Mahalli İskan Komisyonu Başkanı Nebil Barlas tarafından gazetenin aynı sayısında teşekkür edilmiştir.⁵⁶

12 üyenin bir araya gelmesiyle Edirne'de Göçmenlere Yardım Derneği kurulduğunu bildiren gazete, seçim sonucunda Başkan Mehmet Edip Ağaoğulları, Başkan Yardımcıları Avukat Kemal Şağban, Doktor Rahmi Bankacı ve Avukat M. Edip Türkmen, Sayman Moiz Halfon, Sekreter Yuda Romano, Veznedar Rahmi Akıncan, Üye Murat Özgün, Kadri Baykal, Avukat Süleyman Bilgen, Eczacı Suat Sıdar ve İsmail

52 Yeni Edirne, 30 Ocak 1951, s. 2.

53 Yeni Edirne, 2 Şubat 1951, s. 2; Yeni Edirne, 6 Şubat 1951, s. 2.

54 Yeni Edirne, 5 Haziran 1951, s. 2.

55 "Göçmenlere Yardım", Yeni Edirne, 6 Ekim 1950, s. 1.

56 Yeni Edirne, 6 Ekim 1950, s. 3-4.

Güner olduğunu açıklamıştır. Derneğin aldığı kararları yayınlayan gazete, şehir içinde dört ekibin çalışacağını ve köylerdeki ekibin şahsi otomobilleri ile çalışacak kimse-lerden teşkil olunacağını ifade etmiştir. Gazete, derneğe çeşitli meslek gruplarının katılımıyla üye sayısının arttığını 18. sayısında açıklamıştır.⁵⁷ Edirne’de kurulan dernek, faaliyetlerine başlamış ve göçmenler için yardım toplamıştır. Esnaflar arasında en çok yardımı ayakkabıcı esnafı yapmış ve 338 lira toplamıştır. Şehir Kulübü üyeleri yardım için önce 130 lira, sonra 223 lira toplamışlardır. Köyler de göçmenler için ekin, mısır yardımında bulunmuşlardır. Toprak Mahsulleri Ofisi, derneğe 550 lira bağışlamıştır. Öğretmen ve öğrenciler de para yardımında bulunmuştur. Edirne’deki göçmenlere yardım faaliyetini arı kovanına benzeten gazete, sessiz fakat hızlı bir çalışma kaydet-tiklerini vurgulamıştır.⁵⁸

Edirne’nin ilçelerinde de göçmenlere yardım hazırlıkları yapıldığı Yeni Edirne Gazetesi’nin döneme ait nüshalarında görülmektedir. Uzunköprü’de Halise Hatun Mahallesi halkı, göçmenler için 5 ev kiralamış ve odunu, kömürü ile birlikte bir yıllık yiyeceğini hazırlamıştır. Bu mahalle, diğer mahallere de örnek olmuş ve onlar da aynı hazırlığı yapmışlardır.⁵⁹ Meriç’te ise merkez ve 17 köyden 9.904 kilo mısır, 1.238 kilo çavdar, 55 kilo fasulye, 1.293 kilo buğday, 50 kilo arpa, 1.410 kilo karışım olmak üzere toplam 13.950 kilo yiyecek toplanılmıştır.⁶⁰

Ayrıca başka şehirlerden de yardımlar toplanmıştır. Merkezi Ankara’da bulunan Yardımseverler Derneği’nin göçmenlere yardım için harekete geçtiğini belirten gazete, derneğin ikinci başkanı Hasene Ilgaz ve üyelerinden İffet Halim Oruz’un Edirne’ye geldiklerini ve göçmenlere kışlık elbise getirdiklerinin haberini vermiştir. Yardımse-verler Derneği’nin İstanbul şubesi de göçmenlere kalabilecekleri bir yer hazırlığına girişmiş ve 40 yatak ile karyola göndermiştir. Pakistan Ankara Büyük Elçisi’nin eşi Ara Beşir Han, derneğe 25 lira yardımda bulunmuştur. İstanbul’daki Hürriyet Gaze-tesi “Göçmenlere Köy” adıyla açtığı yardım listesiyle 57.000 lira toplamıştır. Tokat’ın Niksar ilçesi öğretmenleri, göçmenlere yardım için 48.50 lira göndermişlerdir. Sam-sun tütün işçileri, Cumhuriyet Bayramı yevmiyelerini teşkil eden 400 lirayı göçmen-lere yardım işine tahsis etmişler ve 1179 lira 70 kuruşluk da para yardımında bulun-muşlardır. Özellikle yardımlar arasında Samsun tütün işçilerinin bu davranışının bi-rinciliği kazandığını belirten gazete, Edirnelilerin Samsun tütün işçilerinin yaptıkları mertliği ve cömertliği hayranlıkla karşıladıklarını gururla ifade etmiştir.⁶¹

57 *Yeni Edirne*, 17 Ekim 1950, s. 2-3; *Yeni Edirne*, 31 Ekim 1950, s. 2-4.

58 *Yeni Edirne*, 20 Ekim 1950, s. 1; *Yeni Edirne*, 24 Ekim 1950, s. 3; *Yeni Edirne*, 17 Kasım 1950, s. 1-2; *Yeni Edirne*, 6 Aralık 1950, s. 2.

59 *Yeni Edirne*, 6 Aralık 1950, s. 3.

60 *Yeni Edirne*, 16 Ocak 1951, s. 3-4.

61 *Yeni Edirne*, 17 Ekim 1950, s. 2; *Yeni Edirne*, 20 Ekim 1950, s. 1; *Yeni Edirne*, 31 Ekim 1950, s. 2; *Yeni Edirne*, 17 Kasım 1950, s. 1-2; *Yeni Edirne*, 21 Kasım 1950, s. 1-3; *Yeni Edirne*, 15 Aralık 1950, s. 2.

Göçmenlere Yardım Derneği tarafından toplanılan paralarla 500 yatak yaptırıldığını söyleyen gazete, 500 yatak ve 150 yastığın da hazırlanmasına başlanıldığını bildirmiştir. Karaağaç'ta dernek tarafından göçmenler için bir yapının kurulacağını belirterek derneğe verilen paralarla ne gibi işlerin görüldüğünü ve misafirhanenin ne hazırlık yaptığını anlamak isteyenleri buraya davet etmiştir.⁶² Kızılay, göçmenler için İstanbul, Edirne ve Tekirdağ'a 400.000 lira değerinde giyim eşyası ile Edirne'deki göçmenlere 18.742 parça giyecek ve 3 vagon kereste göndermiştir.

Göçmenler için Amerika, İngiltere, Fransa, Batı Almanya, Mısır, İtalya, Brezilya, İsviçre, Yeni Zelanda, Kanada ve Hollanda'nın yiyecek, giyecek ve battaniye yardımlarında bulunduğunu ifade eden gazete, Edirne Göçmenler Derneği'nin 1000 yataklı misafirhanesini de yardımlar bölümüne eklemiştir.⁶³ Ayrıca göçmenler için Marshall yardımı yapılacağını duyuran gazete, ilerleyen zamanda Marshall planından 30 milyon lira temin edildiğini belirterek bu haberi doğrulamıştır.⁶⁴ UNESCO tarafından göçmen çocuklarına okul malzemesi gönderileceğinin müjdesini veren gazete, daha sonraki sayılarında da Milli Eğitim Bakanlığı'nın da göçmen çocuklarına okul malzemesi yardımında bulunacağını bildirmiş ve Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği'nin de bu sene üniversitede okuyacak olan göçmen öğrencilerinin üniversite kayıt ücretlerini üzerine aldığını açıklamıştır.⁶⁵

Göçmenler, bir yandan misafirhanelere yerleştirilmiş, bir yandan da revirlere alınarak sağlık kontrolleri yapılmıştır. Şehirdeki sıhhiyenin çok yeterli olmamasına rağmen, göçmenler ayrıntılı bir muayeneden geçerek tüberküloz, soğuk algınlığı, ishal ve kızamık gibi bulaşıcı sağlık sorunlarının olduğu ortaya çıkmıştır. Gazete, bu hastalıkların sebebinin göçmenlerin yaşadığı durum itibarıyla aşıktan dolayı olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Ayrıca göçmenlerin sağlık kontrolü için Ankara'dan üç kişilik bir ekiple içerisinde röntgen cihazının da bulunduğu bir kamyon geldiği gazetede belirtilmiştir.⁶⁷ Göçmenlerin röntgen muayenesinin yapılabilmesi için göçmen evinde yeni bir servis kurulduğu, servisin başında Ankara Verem Dispanseri Başhekimisi ve Dâhiliye Uzmanı Doktor Tahsin Tulga'nın bulunduğu gazetede belirtilmiş ve röntgen cihazının günde 400 film alıp göçmene sağlık durumunu söyleyebilecek yeterlilikte olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸

⁶² *Yeni Edirne*, 1 Aralık 1950, s. 2.

⁶³ *Yeni Edirne*, 9 Aralık 1950, s. 1-2; *Yeni Edirne*, 13 Temmuz 1951, s. 3; *Yeni Edirne*, 17 Temmuz 1951, s. 2.

⁶⁴ *Yeni Edirne*, 16 Ocak 1951, s. 1; *Yeni Edirne*, 26 Ocak 1951, s. 1.

⁶⁵ *Yeni Edirne*, 6 Kasım 1951, s. 3; *Yeni Edirne*, 28 Aralık 1951, s. 1.

⁶⁶ *Yeni Edirne*, 12 Aralık 1950, s. 2.

⁶⁷ *Yeni Edirne*, 6 Nisan 1951, s. 1.

⁶⁸ *Yeni Edirne*, 24 Nisan 1951, s. 2.

Son olarak göçmenlere yardım amaçlı büyük bir piyangonun tertip edileceğini belirten gazete, 8 Şubat'tan itibaren biletlerin satışa çıkacağını ve 8 Mart'ta da çekilişin yapılacağını belirterek ikramiyenin 18 milyon lira olması sebebiyle ilk kez bu kadar büyük para ikramiyesi dağıtılacağını vurgulamıştır.⁶⁹

2.5. Göçmenlerin Sayıları, Meslekleri ve Bulgaristan'dan Geldikleri Yerler

1950'lere kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmen sayısında gözle görülür bir azalmanın olması, gelecekte muhtemel büyük bir göç dalgasının adeta habercisi olmuştur. Şimşir'e göre; İkinci Dünya Savaşı ve ardından Bulgaristan'da rejim değişikliğinin olması, göçleri durdurmuş ve yeni Bulgar rejimi, Türklerin göç etmesine izin vermemiş, buna bağlı olarak da yurtdışına çıkışlar hemen hemen yasaklanmıştır.⁷⁰ Sander'e göre ise; bu durumun diğer bir nedeni, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgar hükümetinin geniş çapta iş gücü ihtiyacının olmasıdır. Bu nedenle de Türklerin göç etmesini engelleyici davranışlarda bulunmuşlardır.⁷¹ Böylece büyük bir birikim olmuş ve bu da çok sayıda göçmenin geleceğinin habercisi olmuştur.

Göçmenlerin sayılarına yönelik ilk açıklamasını da yapan gazete, Karaağaç muhacirhanesinde 2.230 kişinin bulunduğunu 1 Eylül 1950'den itibaren ülkeye 6504 aile halinde 24.947 kişinin geldiğini, bunların %40'ının erkek %60'ının kadın olduğunu belirterek Bulgarların işe yarayacak erkekleri göndermedikleri yorumunda bulunmuştur.⁷² 26 Aralık 1950 tarihli 34. sayısında göçmenlerin sayısına yönelik önemli açıklamalar yapan gazete, göçmenlerin tehcire başladıkları tarihten beri göçmen sayısının 48.000'i bulduğunu, Türk sınırının açılmasıyla 3 Aralık 1950 tarihinden itibaren göçmen sayısının 14.000 olarak tespit edildiğini ve 11.000 kişinin iskan yerlerine sevk edildiğini açıklamıştır.⁷³ 29 Aralık 1950 tarihli gazetede göçmenlerin sayılarının 55.000'e yaklaştığı haberi verilmiştir.⁷⁴ 1951 yılının Ocak ayı itibarı ile gelen göçmen sayısının 61.031'e ulaştığı belirlenmiş ve Şubat ayı içerisinde ise gelen göçmen sayısının 86.365'e çıktığı hakkında bilgi verilmiştir.⁷⁵ 6 Nisan 1951 tarihli 63. sayısında da gelen göçmenlerin 103.000 olduğu gazetede tespit edilmiş ve 1951 yılının yaz aylarında ise toplam 32.000 aile halinde 140.000 göçmenin geldiği belirtilmiştir.⁷⁶ Dev-

69 *Yeni Edirne*, 10 Kasım 1950, s. 3; *Yeni Edirne*, 26 Ocak 1951, s. 2.

70 Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 231.

71 Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1946)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1996, s. 73.

72 *Yeni Edirne*, 29 Eylül 1950, s. 4.

73 *Yeni Edirne*, 26 Aralık 1950, s. 1.

74 *Yeni Edirne*, 29 Aralık 1950, s. 1.

75 *Yeni Edirne*, 23 Ocak 1951, s. 2; *Yeni Edirne*, 20 Şubat 1951, s. 1.

76 *Yeni Edirne*, 6 Nisan 1951, s. 1; *Yeni Edirne*, 10 Temmuz 1951, s. 1.

let Bakanı Muammer Alakant, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada 8 Kasım 1951 tarihine kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye 37.351 aile halinde toplam 154.393 göçmen geldiğini söylemiştir.⁷⁷

1950-1951 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerden 9446 kişiye yapılan anket sonuçlarına göre; göçmenlerin %11.1'i kendi isteğiyle, %85.3'ü Bulgaristan'da yaşamının imkansız olduğundan, %3'ü göçe zorlanmaları sebebiyle Türkiye geldikleri tespit edilmiştir. Buna göre, %88.3'ü Bulgar baskı ve zulmünden kurtulmak için gelmiştir.⁷⁸

1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin meslek dağılımında en büyük grubu %82.6 ile çiftçi, ormancı, avcı ve balıkçılar oluşturmuştur. %9.8 ile mesleksizler, %4.8 ile sanatkarlar, madenciler ve inşaat işçileri, %0.9 ile teknik elemanlar ve serbest meslek sahipleri, %0.7 ile idareciler, %0.4 ile nakliyeciler ve %0.1 ile de satıcılar bulunmuştur.⁷⁹ Yeni Edirne Gazetesi de gelenler arasında çiftçilerin çoğunlukta olduğunu, ardından sanatkarların olduğunu bildirmiştir.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin Rumeli politikası ile Balkanlara yerleşen Türkler, zaman içerisinde Bulgaristan'ın birçok bölgesine dağılmışlardı. Bu sebeple göçmenlerin Bulgaristan'dan geldikleri yerler de farklılık göstermiştir. 1951 yılının ilk zamanlarında gelen göçmenlerin daha çok Plevne, Rusçuk, Varna bölgelerinden olduklarını belirten Yeni Edirne Gazetesi, Ocak ayının sonuna doğru gelen göçmenlerin daha çok Yenipazarlı'dan olduklarını dile getirmiştir.⁸¹

2.6. Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve İş Olanaklarının Sağlanması

Göçmenlerin yerleştirilmesi, 2510 sayılı İskân Kanunu'na göre yapılmıştır. Göçmenlerin yerleştirilmesi için en önemli görev göçmen olaylarının tanığı olan sınır şehri Edirne'ye verilmiştir. Edirne Valisi Emin Akıncı yaptığı basın toplantısında göçmenlerin yerleşmesi meselesine değinerek 300 ailenin yerleştirildiğini, göçmenlere tarla verildiğini, traktör verildiğini, tohum verildiğini ve iş imkanı sunulduğunu Yeni Edirne Gazetesi aracılığıyla duyurmuştur.⁸²

Toprak ve İskân Genel Müdürü, Yeni Edirne Gazetesi aracılığıyla göçmenlerin yerleştirilmesi üzerine göçmenlerin barınması için verdiği beyanatta, 5.000 göçmen

⁷⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, 14.11.1952.

⁷⁸ Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 248.

⁷⁹ Filiz Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)," *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:14, 2013, s. 125.

⁸⁰ *Yeni Edirne*, 9 Aralık 1950, s. 2; *Yeni Edirne*, 15 Mayıs 1951, s. 2; *Yeni Edirne*, 19 Haziran 1951, s. 2.

⁸¹ *Yeni Edirne*, 23 Ocak 1951, s. 2; *Yeni Edirne*, 30 Ocak 1951, s. 1.

⁸² *Yeni Edirne*, 3 Ağustos 1951, s. 1-3; *Yeni Edirne*, 9 Ekim 1951, s. 1-3; *Yeni Edirne*, 2 Kasım 1951, s. 3; *Yeni Edirne*, 9 Kasım 1951, s. 3.

ailesine tarla ve ev yeri verildiği, evlerin 1 odadan oluşup göçmenlerin durumuna göre bir ahır veya dükkandan ibaret olacağını açıklamıştır.⁸³ İlerleyen süreçte bu tarz bir evin doğru olmayacağı kanaati ile oda sayısının 2'ye çıkarılmasına karar verilmiştir.⁸⁴ Lalapaşa'daki göçmen evlerinin bittiğinin müjdesini veren Yeni Edirne Gazetesi, Edirne'de toplam 250 ev yapılacağını ve belli semtlerine 67 tane göçmen evi yapılacağını belirtmiş ve bir ay içerisinde de bu evlerin temelini atılacağı haberini vermiştir.⁸⁵ Bir hafta içerisinde 19 ev inşaatına daha başlanılacağını belirten gazete, bu evlerin tahminen Eylül ayında teslim edileceğini bildirirse de evler, Kasım ayında kura ile göçmenlere dağıtılmıştır.⁸⁶

Sonuç

Coğrafi anlamda yer değişimi olarak bilinen göç, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik etkileri nedeniyle ülkelerin kaderine etki etmiştir. Türk tarihinin hemen her döneminde izleri görülen göç olgusu, beraberinde göçmen meselesini ortaya çıkarmış ve bu durum Cumhuriyet döneminde de önemli iç ve dış sorun olarak karşımıza çıkmıştır.

Bulgar Hükümeti'nin 10 Ağustos 1950'de Bulgaristan'daki iki yüz elli bin Türk'ü üç ay içerisinde göçmen olarak kabul etmesi için Türkiye'ye yönelik bir nota vermesi üzerine Bulgaristan Türklerinin göçü başlamıştır. 2 yıllık zor bir süreç olan 1950-1951 göçü, Bulgar hükümetinin vizesiz göçmen sokma faaliyetleri sonucunda Türk hükümetinin sınır kapatma politikasını uygulamasına neden olmuştur. Bulgaristan'ın baskıcı tavrı ile birlikte göçmenlerin yaşadığı zorluklar, yaşanan dramı arttırmıştır. 1950-1951 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 154.393 göçmen gelmiştir. Türk topraklarına ilk ayak bastıkları yer olan Edirne'ye gelen göçmenler geçici olarak misafirhanelere yerleştirilmişler sağlık kontrollerinin ardından kalıcı olarak yerleştirilecekleri yerlere gönderilmişlerdir. Göçmenlere yurtiçi ve yurt dışından birçok yardım faaliyeti yapılmıştır.

Bu dönemde Türkiye ile Bulgaristan ilişkileri, karşılıklı notaların verildiği göç sorunu ile şekillenmiştir. 1950-1951 göçünün ardından hafifleyen göç dalgası, 1968 Yakın Akriba Göçü ve 1989 Göçü ile devam etmiştir.

Türk basın hayatında önemli bir yere sahip olan yerel gazeteler, güçlü bir iletişim sağlamakla birlikte dönemin olaylarını aktarmada da önemli bir haber kaynağı

83 *Yeni Edirne*, 10 Temmuz 1951, s. 2.

84 *Yeni Edirne*, 11 Eylül 1951, s. 1.

85 *Yeni Edirne*, 2 Kasım 1951, s. 3; *Yeni Edirne*, 13 Haziran 1952, s. 2; *Yeni Edirne*, 8 Temmuz 1952, s. 1.

86 *Yeni Edirne*, 15 Temmuz 1952, s. 2; *Yeni Edirne*, 18 Kasım 1952, s. 1.

olmuştur. Hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet döneminde Edirne yerel gazetelerinden biri olan Yeni Edirne Gazetesi, 1950-1951 göçünde kamuoyunu bilgilendirme görevini layıkıyla yerine getirmiş ve bu konuda, Edirne ve çevresindeki halkı gelişmelerden günü gününe haberdar etmiştir. Kimi zaman göçmenlerin Edirne'deki durumlarını psikolojik açıdan aktaran Yeni Edirne Gazetesi, kimi zaman da göçmen meselesinde hükümet politikalarına yer vermiştir.

Edirne, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olması sebebiyle tarih boyunca Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerde her zaman önemli bir rol oynamıştır. 1950-1951 göçünde Edirne, göçmenlere yardım faaliyetleri ile göçmenlerin yerleştirilmesinde gösterdiği gayretli ve başarılı çalışmalar ile bu rolünün hakkını vermiştir.

Kaynakça

Akşam Gazetesi, 29 Eylül 1950.

Alp İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.

Bakal Hülya, *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, Afa Yayınevi, İstanbul 1970.

Bıyıklıoğlu Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Bılar Ender, *Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006)*, C.1, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 2006.

Can Cahit Cemil; Bilal Ender, *Edirne Bibliyografyası*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne 2009.

Çolak Filiz, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)," *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:14, 2013, s.113-145.

Duman Önder, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010.

Er Turgut, *Türkiye'de Basın-Yayın ve Tanıtma*, Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

Garabedian Agop, "1950'li-1970'li Yıllar Arası Bulgar-Türk İlişkilerinde Göçmen Sorunu", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, s.413-416, Eskişehir 2005.

Geray Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1962.

Gerçek Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği (1831-1931)*, İstanbul Matbuat Cemiyeti Yayınevi, İstanbul 1931.

Hacıoğlu Sevim, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi: (1944-1989)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2002, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Halaçoğlu Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

İpek Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Özgür Ulvi, *Bulgaristan Türkleri'nin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Sander Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1946)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1996.

Şahingiray Özel, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Şimşir Bilal, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, 14.11.1952.

Yeni Edirne Gazetesi, (1 Eylül 1950-11 Ağustos 1953).

Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübâdil Göçmenler*

Cengiz PARLAK**

Özet

Girit'ten Türkiye'ye göçler Lozan Görüşmeleri sırasında, 30 Ocak 1923'te imzalanan Mübâdele Protokolüyle düzenli bir şekilde yapıldı. Mübâdele Protokolü çerçevesinde 1923 yılı Kasım ayında nüfus değişimi başladı. Mübâdele çerçevesinde Çanakkale ve çevresinde iskân edilmek üzere Giritli mübâdiller deniz yoluyla bölgeye getirildiler. Girit mübâdilleri Çanakkale merkez, Ayvacık ve Küçükkuyu bölgelerine yerleştirildiler. Mübâdillere Türk Devleti tarafından iskân bölgelerinde tarım arazileri ve ticarethâneler verildi. Bu gayrimenkullerde ziraat yapıp ve ticaretle meşgul olan Giritli mübâdiller, yeni vatanlarında yaşamlarını sürdürmeye başladılar.

Anahtar Kelimeler: Girit, Çanakkale, Mübâdele, Mübâdil, Göç, Göçmen

Cretan Immigrants Settled in Çanakkale and Its Counties

Abstract

The migrations from Crete to Turkey were regularly done according to the Population Exchange Protocol signed on January 30, 1923 during the Lausanne Peace Talks. The population exchange started in the November of the year 1923 within the frame of the Exchange Protocol. Cretan immigrants were brought to Çanakkale and its environs by sea to be resettled in the region within the frame of the Population Exchange. These Cretan immigrants were settled in the regions of Çanakkale, Ayvacık and Küçükkuyu. Agricultural estates and trading

* Bu makale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2004 yılında hazırlanmış olan "Girit'ten Çanakkale'ye Göçler" adlı Yüksek Lisans tezinin özetlenmiş halidir.

** Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cparlak@comu.edu.tr

houses were given to the immigrants in the settlement regions by the Turkish State. The Cretan immigrants started to maintain their lives in their new homeland by engaging in agriculture and trade in these estates.

Keywords: Crete, Çanakkale, Population Exchange, Immigrant, Migration, Settlers

Giriş

1821 Mora isyanı, Yunan Devleti'nin kuruluşunu hazırladı. Bu isyan sırasında Mora'nın Müslüman nüfusu azalmaya başladı ve 1829 Edirne Antlaşması'yla buradaki Müslümanlar mecburi bir göçe tabi tutuldular.¹ Bu antlaşmadan bir yıl sonra, Şubat 1830'da yapılan Londra Antlaşması'yla, Yunan Devleti kuruldu. Kurulduğunda 800.000 nüfusu olan Yunanistan, insan sayısını arttırmak amacıyla, arkasına Avrupa devletlerini alarak, Osmanlı topraklarında Osmanlı Devleti aleyhine dernekler kurdu ve oradaki Rumları ayaklandırıp "Enosis" çatısı altında birleştirme faaliyetine girişti. Yunan Devleti Mora'da, Osmanlı Devleti'nin Müslüman ahalisine baskılar yaparak onları göç ettirmeye başladı. Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalı devletlerin toleranslarıyla, Girit adasında da birleşme politikası uygulanarak Girit Yunanistan'a bağlanmaya çalışıldı. 1866 yılından 1897 yılına kadar Girit içerisinde çıkan isyanlarda, Girit'teki müslim tebaa göçe zorlandı.²

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonrasında Girit muhtariyet kazandı. Fransa'nın teklif ettiği ve İngiltere'nin de destek verdiği, yirmi altı maddelik "Girit Vilâyeti Muhtariyet İdaresi Teşkilâtına Dair Nizamname", Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletler arasında 18 Aralık 1897 yılında imzalanarak kabul edildi. Bundan sonra Girit Osmanlı hâkimiyetinde muhtar bir vilâyet oldu.³ Girit muhtariyet kazandıktan sonra, Avrupalı devletler, Yunanistan'ın düşüncelerini destekleyen bir kararla yeni Girit yönetimine Yunan Kralı'nın ikinci oğlu Prens Georges'u getirdiler.⁴ Adanın yeni yöneticisini istemeyen Osmanlı yönetimi, Goltz veya Kara Todori paşaları, adanın yönetimi için aday gösterdi.⁵ Fakat bütün bunlara rağmen Prens Georges, 1898'da başa geçti ve Gi-

1 Ahmet Cevat Eren "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, S.1, İstanbul 1966, s. 12.

2 Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 237-245.

3 A. Nühket Adıyeke-Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihî Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, SAEMK Yayınları, Ankara 2002, s. 22-25.

4 Mithat Işın *Tarihte Girit ve Türkler*, T.C. Askeri Deniz Matbaası (374 sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi ilavesidir), İstanbul 1945, s. 58-60; Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, Çev. Halim İnal, Ayraç Yayınları, Ankara 2002, s. 20-26.

5 Cemal Tukin, *Girit*, İA, IV, İstanbul 1945, s. 801.

rit genel meclisini oluşturdu. 1899 Girit Kanûn-i Esâsisi'ne göre Prens, yürütmenin başıydı.⁶

Girit Kanûn-i Esâsisi'ne göre hiçbir kimse ayrıma tabi tutulmayacak ve herkesin hakları aynı derecede korunacaktı. Din ve ırk ayrımı, iş ve meslek seçiminde etkili olmayacaktı. Fakat olaylar bu kanuna göre gelişmedi. Prens Georges, köylerinden kente göç etmiş olan müslim tebaanın tekrar köylerine göç etmeleri için başa geçtikten sonra herhangi bir çalışmada bulunmadı. Hatta parası biten müslim tebaanın adadan ayrılmalarını da engellemedi.⁷ Meclisin de yapısı göz önüne alındığında ve dış dünyadan gelen desteğin Hristiyanlardan yana olduğu düşünüldüğünde, Müslümanlar için hiçte olumlu gelişmeler gerçekleşmedi. Hristiyanlar, göçe zorlanan Müslümanların mallarını ve topraklarını ucuza veya zorla ellerinden aldılar. Bütün bunları adadaki Avrupalı devletlerin konsoloslarına şikâyet eden Müslümanlar, bu makamlardan yeterince tatmin edici cevaplar alamıyorlardı.⁸

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası dönemde başlayan yoğun göç dalgasından itibaren XX. yüzyılın başlarına kadar, Girit'ten Osmanlı vilâyetlerine yaklaşık olarak 175.900 kişi göç etmişti.⁹ Yaklaşık 25-30 yıllık bir dönem içerisinde böyle bir sayı ortaya çıktığı düşünüldüğünde ve adanın müslim tebaa nüfusunun verilen istatistiklerde gittikçe düştüğü göz önüne alınırsa, belgelere bakıldığında da Osmanlı vilâyetlerine gelen Giritli muhacirlerin bu rakama yaklaştığı görülmektedir.

1897 Osmanlı-Yunan savaşının ardından, adada müslim tebaa için tehlike arttı. Girit'in kıyı şehirlerinde perişan halde yaşayan müslim tebaanın adadan ayrıldıktan sonra Anadolu'da en önemli yerleşim yerleri, Ege denizi kıyıları olmuştu.¹⁰ Aydın vilâyeti ve çevresi Giritli göçmenlerin tercih ettikleri yerlerin başında geliyordu ve onlar için oldukça uygun bir yerleşim alanıydı. Göçmenler Girit'teki zeytinciliği ve bağıcılığı bu topraklarda daha iyi yapabileceklerini düşünüyorlardı. Bundan dolayı Aydın ve çevresini ikinci vatan olarak gördüler. Fakat buradaki göçmen artışı bölgede yeni huzursuzlukların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu gelişme, göçmenlerin yeni yerlere yönlendirilmelerini gerektirdi. 1899 yılında Girit'ten hicret etmekte olanların sayısının 30 bini geçeceği ve gelecek bu nüfusun İzmir şehrinde işsizliğe yol açması

6 A. Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 212.

7 BOA, Y.PRK.TKM. No: 41/73, 3 Nisan 1899; Ayrıca Bkz. Adıyeke, *a.g.e.*, s. 265.

8 Berlin Sefareti'nden 14 Temmuz 1902'de Hariciye Nezareti'ne gönderilen ve Post Gazetesi'nde, Girit Müslümanları hakkında Hristiyanlar tarafından reva görülen ahvale dair yayınlanmış makalenin tercümesi, BOA, HR. SYS., No: 42/15, 25 Temmuz 1902; Ayrıca Bkz. Adıyeke, *a.g.e.*, s. 266.

9 Sawsan Agha Kassab, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilâyetlerine İskân Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 698.

10 Johann Strauss, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri", *Türk Tarih Kongresi(11. Ankara 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 2105-2107.

sonucu, aç ve işsiz olan bu muhacirlerin, şehirdeki Hristiyan bakkal ve fırınlara saldırarak büyük bir kargaşa yaratmaları riski ortaya çıktı. Bundan dolayı İstanbul'dan para istenerek Giritli göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanarak Derne, Bingazi, Konya, Marmaris sahili, Adana ve Beyrut gibi yerlere sevk edilmeleri istendi.¹¹ Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Giritli göçmenleri ve diğer göçmenleri yerleştirirken onların isteklerine önem verdiği kadar kendi imkânlarını da göz önünde bulundurmuydu. İskâna elverişli arazilere göçmenleri yerleştirmişti.

1900 yılı nüfus sayımlarına göre Girit'te Müslümanların sayısı 33.496, Hristiyanların 269.319 olarak görülmüyordu.¹² Fakat baskılar ve göçler Giritli müslim tebaanın sayısını gittikçe azalttı. 1900 yılından sonra 1911'de yapılan nüfus sayımı neticesinde Müslüman nüfus 27.852, Hristiyan nüfus 307.812 olarak tespit edildi.¹³

Balkan Savaşlarında büyük bir toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913 yılında bu savaşların sonunda imzalanan "Londra Barışı"nın dördüncü maddesine göre Girit üzerindeki bütün haklarından Avrupalı büyük devletler lehine vazgeçti. 14 Aralık 1913 yılında Yunan Kralı, Girit'in Yunanistan'la birleştiğini dünyaya bildirdi.¹⁴ Adayı tamamen egemenlikleri altına almalarına rağmen Yunanlılar, Girit'te müslim tebaaya rahat vermiyorlardı. Azınlıkta kalan Türklerin yaşama hakları gittikçe kısıtlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde Giritli Türkler çok büyük sıkıntılar çektiler. Fakat bu sıkıntı, Milli Mücadelemizin kazanılması ve Lozan Antlaşması'na bağlı olarak imzalanan Türk-Rum Mübâdelesi ile tamamen son buldu.¹⁵

Lozan Görüşmeleri ve Türk-Yunan Ahali Değişimi ve

Çanakkale'ye Getirilen Giritli Mübadil Göçmenler

I. Dünya Savaşı ve daha sonra Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan Türk toplumu, kendini dünya devletlerine resmi olarak kabul ettirmek için, Lozan Barış Görüşmeleri'ne giderek bu toplantılarda kendi hakkı olan toprakları ve sınırları, dünya kamuoyuna ilan etti. Bu konuların dışında bir de toplumsal yönden önem taşıyan göç ve göçmen sorunu vardı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Yunanistan'da başlayan göç olayları, Lozan Barış Görüşmeleri'nde ele alındı.

11 BOA, MV, No: 97/62, 18 Mayıs 1899.

12 Strauss, *a.g.m.*, s. 2107; Ayşe N. Adıyeke, *Girit'in Yunanistan'a İlhakı Sırasında Girit'teki Türkler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 90.

13 Adıyeke, *Girit'in Yunanistan'a İlhakı*, s. 89.

14 Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu-Belgeler*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. XXII; Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 337.

15 Mehmed Mâcid, Girit Müslüman halkının durumunu yorumlarken. "... *Girit'te kalan 30,000'den fazla Müslüman'ı muhakkak bir katliamdan kurtaran tek bir tedbir varsa, oda, mübadele mukavelenamesi olmuştur.*" diyordu. Bkz. Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu- İlhan Şahin, Tercüman 1001 Temel Eserler, İstanbul 1977, s. 50.

30 Ocak 1923'te Lozan Antlaşması içerisinde, Yunan ve Türk Halklarının Mübâdelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, E.K. Venizelos, M. İsmet, D. Caclamanos, Dr. Rıza Nur ve Hasan imzalarıyla kabul edildi.¹⁶ Sözleşmenin ilk maddesinde, değişimin hangi topluluklar üzerinde yapılacağı belirtilmişti. Buna göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübâdelesine (exchange obligatoire) girilecekti. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadan Yunanistan'a dönüp yerleşemeyeceklerdi.

Kabul edilen sözleşmeden sonra belirlenen tarihte mübâdeleye başlanamadı. Her iki ülkede diğer iç ve dış sorunlarıyla ilgileniyordu. Türk Hükümeti, sınırları dâhilinde yeni bir yönetim şekli tesis etmek için çalışıyor ve iç tehditlere karşı tedbirler alıyordu. Yunan Hükümeti de sınırları dâhilinde, Türklere karşı kaybedilen savaşın sorumlularını yargılıyordu. Ayrıca Anadolu'dan kaçıp gelen Rum muhacirlerin yarattığı toplumsal sorunlarla da ilgileniyordu.¹⁷

Mübâdele Hazırlıkları

Türk hükümeti, ülkenin içinde bulunduğu bu sorunların yanında, gelecek olan mübâdillerin sorunlarını çözmek için yapılacak en iyi uygulamanın, bir vekâlet kurarak muhacir ve mübâdil işlerinin bu makam tarafından yürütülmesini uygun görmüştü. Bu vekâletin adı, Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti olacaktı.

13 Ekim 1923'te Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti kuruldu.¹⁸ Bu vekâletin ilk bakanı olarak, 20 Ekim 1923'te TBMM'de yapılan seçimlerde İzmir mebusu Mustafa Necati Bey göreve getirildi.¹⁹ Kendisi bu görevde 6 Mart 1924 yılına kadar kaldı.²⁰ 8 Kasım 1923 günü de, yirmi maddelik Mübâdele, İmâr ve İskân Kanunu kabul edildi.²¹

16 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, C. II, Takım: 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 95; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları C.I (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 183.

17 M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 7-45.

18 Mübâdele İmar ve İskân Vekâletinin İhdasına dair kanun için Bkz. *Düstur*, C.V, 3. tertip, İstanbul 1931, s. 380; Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 25-28.

19 *TBMMZC*, Devre: II, İçtima: I, C.II, s. 826.

20 İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul 1968, s. 34-35; Ayrıca Mustafa Necati Hakkında geniş bilgi için Bkz, *Mustafa Necati Sempozyumu*, (Kastamonu 9-11 Mayıs 1991), Ankara 1991; Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*, Ankara 1990; M. Rauf İnan, *Mustafa Necati- Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1980.

21 *Düstur*, c.V, 3. tertip, İstanbul 1931, s. 407-410.

Türkiye Büyük Millet Meclisi çıkardığı bu önemli kanunla mübâdillerin nasıl taşınacağını, korunacağını ve iskân edileceğini belirledi. Fakat asıl iş bundan sonra pratikte görülecekti. Türk Hükümeti ve Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti, mübâdilleri taşıma, iskân ve toplumsal hayata adapte edecek organizasyonlarını yapmak için gerekli devlet kurum ve kuruluşlarının yanı sıra, özel şirketlerle anlaşmalar yapmalıydı.

Mübâdillerin Taşınması

Mübâdilleri bulundukları mahallerden Türkiye'ye getirme işi mübâdelenin zor aşamalarından biriydi. En ucuz ve sağlıklı yapılması gereken nakliyat tercih edilmeliydi. Muhtelit Mübâdele Komisyonu Türk üyesi Haydar Bey ile bir gazetede yapılan görüşmede, kendisi, taşımanın deniz ve kara yoluyla yapılacağını söylemişti.²²

Mübâdele Başlamadan Önce Girit'teki Müslümanların Durumu

1922 yılının sonundan itibaren Anadolu'dan Yunanistan'ın ana topraklarına ve çeşitli adalarına kaçan Rum muhacirler, oralara ulaştıkları andan itibaren, Müslümanların hayatları üzerinde baskılar gittikçe artmaya başladı. Bu baskılar Girit adasında oldukça fazlaydı. 1928 yılında yapılan Yunanistan nüfus sayımında Girit'e, Anadolu mağlubiyeti üzerine gelen muhacirlerin sayısı 32.671, adanın diğer nüfusu da 353.756 olarak verilmişti.²³ Yaklaşık %10'luk Rum muhacir artışı, ada içerisinde Türklerle karşı tepkinin iyice artmasına neden oldu. Gelen bu Rum muhacirler nasıl ve nerelerde iskân ettirilecekti? Türklerin evlerinin ve mallarının bir kısmı bu muhacirlere dağıtılarak ya da verilerek sorun çözülmeye çalışılmış, fakat Müslümanların yersiz yurtsuz kalması Yunan makamları ve Rumlar tarafından pek dikkate alınmamıştı.²⁴

Yunanistan'da Müslümanlar aleyhinde başlayan ve gittikçe artan baskılar ve mallarına el koyma olayları üzerine, Muhtelit Mübâdele Komisyonu Türk üyesi Tevfik Rüştü Bey, Yunan delegasyon reisine bir mektup yazarak, Müslümanların el koyulan mallarının iadesi hakkında tedbirler alınmasını bildirdi. Hatta Muhtelit Komisyon Riyaseti'ne de müracaat etti. Yunan heyeti ile yaptığı görüşmede, üyeler bu konu hakkında gerçekten üzüntülü olduklarını söylemişlerdi. Tevfik Rüştü Bey, Yunan üyelerle konuşarak onlara, eğer buradaki Müslümanların durumu Türkiye'de duyulursa, Yunanistan'da Müslümanlara karşı olan hareketlerin, Türkiye'de mübâdeleyi bekleyen Rumlara karşı olabileceği ve her iki durumun önüne geçmek için lüzum görülen tedbirlerin alınması gerekliliğini söyledi. Daha sonra Yunan heyetinden Tevfik Rüştü

22 30 Eylül 1923 tarihli Vatan Gazetesi'nde "Mübadeleye Pek Yakında Başlanacaktır" başlıklı yazı için Bkz. Yücel Demirel, "Mübadele Dosyası", *Tarih ve Toplum*, S.125, İstanbul 1994, s. 52

23 N. J. Svoronos, *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları*, Çev. M. Galip, Ankara 1935, s. 32.

24 *Tanin*, 28 Ağustos 1923.

Bey'e gelen bir tezkerede, Yunan Hükümeti'nin, mübâdeleyi bekleyen Müslümanların şiddete uğratılmamaları için valileri ve jandarma kumandanlıklarını bilgilendirdiği, şiddete başvuranların Yunan makamları tarafından cezalandırılacağı belirtilmişti. Tevfik Rüştü Bey bütün bu gelişmelerden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni haberdar etti.²⁵

Türkiye'deki gazeteler de Yunanistan'da ve Girit'te Müslümanlara karşı yapılan baskı ve zulüm olaylarını yayınlayarak Türk halkını bilgilendiriyorlardı. İzmir gazetelerinden Ahenk, Girit'te Müslümanlara yapılan haberlerden sıkça söz ediyordu. Kandiye'den verdiği bir habere göre, Müslümanların evlerinde silah olup olmadığına bakmak bahanesiyle yapılan aramalarda, Müslüman halkın eşyaları çalınıyor ve direnen ev sahipleri dayaha maruz kalıyor ve hapse mahkûm ediliyorlardı. Girit'i terk edecek Müslümanlara, Yunanlılar tarafından evlerinin anahtarlarını kendilerine teslim etmeleri tebliğ ediliyor ve Müslümanların mallarının tasarruf hakkı ellerinden alınıyordu. Gazete aynı haberde şöyle devam ediyordu:

*“Yunanlıların zâlimâne hareketlerine dayanamayarak köylerini terk edip büyük şehirlere ilticâ etmiş bulunan binlerce Müslümân kardeşlerimiz ilk fırsatta anavatanına kavuşmak üzere tedârükâtta bulunmaktadırlar.”*²⁶

Girit'te bulunan Müslümanların yaşamak için gerekli olan evleri ellerinden alınırken bir de karınlarını doyuracak gelirlerinden mahrum bırakılıyorlardı. Kiraladıkları ev, mağaza ve toprak gibi yerlerin kira gelirlerine el konuluyor ve Müslümanlar aç kalmaya terk ediliyorlardı.²⁷ Yunan Hükümeti Müslümanlara yapılan adaletsizliklerin ve mezalimlerin düzeltilceğini, onların haklarının korunacağını belirtiyor fakat yeterince uygulamaya koymuyordu.²⁸

Mübâdeleye Tabi Giritli Göçmenlerin Türkiye'ye Getirilişi

Muhtelit Mübâdele Komisyonu üyesi Tevfik Rüştü Bey, 22 Ekim 1923'te Atina'dan, İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne gönderdiği raporunda, sevkياتın nerelerden ve ne kadar süre içerisinde başlayacağına dair şu bilgiyi veriyordu:

*“Düinkü ictimâda önümüzdeki Mayıs'a kadar yalnız Şark-ı Makedonya ve Girit halkının ve Selanik'te toplanmış olanların ve Yenişehir'deki elli altmış ailenin nakline karar verilmiştir. Bunların şekl-i nakli önümüzdeki ictimâda konuşulacaktır.”*²⁹

²⁵ BCA, MGM, 30.10/123.874.30, 22 Ekim 1923.

²⁶ Ahenk, 22 Temmuz 1923.

²⁷ Ahenk, 2 Ağustos 1923; 14 Ekim 1923.

²⁸ Tanin, 30 Ağustos 1923-4 Ekim 1923.

²⁹ BCA, MGM, 30.1.0/123.874.30, 22 Ekim 1923.

Bu bilgiden anlaşıldığına göre mübâdele, ilk önce büyük baskıların olduğu ve Müslüman halkın hukuksuz davranışlara maruz kaldığı ve yığılmaların arttığı kıyı şehirlerinden başlayacaktı. Önceden de söz ettiğimiz gibi Teselya, Girit ve Selanik'te Müslüman halk köylerinden kovulmuş, şehirlere sığınmış ve iskelelerde bir yığılma meydana gelmişti. Girit'teki Yunanlıların baskıları ve hukuksuz davranışları, Giritli mübâdil Müslümanların mallarının değerini tam belirleyemeden yola çıkmalarına ve belki de onların, Türkiye'de aynı nitelikte mal alamamalarına neden oldu. Bu şartlar altında Yunanistan ve Girit'ten Türkiye'ye göç başladı.

Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti ve Hilâl-i Ahmer tarafından yapılan hazırlıklar devam ederken Yunanistan'dan ve Girit'ten mübâdil ve göçmenler gelmeye başladı. Türk gazeteleri de gelecek olan mübâdil ve göçmenlerin haberlerini vermeye başladılar³⁰. İzmir gazetelerinden *Ahenk* Aralık 1923'te verdiği haberde, Hanya'dan Bahrice-dit vapuruyla 1.027 muhacirin hareket ettiğini bildiriyordu. Hanya'dan hareket eden bu kabile, emniyetli bir şekilde 4 Aralık 1923'te İzmir'e gelerek Kılazumen tahaffuzhanesinde yetkililer tarafından karşılandı. Yolculuk esnasında bir doğum gerçekleşmiş ve 1.027 olan mübâdil sayısı 1.028'e çıkmıştı. Haberin devamında şöyle deniliyordu:

*"Kardeşlerimiz tahaffuzhânedeki me'mûrîn ve İzmir'den giden muhâcir yurdu heyeti tarafından hürmetle istikbâl olunmuşlardır. Karaya çıkanlar vatanın hür ve mes'ûd topraklarını öperek Allah'a hamd eylemişlerdir. Bu manzara karşısında gözyaşları dökülmüştür. Kardeşlerimize sıcak yemekler tevzî olunmuş veistirâhâtları te'min edilmiştir. Bu gün selamete Ayvalık'a gideceklerdir. Kardeşlerimizin ahvâl-i sıhhiyeleri hamd olsun pekiyidir ve inşallah dâimâ iyi olacaktır. Galibâ vakt-i muvâsalatın buraca ma'lûm olmamasından ileri gelmiş olacak ki kardeşlerimize sigara yetiştirilememiştir. Vapurdan çıkanlar hep tütünsüzlükten üzüldüklerini söylüyorlardı."*³¹

Gazetelerde Girit'ten gelecek olan vapurlarla ilgili haberler artmaya başlamıştı. *Tanin* gazetesi Rize Vapuru'nun mübâdil ve muhacir yüklü olarak Kandiye'den hareket ettiğini yazıyordu.³² *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi de 7 Kânun-ı sâni 1924'te verdiği haberde, Rize Vapuru'nun 700 nüfus ve 400 ton eşya ile Erdek iskelesine ihraç yaptığını bildiriyordu.³³

1924 yılının ilk ayında Giritli mübâdiller ve mübâdeleye gayri tabi göçmenler Anadolu'ya gelmeye başladılar. Ocak ayı içerisinde Bursa, Mudanya ve civarına, Kandiye'den içlerinde yağcı, zeytinci, kunduracı, dokumacı, marangoz gibi meslekle-

30 Gelecek hafta içerisinde Selanik ve Hanya'dan üç bin mübâdil göçmenin gönderileceği Atina'daki muhabir tarafından bildiriliyor. *Tanin*, 23 Teşrin-i sâni 1923.

31 *Ahenk*, 3 Kanûn-ı evvel 1923, 4 Kanûn-ı evvel 1923.

32 *Tanin*, 28 Kanûn-ı evvel 1923.

33 *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Kanûn-ı sâni 1924.

re sahip 2.800 mübâdil ve muhacir getirilmiş ve yerleştirilmişti.³⁴ Ocak ayı içerisinde İmâr ve Mübâdele Bakanlığı Müsteşarı Ömer Lütfü Bey'in verdiği beyanata göre, Girit içerisinde Kandiye, Resmo, Hanya ve İstiya'da nakledilmeyi bekleyen 14 bin kişi bulunuyordu. Bunların içinden Darıca'ya ve Erdek'e nakledilecek olan 2.500 kişi için, Türkiye ve Trabzon vapurlarının görevlendirildiği, bundan sonra Girit'ten geleceklerin bir kısmının Ayvalık ve Edremit, bir kısmının Mudanya Gemlik, diğer bir kısmının da Erdek, Güllük ve Bodrum mıntıkalarına naklolunacağı belirtilmişti.³⁵ Ocak ayı içerisinde, Kandiye'den Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti'ne imzasız olarak gelen bir telgrafta, Kandiye'de 9.000, Hanya'da 4.000, Resmo'da 2.600 ve İstiya'da 633 muhacir bulunduğu bildirildi³⁶ ve vekâlet bu rakamların doğru olup olmadığı hakkında bilgi almak için, Kandiye'de bulunan Türk Sevkıyat Reisi Mustafa Bey'e telgraf çekti³⁷. Ocak ayı başında Girit irkab iskelelerinden Türkiye'ye doğru vapurlar, mübâdil ve muhacir yüklü olarak yola çıktılar. Türkiye Vapuru Ocak ayının beşinde 1.070 kişilik bir katile ile Bodrum'a doğru hareket etti. Trabzon Vapuru da 1.245 kişilik bir katile ile Kandiye'den Güllük'e doğru yola çıkmıştı. Bu vapurlar göçmenleri Türkiye iskelelerine bıraktıktan sonra tekrar Girit'e gidip orada bulunan 3.000 kişiyi de Anadolu'ya taşıyacaklardı.³⁸

Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti'nden, Ocak ayı sonu itibariyle gazetelere verilen beyanata göre, Türkiye Vapuru İstiya'da irkab iskelesinde Darıca'ya gitmek üzere yükleme yapıyordu. Sulh Vapuru Resmo ve Hanya'dan aldığı 1.450 mübâdil ile Güllük'e doğru hareket etmişti. Sakarya Vapuru da Kandiye'de bulunan 3.500 mübâdili alıp Mersin'e çıkarmak üzere, 28 Ocak 1924'te İstanbul'dan Kandiye'ye doğru hareket etmişti.³⁹ 19 Ocak 1924'te Erdek'e Trabzon Vapuru'yla 1.245 Kandiye'li mübâdil geldi. Mübadillerin arasında 4 muallim, 223 ziraatçı, 2 kasap, 1 saraç, 3 eshâb-ı emlâk, 3 kahveci, 4 nalbant, 1 berber, 1 arabacı, 3 sabuncu, 3 bakkal, 1 kâtip, 1 bıçakçı, 1 kunduracı, 1 kayıkçı, 1 debbağ ve bir miktar işçi bulunuyordu. Misafirhane bu mübadillere yemek, çorba vesaire verilmişti. Aynı gün akşamüstüne kadar ihraç muameleleri tamamlanmıştı.⁴⁰

Şubat ayı içerisinde de Yunanistan'dan ve Girit'ten Anadolu'ya mübâdil ve göçmenler gelmeye devam etti. Ocak ayı sonunda Girit'ten Darıca'ya, 150 ailesi İstiya'dan

34 İleri, 12 Kanûn-ı sâni 1924.

35 İleri, 15 Kanûn-ı sâni 1924.

36 BCA, TİGM, 272.1.1/17.72.1, 9 Kanûn-ı sâni 1924.

37 BCA, TİGM, 272.1.1/17.72.1, 11 Kanûn-ı sâni 1924.

38 Hâkimiyet-i Milliye, 17 Kanûn-ı sâni 1924; Ayrıca Hâkimiyet-i Milliye'nin 7 Kanûn-ı sâni 1924 tarihli sayısında, Türkiye Vapuru'nun 1.300 kişi ile Bodrum'a doğru hareket ettiğini, Trabzon Vapuru'nun ise 1.200 kişi ile yola çıktığı haber verilmişti. Hâkimiyet-i Milliye, 7 Kanûn-ı sâni 1924.

39 İleri, 31 Kanûn-ı sâni 1924.

40 İleri, 31 Kanûn-ı sâni 1924.

ve 93 ailesi de Hanya'dan olmak üzere toplam 901 kişilik bir kafilе hareket etmişti.⁴¹ 901 kişilik kafilе, 9 Şubat 1924'te Darıca'ya varmış ve ahali tarafından merasimle karşılanmıştı.⁴² Ayrıca Ocak ayı sonunda Hanya'dan Türkiye Vapuru'yla 2.500 kişilik bir kafilе İstanbul'a doğru hareket etti.⁴³ Şubat ayı içerisinde, Kandiye'den Mersine Sakarya vapuruyla 3.000 kişilik bir kafilе geldi. Mersin ve Tarsus'ta iskân edilecek olan 1.500 kişi, Mersin'deki misafirhanede üç gün dinlendikten sonra emvâl-i metruke hanelerine iskân olundular. Diğer 1.500 kişinin 500'ü, İçel civarına, 1.000 kişi de Taşucu limanına sevk edildi.⁴⁴

Mübâdeleye Tabi Giritli Göçmenlerin Çanakkale'ye Getirilişi

1923 yılının Aralık ayından itibaren Giritli mübâdil ve göçmenler Türkiye'ye gelmeye başladılar. Muhtelit Mübâdele Komisyonu Tefvîk Rüştü Bey de Giritli mübâdil ve göçmenlerin en geç 1924 Mayısına kadar sevk işlemlerinin tamamlanacağını önceden Türk Hükümeti'ne bildirmişti. Giritli mübâdillerin, Aralık, Ocak ve Şubat döneminde oldukça büyük bir bölümü Anadolu'ya sevk edildi. Ada içerisinde az bir göçmen kalmıştı. Fakat Giritli mübâdiller, bazı vapurlara binmek istemiyorlardı. Çünkü bu vapurların Türkiye'de kendileri için verimli olmayan yerlere gideceklerini düşünüyorlar ve başka vapurlara binmek istiyorlardı. Bu tür olaylar vapurların geç yola çıkmalarına neden olduğu gibi şikâyetе de sebebiyet veriyordu. Giritli mübâdillerin vapurların hareketlerine engel olan istekleri, Kandiye irkab iskelesinde Çeşme ve Urla'ya 558 bağcı ailesini götürmeyi bekleyen Amid Vapuru'nun kömürünün bitip karaya oturmasına yol açtı.⁴⁵ *Sada-yı Hak Gazetesi*, Amid vapurunun karaya oturmasının nedeninin, hava muhalefeti olduğunu ve Giresun Vapuru'nun da Amid Vapuru'nun yerine Kandiye'ye gönderildiğini yazıyordu.⁴⁶

Teşvikiye Vapuru da 10 Mart 1924'te Hanya'ya varmış fakat bu tür gecikmelerden dolayı 19 Martta Çanakkale'ye doğru hareket edebilmişti. Böylece vapur on gün içerisinde irkab işlemlerini bitirip ancak yola çıkabildi.⁴⁷ Teşvikiye Vapuru Resmo'dan 1.235 ve Hanya'dan aldığı 1.265 Giritli mübâdiller ile Çanakkale'ye doğru hareket

41 *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Şubat 1924; *Tanin Gazetesi* kafilеdeki toplam kişi sayısını 890 olarak vermiştir. *Tanin*, 2 Şubat 1924.

42 *Tanin*, 10 Şubat 1924.

43 *Tanin*, 4 Şubat 1924.

44 *İleri*, 20 Şubat 1924.

45 *BCA, MGM*, 30.1.0/ 123. 877. 5., 21-22 Mart 1924; *BCA, TİGM*, 272. 1.4/ 76. 28. 31., 10 Mart 1924.

46 *Sada-yı Hak*, 20 Mart 1924.

47 *BCA, MGM*, 30.1.0/ 123. 877. 5., 21-22 Mart 1924.

etti ve bunların 1.177'si Çanakkale'ye ihraç edildi.⁴⁸ 2.500 kişi yüklü olarak yola çıkan vapurdan Çanakkale'ye 1.177 kişinin inmesi, ancak diğer kesimin başka bir ihraç iskelesine indirilmesiyle açıklanabilir. *Tanin* gazetesi de Teşvikiye Vapuru'nun hareketiyle ilgili bir haber vermiş, fakat 3 Mart 1924 sayılı nüshasında verdiği haberde vapurun Girit'ten 2.500 kişi ile hareket ettiğini yazmıştı. Resmi makamlar ise vapurun 19 Martta hareket ettiğini bildiriyordu. Gazete, vapurun yola çıkma zamanının ertelendiğini haber almamış olabildi. Aynı haberin devamında, vapurun Çanakkale'yi geçtiği ve 4 Martta İstanbul'a varacağı yazılmıştı.⁴⁹ Gazete haberlerine rağmen resmi belgelere göre Çanakkale'ye 1.177 Giritli mübâdil indirildi. İhraç iskelesi olarak ta Çanakkale görünüyordu.⁵⁰ Burada bulunan misafirhanede dinlendirildikten sonra, iskân edilecekleri yerlere doğru yola çıkarıldılar.

Giritli mübâdil ve göçmenlerin Anadolu'ya nakledilmesine devam ediliyordu. Mayıs ayı içerisinde gazete haberlerinde Hanya'dan gelen göçmenler hakkında haberler vardı. Fakat haberler biraz farklıydı. Bir gazeteye göre Hanya'dan 1.400 göçmen getirilmiş, bunlardan bir kısmı Yalova iskelesine indirilmişti. Buradan iskân yerleri olan Tuzla'ya sevk edilmişlerdi. Bir kısmı da Darıca'ya gönderilmişti. Kalanlar ise vapurla birlikte kömür almak üzere İstanbul'a gitmiş ve perişan bir halde vapurda beklemişlerdi. Bunlar da Darıca'da iskân edilmek istiyorlardı. Fakat resmi olarak iskân yerleri Çanakkale olduğu için oraya sevk edileceklerdi.⁵¹ Diğer bir gazete de ise, 15 Mayıs itibarıyla Hanya'dan İstanbul'a 1.100 göçmenin geldiği yazılıyordu. Bunların bir kısmı Darıca'ya ve diğer kısmı da Çanakkale'ye sevk edilecek deniliyordu.⁵² Fakat elimizde Çanakkale'ye gelmiş olan bu Giritli mübâdiller hakkında resmi bir kayıt olmadığı için kaç kişi oldukları ve nerelerde iskân edildiklerini bilemiyoruz. Teşvikiye Vapuru'yla Çanakkale'ye gelen 1.177 Giritli mübâdil hakkında yerel ve ulusal arşivlerden elde edilen belgelere göre daha sonra bilgi vereceğiz.

Mayısın son haftasında Yunan bandıralı taşıyan Hiyos Vapuru'yla Hanya'dan Ayvalığa 350 kişilik son kfile de gelmişti.⁵³ Giritli mübâdillerin adadan tahliyesi, Tevfik Rüştü Bey'in dediği gibi Mayıs ayı sonunda tamamlandı. Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti Girit'teki irkab heyetinin lağvedildiğini ve 29 Mayıs'ta Girit'ten hareket et-

48 *BCA, TİGM*, 272. 1.4/ 76. 28. 31., 10 Mart 1924.

49 *Tanin*, 3 Mart 1924.

50 *BCA, TİGM*, 272. 1.4/ 76. 28. 31., 10 Mart 1924.

51 *İleri*, 18 Mayıs 1924.

52 *Sada-yı Hak*, 15 Mayıs 1924.

53 *Tanin*, 29 Mayıs 1924; *Sada-yı Hak*, 30 Mayıs 1924.

tiğini Atina'daki Muhtelit Mübâdele Komisyonu Türk Heyet-i Riyaseti'ne bildirdi.⁵⁴ Gazetelerde de, Girit'te mübâdele edilecek göçmen kalmadığı, sadece 600 kişilik bir kafilenin işlerini bitirdikten sonra kendi paralarıyla gelecekleri ve görevi sona eren ırkab heyetinin de son katile ile Ayvalık'a geldiği haber verilmişti.⁵⁵

Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti'nin aylık verdiği beyanatta, Nisan ayı içerisinde Girit'ten gelen mübâdil ve göçmen gösterilmemişti. Mayıs ayı içerisinde Girit'ten sevk yapıldığı görülmüyordu. Vekâlet basına verdiği beyanatta, mübâdelede, ahalinin sevk edilmesinin 1924 yılının Ekim ayında sona ereceğini açıklıyordu.⁵⁶ Bundan sonra göçmenlere emlak ve mal dağıtım işlemlerinin başlayacağı bildiriliyordu. 1924 Ekim ayına gelindiğinde Yunanistan'daki insan nakli büyük ölçüde tamamlandı. Kavalâ, Drama, Kayalar ve Kozana'daki ara komisyonlar kaldırıldı. Selanik ve Epir'de birer komisyon kalmıştı. Bu komisyonlar özel nedenlerle geciken bazı ailelerin nakil işlemlerini yapıp Türkiye'ye dönecekti. Nakil işlemleri bazı özel sorunlar nedeniyle 1925 yılının ilk aylarına kadar uzadı.⁵⁷

İşte mübâdeleyle ya da daha önce çeşitli şekillerde gelip Anadolu'ya yerleşen ve geçimlerini sağlayan Giritli göçmenler, Rumca konuştukları için genel nüfus sayımlarında da "Rumca konuşan" nüfus içerisinde gösterilmişlerdi. 1927 yılı sayımlarında Türkiye sınırları içerisinde Rumca konuştuğunu açıklayan 119.822 kişi bulunmaktaydı. Bunların 91.902'si İstanbul'da, diğerleri ise Çanakkale (7.938), İzmir (7.531), Balıkesir (1.513), Antalya (1.324) ve Aydın'da (1.322) yer almaktaydı. Çanakkale'ye bağlı Bozcaada'nın nüfusunun %61'i olan 1.000 kişi ile İmroz nüfusunun %97,5'i olan 6.555 kişi Rum'du. Diğer Rumca konuşan nüfus, Türkiye sınırlarına mübâdele ile gelmiş kişiler ya da gözden kaçmış Rumlardı.⁵⁸ Başka bir araştırmaya göre 1965 yılında Türkiye'de yapılan nüfus sayımlarında, Giritlilerin yaşadığı bölgelerde ana dili Rumca olan 2.600'e yakın kişi tespit edilmişti. İzmir bölgesinde bulunan bu kişilerden 898'inin 262'si Hristiyan olarak belirlenmişti. Giritli Müslümanların Anadolu coğrafyasında Akdeniz ve Ege kıyılarında bulunan yerleşim yerleri, Çanakkale'den Hatay'a kadar uzandığı gibi, Marmara Denizi'nin güney kıyılarından İstanbul'a değin uzanmaktaydı.⁵⁹

Bu kadar geniş bir coğrafyada yerleşen Giritli göçmenler gittikleri şehirlerde ziraat faaliyetlerinin gelişmesinde pay sahibi oldular. Özellikle bağcılık, bahçecilik ve zeytincilik gibi alanlarda önemli katkılar sağladılar.⁶⁰

54 BCA, *TİGM*, 272. 1.1/ 18. 86. 5, 9 Haziran 1924.

55 *Tanin*, 1 Haziran 1924; *İleri*, 1 Haziran 1924.

56 *Tanin*, 18 Mayıs 1924.

57 Arı, *a.g.e.*, s. 92-93.

58 Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Doz Yayınları, İstanbul 1999, s. 125.

59 P. Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Türkçe'si: Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul 1992, s. 204.

60 Orhan Türkdoğan, "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, 3-4, 1963, s. 126-127.

Çanakkale Bölgesine Getirilen Giritli Mübâdil Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Üretici Duruma Getirilmeleri

Girit'in Hanya şehrinden mübâdeleye tabi olarak 22 Mart 1924'te gelen göçmenlerden 176 aile 582 nüfus Çanakkale merkezde, 127 aile 519 nüfus da Küçükkuşu'da iskân edildi. Giritli mübadillere arazi, ev, mağaza, dükkân, ziraat aleti, tohumluk ve ağaç verildi.⁶¹ Ayrıca Lâpseki kazasında, 15 aile 45 nüfustan oluşan Girit göçmeni vardı.⁶² Bu 15 aileye dağıtılan mallar hakkında bir bilgi elde edilememiştir. Göçmen Esas Defterinde, Çanakkale merkeze ve Küçükkuşu'ya gelen Giritli mübâdiller hakkında geniş bilgi yer almaktadır. Fakat Lâpseki'deki Giritli göçmenlerden biri hakkında ve mübâdeleye tabi olmadan Bozcaada'ya yerleştirilen Giritlilerin durumuna dair Cumhuriyet Arşivi'nde belgeler ve bir gazetede haber tespit edilmiştir.

Mübâdele kapsamına girmeyen ve Girit'in Kandiye şehrinden gelen bağcılar Bozcaada'ya yerleştirilmişlerdi. *Tanin Gazetesi* de bu göçmenler hakkında verdiği haberde şöyle diyordu:

*"Mübâdeleye tâbi" olmayan muhâcirlerle mübâdeleye tâbi olup ta Yunanistan'da emlakı olmadığı için memleketimizde mukâbeleten emvâl ve emlaké tesâhub etmek hakkını hâiz bulunmayan bağcılarla Kandiye'lerin bağlı mahallerde iskân edilmeleri karâr-gir olmuştur. Bu gibiler tercihen Bozcaada'ya gönderilecektir."*⁶³

Bu bağcıların Bozcaada'ya gönderilmesindeki amaç, adayı terk eden Rumlardan kalan bağların bir an evvel üretime kazandırılmasıydı. Bağcılıktan en iyi anlayan göçmenler Giritlilerdi. Bozcaada Mülkiye Müfettişliği de 23 Teşrin-i evvel 1923'te Dâhiliye Vekâleti'ne çektiği telgrafta, Rumlardan kalan bağların bakımsızlık nedeniyle harap olacağını belirtip buraya mübâdeleye gayri tabi göçmenlerden bağcılıktan anlayan 300 hanenin gönderilmesini istemişti.⁶⁴ Dâhiliye Vekâleti İdare-i Umumi Müdüriyeti de, 28 Teşrin-i sâni 1923 tarihinde Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti'ne tezkire göndererek durumu bildirdi.⁶⁵ İskân Vekâleti, 1 Teşrin-i sâni 1923'te cevap verdi. Cevapta şöyle denilmişti:

*"Bozcaada'da Rumlardan metrûk bağlar hüsn-i hâlde muhafazaları için İstanbul Vilâyeti dâhilinde bulunan mübâdeleye gayr-i tâbi mahaller ahâlisinden bağcılığa vâkıf üç yüz nüfûs bi't-tefrik mahall-i mebhûsâneye âcilen i'zâmları lüzûmunun İstanbul Vilâyeti'ne tebliğ kılındığı arz olunur."*⁶⁶

61 *Göçmen Esas Defteri*, 1927 Yılı Mübâdil Göçmenlere Ait Fihrist Çanakkale, s. 1-59; 70-110.

62 Çanakkale Valiliği, 1967 *Çanakkale İl Yıllığı*, İstanbul, s. 40.

63 *Tanin*, 6 Kanûn-ı sâni 1924.

64 Bozcaada Mülkiye Müfettişliği'nden çekilen telgrafın sureti için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.1/16. 70. 16., 28 Teşrin-i evvel, 1923.

65 Dâhiliye Vekâleti'nden İskân Vekâleti'ne gönderilen tezkire için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.1/16. 70.16., 31 Teşrin-i evvel 1923.

66 İskân Vekâleti'nin tezkireye verdiği cevap için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.1/16. 70.16., 1 Teşrin-i sâni 1923.

İstanbul Vilâyeti, Dâhiliye Vekâleti İdare-i Umumî Müdüriyeti Umumiyesi aracılığıyla verdiği cevapta, “Çanakkale mıntıkasına esâsen Giritliler gönderileceğinden Bozcaada için başka muâmele ifâsına hâcet kalmadığı ve keyfiyyetin vekâlet-i celîlerine arz edildiği işâr edilmiştir” şeklinde bir açıklama yaptı.⁶⁷ Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti, İstanbul Altıncı İskân ve İmar Mıntıkası Müdüriyeti’ne, 27 Kanûn-ı evvel 1923’t e gönderdiği tahriratla, Bozcaada’nın mübâdeledeki durumunu bildirerek şöyle demişti: “Bozcaada’da emvâl-i metrukîye mübâdeleye gayr-i tâbî olup bunların bi’l-âhire eshâbının gelmesi de muhtemel olduğundan buraya mübâdeleye tâbî sâhib-i emlâk halkın gönderilmesi gayr-i muvafıktır.”⁶⁸

Bu belgelerden de anlaşıldığı üzere, Çanakkale bölgesine mübâdeleye tabi Giritli göçmenler geldiği gibi, mübâdeleye gayri tabi Giritli göçmenlerde gelmiş ve yerleştirilmişlerdi. Fakat mübâdeleye gayri tabi olan Giritli göçmenler, emvali metrukîye mübâdele kapsamında olmayan Bozcaada’ya yerleştirildiler ve burada bağcılığın gelişmesini sağladılar.

Ayvacak-Küçükkuyu’da mübâdele kapsamında olan Giritli göçmenlerin durumunu kontrol etmek için, 1924 yılında Çanakkale valisi olan İsmail Hakkı Bey, aynı yılın Ekim ayında Küçükkuyu’da iskân teftişinde bulundu ve bu teftiş ile ilgili raporu Toprak İskân Genel Müdürlüğü’ne gönderdi. Raporda, Küçükkuyu’da bulunan Giritli mübâdillerle Midillili göçmenler hakkında geniş bir şekilde bilgi verilmişti. Midilli göçmenlerin 1912 yılında buraya geldikleri ve bundan dolayı köylerde ve kasabada iyi evlere yerleşmiş oldukları belirtilmişti. Giritliler ise, mübâdeleye tabi olarak daha sonra geldikleri için, onlara harap olmuş ve tamir isteyen evler kalmıştı. Yardım paralarıyla bu evlerden bazılarının birer odaları tamir edilerek, Giritli mübâdiller buralara yerleştirildiler. Girit ve Midillililer, genellikle nahiye merkeziyle, Adatepe ve Çetmikebir köylerinde iskân olunmuşlardı. Fakat Giritli mübâdillerden birçoğu bu köylerde iskân edilmek istememişler ve nahiye merkezinde kalmak istemişlerdi. Fakat komisyon, merkezde fazla ev bulunmadığı için iki aileyi bir eve yerleştirmişti. Ayrıca bazı Giritli mübâdiller, merkezde kendi paralarıyla tamirat yaptırarak mağazalarda iskân edildiler. Buna rağmen nahiye merkezinde, on beş Giritli mübâdil ailesi, kendilerine köylerde yer gösterildiği halde, buralara gitmek istemediklerinden dolayı açıkta kalmışlardı. Daha sonra bu kişiler akrabalarının yanlarına sıkışık bir şekilde yerleştiler. Devlet yine de bunlara istedikleri zaman köylerde gösterdikleri hanelere gitme hakkı tanıdı. Vali, buradaki Girit ve Midillililere kanunlara ve kurallara göre

67 İstanbul Vilâyeti’nin cevabı. Bkz. BCA, TİGM, 272.1.1/16. 70.16., 24 Kanûn-ı evvel 1923.

68 İskân Vekâleti’nden İstanbul İmar ve İskân Mıntıkası Müdüriyeti’ne tahrirat için. Bkz. BCA, TİGM, 272.1.1/16. 70.16., 27 Kanûn-ı evvel 1923.

tevziat ve taksimat yapıldığını ve bu sayede mübâdil ve göçmenlerin müstahsil bir hale getirildiklerini de ifade ediyordu.⁶⁹

Çanakkale’de Eylül ve Ekim 1924’te yapılan iskân teftişlerinde, Yunanistan’ın her yerinden gelen mübâdil ve göçmenlerin Armudköy, Ezine, Bayramiç, Küçükkuyu, Biga, Lâpseki ve Çanakkale merkezde, tek tek evlere yerleştirildikleri, kendilerine arazi dağıtım kurallarına göre Çanakkale’de arazi, Küçükkuyu’da zeytinlik ve bahçe verildiği, raporlarda belirtiliyordu. Ayrıca Biga’da arazinin ve göçmenlerin çok olması nedeniyle dağıtımın zor yapıldığı, bu yüzden iki komisyon daha kurularak tevziat ve taksimatın sona erdirilmesi için Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti bilgilendirilmişti. Ezine’de de memur eksikliği nedeniyle tevziat ve taksimatın sona erdirilemediği, bunun üzerine kaymakamlıktan bir iskân memuru gönderilerek Ocak 1925’e kadar dağıtımın sona erdirilmesinin sağlandığı ifade edilmişti. Vilâyet genelinde ise tevziat ve taksimat işlerinin çok kısa süre içerisinde biteceği de aynı raporda bildiriliyordu.⁷⁰

Giritli Mübâdil Göçmenlere Dağıtılan Arazi, Gayrimenkul ve Evler

Talimatla belirlenen oranlar nispetinde her göçmen emvâl-i metrukeden ya da devletin göstereceği arazilerden payına düşeni alacaktı. Çanakkale’de bu göçmenlerin yerleştirileceği iskân mıntıkalarından olup geniş arazi, bağ, bahçe ve zeytinliklere sahipti. Toprak İskân Genel Müdürlüğü’ndeki bilgilere göre Çanakkale bölgesinden firar eden ve kaybolan 9.565 erkek ve 9.056 kadın Rum nüfus bulunmaktaydı. Bu Rumlardan kalan emvâl-i metrukelerin türleri, adetleri ve değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:⁷¹

⁶⁹ BCA, *TİGM*, 272. 1.1/ 19. 96. 14., 6 Ekim 1924.

⁷⁰ BCA, *TİGM*, 272. 1.2/ 44. 65. 6., 31 Kanûn-ı sâni 1925.

⁷¹ BCA, *TİGM*, 272. 1.0/ 2. 13. 7., 23 Aralık 1924; Bkz. Tablo-1.

Tablo 1. Toprak İskân Genel Müdürlüğü'ne Göre Çanakkale Bölgesinden Firar Eden ve Kaybolan Rumlardan Kalan Emvâl-i Metruke ve Değerleri (1924 Yılı)

Emvâl-i Metruke	Adet	Değeri (Lira)
Hâne	1.996	226.463
Han	1	800
Dükkân	391	34.891
Fırın	44	8.547
Mağaza	158	25.831
Değirmen	5	946
Muhtelif Mal	96	9.846
Bağ	3.574	33.938
Arsa	412	28.273
Zeytinlik	343	15.468
Bahçe	4	6.446

Toprak İskân Genel Müdürlüğü'nün 1927 tarihli bir belgesine göre Çanakkale'de mübâdeleye tabi emvâl-i metrukede iskân olunabilecek göçmen hane sayısı 1.739 ve buna karşılıktaki göçmen nüfusu 4.856 kişiydi.⁷² Girit'ten gelen mübâdil göçmenlerde Çanakkale'de genellikle bu emvâl-i metrukeye yerleştirilmişlerdi.

Çanakkale Merkez

Merkezdeki Giritli ailelerin sayısı 176 olup nüfusları 582 idi. Bunlardan 61 ailenin de mesleği belirtilmemişti. Çanakkale merkezde yerleşen Giritlilerin, *Göçmen Esas Defteri*'ne göre meslekleri, aile sayıları ve aldıkları araziler aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁷³

Tablo 2. Çanakkale Merkeze Yerleşen Giritli Mübâdil Göçmenlere Göçmen Esas Defteri'ne Göre Dağıtılan Araziler

Meslekler ve Aile Sayıları	Dereceye Göre Verilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Dekar)												Zeytin Ağacı (Adet)
	Tarla			Bağ			Bahçe			Zeytinlik			
	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	
Amele (5)	19	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Arabacı (2)	8	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ayakçı (1)	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bahçıvan(11)	38	160	18	3	9	-	1	-	-	3	1	2	68

⁷² BCA, *TİGM*, 272. 1.1/23.121.10, 2 Kanûn-ı evvel 1927.

⁷³ Bkz. Tablo-2; Tabloda "mesleği belirtilmemiş" olanlar MB kısaltması ile gösterilmiştir.

Bakkal (3)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Balıkçı(4)	19	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Berber (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Boyacı (1)	11	25	15	5	-	-	-	-	-	-	-	-	16
Çoban (1)	25	2	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Duvarcı(7)	21	56	-	-	3	-	-	-	-	-	1	-	15
Dülger (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Emlâk sahibi(3)	-	27	-	12	3	-	-	5	-	-	44	-	-
Ev işleri (2)	9	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fırıncı (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hamal (5)	18	8	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	9
Kahveci (5)	2	35	-	-	2	-	-	-	-	2	-	-	32
Kaptan (5)	16	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasap(10)	29	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kâtip (2)	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kavas (1)	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolcu (1)	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kunduracı(2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuyumcu (3)	-	18	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	12
Makinist (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Marangoz(4)	15	20	47	-	3	-	-	-	-	1	-	-	15
Meyveci (1)	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muallim (2)	4	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Rençper (7)	40	67	42	-	7	-	-	-	-	1	-	-	31
Saatçi (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sandalcı (2)	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sebzeci (2)	10	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Simsar (3)	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Terzi (4)	7	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tüccar (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tüfekçi (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zürra (7)	20	62	-	-	5	-	-	1	-	1	-	-	24
MB (61)	124	277	58	5	27	-	-	-	-	3	1	-	121
Toplam(176)	469	818	197	29	63	-	1	6	-	11	47	2	343

Çanakkale'ye gelen bazı Giritli mübâdil göçmenler çift meslek sahibi olarak kayıt altına alınmışlardı. Zürralardan biri kasaplık, kasaplardan biri simsarlık, biri de bahçıvanlık, duvarcılardan biri aşçılık, marangozlardan biri dülgerlik, rençperlerden biri şemsiyecilik, ikisi bahçıvanlık, amelelerden biri sebzecilik, hamallardan biri arabacılık, makinistlerden biri otomobilcilik, terzilerden biri aşçılık, muallimlerden biri memurluk yapıyor görünüyordu.

Mübâdil göçmenlere dağıtılan evlerin büyük çoğunluğu birer odalı olarak gösterilmişti. İki, üç, dört, beş ve yedi odalı evlerinde dağıtıldığı defterde kayıtlıydı. Çanakkale merkezde Giritli mübâdil göçmenlere dağıtılan ev miktarı 169 olup bunlardan 118 adedi tek odalı, 35 adedi iki odalı, 11 adedi üç odalı, 2 adedi dört odalı, 2 adedi 5 odalı ve 1 adedi yedi odalıydı. Gelir getiren gayrimenkuller arasında çoğunlukla

dükkân bulunuyordu. 22 adet dükkân dağıtılmıştı. Ayrıca mübâdil göçmenlere verilen evlerin üstünde ve altında olmak üzere, “fevkânî” ve “tahtânî” dükkânlar şeklinde belirtilen gayrimenkuller de vardı. Bunlardan üstte (fevkânî) olanların sayısı 3, altta (tahtânî) olanların sayısı 2 idi. İki de tahtânî mağaza bulunuyordu. Bir adet de normal mağaza vardı. 3 kahvehâne, 1 tane hane altında eczane ve birde kahvehâne barakası göçmenlere dağıtılmıştı.

Ayvacak-Küçükkuyu:

Ayvacak-Küçükkuyu’da yerleşen Giritli mübâdil göçmenlerin “Göçmen Esas Defterine” göre meslekleri, aile sayıları ve aldıkları mallar şu şekildeydi:

Ayvacak Tokaşi mevkiinde 1, Küçükkuyu merkezde 55, buraya bağlı olan köylerden Büyük Çetmi’de 16, Küçük Çetmi’de 27, Adatepe’de 26 ve Çetmi Kebir’de 1 olup ve bir de tam olarak nerde oldukları bilinmeyen ama bu mıntıkada iskânları görünen bir aile ile toplam 127 aile ve 519 nüfus Giritli buralarda iskân edilmişlerdi. Bunlara 105 ev, 1 dükkân verilmişti. Mesleği belirtilmiş olanlar arasında, 3 zürra, 4 kahveci, 2 bakkal, 1 esnaf, 1 semerci, 1 memur, 1 umur-ı beytiye (ev işleri), 1 ayak işçisi, 2 eczacı, 2 kunduracı, 1 kasap, 1 dülger bulunuyordu. Zürralardan biri Ayvacık-Tokaşi’nde, eczacılardan biri ile kunduracılarından biri Küçük Çetmi Köyü’nde ve bir kasap ile bir dülger ise Adatepe Köyü’nde iskân edilmişlerdi. Diğer mesleği belirtilenler Küçükkuyu merkezdeydiler. 107 ailenin mesleği belirtilmemişti. Bu ailelerden 40’ı Küçükkuyu merkezde, 16’sı Büyük Çetmi’de, 25’i Küçük Çetmi’de, 24’ü Adatepe’de ve biri Çetmi Kebir Köyü’nde iskân edilmişti. Mesleği belirtilmemiş olanların çoğunun ziraat işçisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca merkeze gelenler gibi burada çift meslekli gösterilenler de bulunmuyordu. Mesleği belirtilenlerin hepsi tek iş yapıyor gösterilmişlerdi. Bu göçmenlere, belirlenen kurallar oranında arazi taksimatı da yapılmıştı.⁷⁴

---

74 Bkz. Tablo-3; Tabloda “mesleği belirtilmemiş” olanlar *MB* kısaltması ile gösterilmiştir.

Tablo 3. Ayvacık-Küçükkuyu'ya Yerleşen Giritli Mübâdil Göçmenlere Göçmen Esas Defteri'ne Göre Dağıtılan Araziler

Meslekler ve Aile Sayıları	Dereceye Göre Verilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Dekar)									Verilen Arazinin Cinsi ve Miktarı (Adet)			
	Zeytinlik			Bağ			Bahçe			Bağ	Bahçe	Zeytinlik	Arsa
	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı				
Ayakçı(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakkal (2)	7	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-
Dülger(1)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-
Eczacı (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	-
Esnaf (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-
Ev işleri(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Kahveci(4)	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1	-
Kasap(1)	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3	-
Kunduracı(2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	1
Memur(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Semerci(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Zürra (3)	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-
MB (107)	261	-	-	-	5	-	40	-	-	15	45	127	11
Toplam(127)	311	-	-	-	6	-	42	-	-	15	59	146	12

Çanakkale merkez ve Ayvacık-Küçükkuyu'da yerleşen mübâdeleye tabi Giritli göçmenler bu bölgede fazla bulunan zeytinlik ve bağ yerinden çokça almışlardı. Çanakkale merkezde iskân olunanlara, dükkân ve mağaza gibi emvâl-i metrukelerin yanında çeşitli cinslerde verilen araziler de, Girit'ten gelen mübâdil göçmenlerin ziraat ve bağcılıkla meşgul olduklarını gösteriyordu. Ayvacık-Küçükkuyu'ya yerleşenlerin büyük çoğunluğunun aldıkları mallara bakıldığında onların bu bölgede iskân olmalarının amacının burada zeytinciliği ve bağcılığı geliştirmek olduğu görülüyordu.⁷⁵

Devlet İstatistik Yıllığı'na göre 1921-1928 yılları arasında Çanakkale'ye gelen ve yerleştirilen göçmenler 11.638 kişiydi. Türkiye toplamı ise 463.534'tü. Çanakkale'nin Türkiye geneli içindeki payı yaklaşık olarak %2,5'ti. Mübâdillerin Türkiye'ye en çok geldikleri yıllarda, Çanakkale'ye 1923'te 219, 1924'te 7.866, 1925'te ise 1.778 kişi gelmişti.⁷⁶ *Onbeşinci Yıl Kitabı*'nın verilerine göre, 1924-1934 yılları arasında Çanakkale'ye gelen mübâdillerin aile, nüfus ve aldıkları malların rakamları şöyleydi: Aile adedi: 2.143, Aile Nüfusu: 9.646, Hane: 2.709, Dükkân: 152, Arsa: 8, Tarla: 87.894, Bağ: 1.091, Bahçe: 3.492. Yine aynı kitaba göre, 1923-1934 yılları arasında

⁷⁵ Göçmen Esas Defteri, s. 70-110.

⁷⁶ DİE, *İstatistik Yıllığı II-1929*, Ankara 1929, s. 64.

Çanakkale'ye gelen muhacir ve mültecilerin aile, nüfus ve aldıkları malların rakamları da şu şekilde idi: Aile adedi: 272, Aile nüfusu: 1.084, Hane: 247, Dükkân: 5, Arsa: 148, Tarla: 13.801, Bahçe: 404.⁷⁷

Arazi ve Gayrimenkul Dağıtımında Karşılaşılan Sorunlar ve İç Göçler

1924 yılı içerisinde Çanakkale'deki Giritli mübâdil göçmenler arasında, arazi ve mal dağıtımıyla ilgili sorunlar yaşanmaya başlandı. Kasım 1924'te, Giritli mübâdil göçmenlerden Beygakizade Salih ve on üç arkadaşı kendi aralarında toplanarak, Ankara'da Baş Vekâlet ve Dâhiliye Vekâleti'ne aynı dilekçeden birer tane göndermiş ve kendilerine yapılan haksızlığı dilekçelerinde açıklayıp aldıkları malların az olduğu ve daha fazla mal istediklerini belirtmişlerdi.⁷⁸

Bu dilekçe üzerine Dâhiliye Vekâleti, Çanakkale Vilâyeti'ne durum hakkında bir açıklama yapması için, 14 Kanûn-ı evvel 1924'te bir tahrirat gönderdi. Çanakkale Vilâyeti'ne bağlı İskân Müdüriyeti, tahrirata verdiği cevapta, Beygakizade Salih ve on üç arkadaşının durumları hakkında bir araştırma yaptıklarını ve göçmenlerin haklarından fazla emlak ve arazi aldıklarını, fakat bunların verilenleri yeterli bulmayıp Dâhiliye Vekâleti'ni ve Baş Vekâleti rahatsız ettiklerini belirtiyordu.⁷⁹ Ayrıca en önemli bilgi son şikâyetçi göçmen hakkındaydı. Çanakkale İskân Müdüriyeti, Nalburcuzade Mercan adındaki göçmenin vilâyette kaydı bulunmadığını ve iskân mıntıkasının Çanakkale olmadığını tespit etmişti.⁸⁰

Giritli mübâdil göçmenlerin daha sonraki yıllarda da arazi sorunları devam etti. 1926 yılında Küçükkuşu'daki Girit ve Midilli mübâdillerinden bazıları birleşerek Dâhiliye Vekâleti'ne bir dilekçe gönderdiler. Dilekçede şikâyetçi mübâdiller, Küçükkuşu ve bölgesinde zeytin ağacı yetiştirmek için zeytinlik alanlarının Edremit'tekilerden daha az olduğunu düşündüklerini yazmışlardı. Bölgenin tarım arazisinin yetersiz olmasından dolayı geçimlerini sağlayamayacakları konusunda serzenişte bulunmuşlardı. Asıl şikâyet konuları ise, kendilerine iskânları sırasında hakları olarak verilen ağaçların yanı sıra, bir süre sonra kira suretiyle iskân hakkı harici aldıkları bir miktar ağaçların kendilerinden geri alınmak istenmesiydi. Mübâdiller, sonradan kira yoluyla verilen bu ağaçların kendilerinden alınmayacağına dair resmi bir tebligata güvenerek

77 Cumhuriyet Halk Partisi, *Onbeşinci Yıl Kitabı*, Ankara 1938, s. 398-399.

78 Giritli göçmenlerin Baş Vekâlet'e ve Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdikleri dilekçe için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 43. 59. 31., 30 Teşrin-i sâni 1923.

79 Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyeti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne verilen cevap için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 43. 59. 31., 30 Kanûn-ı evvel 1924.

80 Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyeti'nden, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen tahrirata eklenmiş şikâyetçi göçmenlerin aldıkları malları gösterir tablo. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 43. 59. 31., 30 Kanûn-ı evvel 1924.

harç ve borç içinde bu ağaçları kiraladıklarını ve ilk ürünlerini de bu yıl içerisinde alacaklarını ve eğer ağaçlar geri alınır ise, perişan bir hale düşeceklerini belirterek gerekli bilgilerin verilmesini ve mübâdil göçmenler hakkında tedbirler alınmasını istedikler.⁸¹

Dâhiliye Vekâleti 11 Mart 1926'da Çanakkale vilâyetine telgraf çekerek durum hakkında bilgi istedi. Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyeti de 27 Nisan 1926'da durum hakkında bilgi verdi. İskân Müdüriyeti, Küçükkuyu'da iskân olunan 269 hane göçmene arazi talimatnâmesine ve göçmenlerin nüfuslarına göre zeytin ağacı dağıtımı yapıldığını, bundan başka Dâhiliye Vekâleti'nin 6 Kanûn-ı evvel 1924 tarihli talimatnamesiyle, harap olmaması için imâra ve ağaçlandırmaya açılan zeytinliklerden kira suretiyle her haneye yüz ellişer adet ağacın geçici olarak verildiğini belirtmişti. Bu mübâdil göçmenler kira yoluyla aldıkları ağaçların başka göçmenlere verilmesini istemiyorlardı. İskân Müdüriyeti ise, şikâyetçi mübâdil göçmenlerin kiralalarını ödemekleri gibi, bu yerlere başka mübâdillerden talep olduğunu bildirmiş ve Ayvacık-Küçükkuyu bölgesinde başka dağıtım yapılacak arazi de kalmadığını, geçici olarak verilen bu arazilerin geri alınarak talepte bulunan diğer mübâdillere verilmesi yönünde izin verilmesini istemişti.⁸² Dâhiliye Vekâleti, 11 Mayıs 1926'da Çanakkale İskân Müdüriyeti'ne verdiği cevapta, bu zeytinliklerin talepte bulunan diğer göçmenlere verilmesini uygun gördüğünü bildirdi.⁸³

Arazi sorunlarının yanında Giritliler emlak sorunları da yaşıyorlardı. Niğde'den Çanakkale'ye nakledilen Girit mübâdili Mehmet Zevcesi Seniyye Hanım, 10 Şubat 1926'da Çanakkale İskân Müdüriyeti'ne verdiği dilekçede, kendisine Çanakkale çarşı içinde bir kahvehâne verildiğini ve kahvehânenin tefviz evraklarının Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilmiş olduğunu belirtip bu evrakların onaylanmasının Maliye Vekâleti'nce engellendiğini yazmıştı. Ayrıca mübâdil Seniyye Hanım, kendisinin geçimini sağlayacak durumda olmadığını ve bir an evvel bu kahvehânenin kendi üzerine geçirilmesi için komisyon kurulup kararın verilmesini istedi. Çanakkale İskân Müdüriyeti de Dâhiliye Vekâleti'ni bu konuda bilgilendirerek, mübâdilin durumundan yakındığını ve bir an evvel tefviz işlemlerinin onaylanmasına izin verilmesini talep etti.⁸⁴ Dâhiliye Vekâleti 24 Temmuz 1926'da duruma bir açıklık getirerek, Seniyye Hanım'ın tefviz işlemlerinin gecikmesinin nedenini açıkladı. Seniyye Hanım'ın

81 Giritli ve Midillili mübâdillerin Dâhiliye Vekâleti'ne çektikleri telgraf için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 48. 95. 14., 6 Mart 1926.

82 Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyeti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen cevap için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 48. 95. 14., 27 Nisan 1926.

83 Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi'nden Çanakkale İskân Müdüriyeti'ne verilen cevap için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 48. 95. 14., 11 Mayıs 1926.

84 Girit mübâdili Seniyye Hanım'ın Çanakkale İskân Müdüriyetine verdiği dilekçe ve Müdüriyetin Dâhiliye Vekâletine gönderdiği tezkire için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.3 / 79. 3. 20., 7 Temmuz 1926.

Niğde’de bıraktığı malların kendisine ait olup olmadığı konusunda araştırma yapılması için, Hariciye Vekâleti’ne bir tezkire gönderilmiş, fakat vekâlet bu yazıya cevap göndermediği için tefviz işlemlerinin geciktiği gerekçe gösterilmişti.⁸⁵

Arazi dağıtımı konusunda yapılan şikâyetlerden biri ise Lâpseki’de bulunan Giritli mübâdil Sait’in, Gazi Mustafa Kemal’e çektiği telgraftı. Telgrafta kendisinin fakir bir mübâdil olduğunu ve üç seneden beri perişan ve çaresizlik içinde beklediğini yazan Sait, arazi dağıtımı yapılırken keyfi davranıldığını da belirtmişti. Bütün bu haksızlıkların giderilmesi için Gazi Mustafa Kemal’in “bir emrinin” yeterli olacağı düşüncesinde olduğunu dilekçesinde ayrıca yazmıştı.⁸⁶ Bu dilekçe üzerine Dâhiliye Vekâleti, Çanakkale Vilâyeti’ne gönderdiği tezkirede, konunun araştırılmasını ve eğer dilekçede anlatıldığı gibi bir olay var ise, bunun kanun dairesinde incelenmesi gerektiğini bildirdi.⁸⁷ Ancak bu şikâyet ile ilgili daha sonraki gelişmeler belgelerde tespit edilememiştir.

Giritli mübâdil göçmenler arazi ve emlâk dağıtımında iskân mıntıkasında kendilerine yeterince toprak ve mal verilmediğini düşünerek, iklim koşullarını beğenmeyerek ya da akraba yanında yaşama isteği gibi nedenlerle iskân mıntıklarını terk ettiler. Bu iç göçler Çanakkale bölgesinden başka vilâyetlere olduğu gibi Anadolu’dan Çanakkale’ye de olmuştu.

1925 yılında Saruhan İskân Müdüriyeti’nden, Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi’ne gönderilen tezkirede, Saruhan Vilâyeti’nde büyük miktarda Giritli mübâdil göçmenler bulunduğu bildirildi. Saruhan İskân Müdüriyeti bu göçmenlerin iskân mıntıklarının Saruhan olmadığını ve bunların burada bir süredir yaşadıklarını belirtmiş ve bu Giritli mübâdil göçmenlere ve daha sonra gelecek olanlara iskân mıntıklarının neresi olacağını söyleyebilmeleri için, Dâhiliye Vekâleti’nin kesin bir iskân mıntıkası bildirmesini istemişti.⁸⁸

Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi, Saruhan Vilâyeti’nin isteği üzerine Giritlilerin iskân mıntıkları hakkında şu bilgiyi vermişti: İskân mıntıklarını terk ederek Saruhan Vilâyeti’ne Girit’ten mübadele ile gelen muhacirlerin iskân mıntıkları, İzmir, Çanakkale’nin Küçükkuyu, Marmara sahillerinde Mudanya ve Gemlik olarak tayin edilmiş olup oralara sevk ve iskân edilmişlerdir.⁸⁹ Neden iskân mıntıkala-

85 Dâhiliye Vekâleti’nin Çanakkale İskân Müdüriyeti’ne gönderdiği cevap için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.3 / 79. 3. 20., 24 Temmuz 1926.

86 Giritli mübâdil Sait’in Gazi Mustafa Kemal’e çektiği telgraf için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 52. 157. 10., 10 Mart 1928.

87 Dâhiliye Vekâleti’nin Çanakkale Vilâyeti’ne gönderdiği tahrirat için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 52. 157. 10., 13 Mart 1928.

88 Saruhan İskân Müdüriyeti’nden Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi’ne gönderilen tezkire için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 44. 70. 8., 2 Mart 1925.

89 Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi’nden Saruhan Vilâyeti’ne gönderilen tahrirat için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272.1.2 / 44. 70. 8., 6 Mayıs 1925.

larını terk ettikleri bilinmeyen Saruhan'daki bu Giritli mübâdil göçmenlerin tekrar eski yerlerine yerleştirilip yerleştirilmediği hakkında bir belgeye ulaşamadığımız için durumları hakkında bir bilgi veremiyoruz.

1924 yılı içerisinde Çanakkale'ye, Türkiye'nin başka bir iskân mıntıkasından Giritli mübâdil bir aile daha geldi. Bu aile Konya'dan geliyordu. Konya bölgesinde iskân edilmiş olan Giritli Hüseyin Efendi, Çanakkale'de yaşayan kardeşi Mehmet Bey'in yanında yaşamak istediğini İmâr ve İskân Vekâleti'ne bildirilmişti. Vekâlet ise, Hüseyin Efendi'nin yol ve kalacak yer ihtiyacının kardeşi tarafından karşılanması ve Konya'daki iskân hakkı baki kalmak şartıyla Çanakkale'ye yerleşebileceğini bildirdi.⁹⁰

Çanakkale'de bir diğer iskân edilme isteği ise farklı bir durum olarak görünüyordu. Bu istek daha çok Türkiye Devleti'nin güvenliği açısından önemliydi. Çünkü iskân edilmek isteyen Giritli göçmenin bir pasaport sorunu vardı. Bu iskân meselesi 1926 yılında olmuştu. Mübadele zamanında Girit'in Hanya şehrinden Küçükkuyu'ya gelen aile anne ve kızından oluşuyordu. Ailenin oğlu olan Rüstem Azimzade mübadele esnasında Amerika'da bulunmakta da olduğu için mübadeleye katılamamıştı. 1926 yılında Küçükkuyu'ya gelen Rüstem Azimzade, Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti'ne bir dilekçe yazarak, annesinin ve kız kardeşinin yanında iskân edilmeyi istemişti. Dâhiliye Vekâleti, Rüstem Azimzade'nin hangi pasaportla ve hangi tarihte Amerika'ya gidip geldiğinin pasaportuna bakılarak araştırılmasını ve incelenmesini istedi.⁹¹ Vekâlet araştırma ve incelemenin yapılmasını 17 Temmuz 1923'te İcrâ Vekilleri Heyeti'nin imzaladığı "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti murahhaslarıyla Yunan Hükûmeti murahhasları arasında Mübâdele-i ahâlî ve emvâl hakkında Lozan'da te'âtî olunan tatbikiyesini mübeyyin tanzim kılınan Komisyonlar ve mu'amelât-ı idâriye" nizamnâmesinin 11. maddesine dayanarak yapmıştı.⁹²

Bir yıl içinde Çanakkale vilâyeti ile Dâhiliye Vekâleti arasında da yazışmalar yapılmış ve Rüstem Azimzade hakkında Çanakkale İskân Müdüriyeti, Dâhiliye Vekâleti'ne bilgi vermişti. 1927 yılı Kasım ayı içerisinde, Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti, ya-

90 Konya İskân Müdürlüğü'nden Ankara'ya gönderilen telgraf için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272. 1.1/ 19. 96. 36., 7 Ağustos 1924; İstanbul İskân Müdüriyeti'nin, Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti'ne gönderdiği tezkire için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272. 1.1/ 19. 96. 36., 22 Eylül 1924; İskân Vekâleti'nin, Konya İskân Müdüriyeti'ne Hüseyin Efendi hakkında verdiği cevap için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272. 1.1/ 19. 96. 36., 3 Ekim 1924.

91 Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti'nden Konya Vilâyeti'ne gönderilen tahrirat için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272. 1.2/ 55. 139. 17., 7 Kasım 1926.

92 "İşbu komisyon gelecek ahâlinin hüviyyet evrâkını tedkik ile içlerinden anarşist, cânî, câsûs bulunanları ve harekâtı milliyeye de Yunanlılarla müstereken mücâdele edip bi'l-âhire Yunanistan'a firâr eylemiş veyahut husûsât-ı askeriyeleri ilişkili bulunmuş olanları, muhâcirîn-i mevrûde arasında emrâz-ı sâriyeye mübtelâ bulunanları tefrik ederek kabûllerinde mahzûr görülmeyenlerin hemen icrâ-yı kayıtlarıyla yedlerine mahallî müretteblerine göre vesikâlarını it'â eylecektir. Kabûllerinde esbâb-ı âniyeye mebnî mahzûr görülenlerin hudûd hâricine çıkarılmaları esbâb-ı istikmâl olunacaktır." Nizamnâmenin tüm maddeleri için Bkz. *İskân Mevzuatı*, Ankara 1936, s. 101- 107.

pılan araştırmalardan sonra Rüstem Azimzade Efendi'nin Küçükkuşu'da validesi ve kız kardeşi yanında iskân edilmesini uygun bulduğunu bildirdi.⁹³

Sonuç

XIX. yüzyıldan itibaren Girit'ten belirli dönemlerde göç etmeye başlayan Müslüman halk, aynı yüzyılın sonunda büyük kitleler halinde Anadolu'ya ve diğer Osmanlı eyaletlerine gelerek buralarda yaşamaya başladı. Girit'ten göç eden Müslümanlar, belki buralara geldiklerinde tekrar anavatanlarına geri dönmeyi düşünmüşler, o eski hayatlarına ve mallarına kavuşmak istemişlerdi. Fakat I. Dünya Savaşı başlamadan Girit'in Osmanlı egemenliğinden çıkıp Yunan egemenliğine girmesiyle bütün hayallerini kaybeden Giritli göçmenler, adada çok az sayıda kalan kardeşlerinin de, Anadolu'ya "mübâdele protokolünün" sayesinde gelmeleriyle birlikte, bütün Giritli göçmenler olarak Anadolu'daki yeni yaşamlarının zorluklarına, düzenine ve iklime alışmaya başladılar.

Girit'te Rumca konuşan ve Anadolu'ya geldiklerinde doğru dürüst Türkçe dahi bilmeyen bazı Giritli göçmenler, mübâdele kapsamında yapılan mal dağıtımında haklarını tam anlamıyla alamamışlardı. Fakat bütün bu Giritli göçmenler, Türk ve Müslüman kültürü altında yetiştikleri için, genel olarak Türk kökenli kabul edilip mübâdele kapsamına alınmışlardı. Rumca konuşmaları ya da Türkçeyi bilmemeleleri Türk kültür yapısını ya da Müslümanlığın görevlerini unuttukları anlamına gelmemekteydi. Gelen Giritli göçmenler yeni yerleştikleri yerlerde zorluk çekseler de, buraları kendileri için "yeni vatan" olarak kabul etmişlerdi. Fakat alışmaları oldukça zaman almış ve Girit'teki yaşamlarını özledikleri de olmuştu.

Ancak yine de yeni vatanlarını benimseyip Girit'i unutmaya başladılar. Geldikleri yerlerde yerli halk tarafından da olumlu ya da olumsuz karşılanmaları Giritli göçmenleri, üzmüş veya sevindirmişti. İlk geldiklerinde kendilerine Türkçeyi bilmedikleri için farklı bakan yerli halkla daha sonra kaynaşan Giritli göçmenler, bu kaynaşmanın yeni vatana alışmalarında kolaylaştırıcı rol oynadığını görmüşlerdi.

Çanakkale bölgesinde de zeytinciliğin ve bağcılığın yaygın olarak Rumlar tarafından yapıldığı bölgeler olan Ayvacık, Küçükkuşu, Lâpseki ve Bozcaada'ya yerleştirilen Giritli göçmenler, buralarda üretimin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için çalışmışlardı. Çeşitli nedenlerle bu bölgelerden ayrılan bazı Giritlilere rağmen geride kalanlar, bu yörelerde zeytinciliğin ve bağcılığın sürdürülmesi bakımından önemli katkılar sağladılar.

93 Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi'nden Çanakkale İskân Müdüriyeti'ne verilen cevap için. Bkz. *BCA, TİGM*, 272. 1.2/ 55. 139. 17., 26 Teşrin-i sani 1927.

Çanakkale merkeze gelip yerleşen Giritli göçmenler ise, genellikle ticaret ve zanaat hayatında etkili olmaya çalıştılar. Mübâdele kapsamında aldıkları arsa, arazi, dükkân ve diğer gayrimenkulleri işleterek Çanakkale'nin ticarî hayatına destek vermişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Belgeleri (HR.)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS)

No: 42/15

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

No: 97/62

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri (Y.)

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

(Y. PRK. TKM)

No: 41/73

2-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Toprak İskân Genel Müdürlüğü (TİGM) :Fon Kodu: 272..0.0.0

No: 272. 1.0/ 2. 13. 7 , 272.1.1/16. 70. 16 , 272.1.1/17.72.1 , 272. 1.1/ 18. 86. 5 , 272. 1.1/ 19. 96. 14 , 272. 1.1/ 19. 96. 36 , 272. 1.1/23.121.10 , 272.1.2 / 43. 59. 31 , 272. 1.2/ 44. 65. 6 , 272.1.2 / 44. 70. 8 , 272. 1. 2 /48. 95. 14 , 272.1.2 / 52. 157. 10, 272. 1.2/ 55. 139. 17 , 272.1.3 / 79. 3. 20 , 272. 1.4/ 76. 28. 31

Muamelât Genel Müdürlüğü (MGM) :Fon Kodu: 30..10.0.0

No: 30.1.0/123.874.30 , 30.1.0/ 123. 877. 5

3-Çanakkale Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi

Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist.

Resmi Yayınlar

Düstur

3. Tertip, C.V, İstanbul 1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Cerideleri

Devre: II, İçtima: I, C.III, Ankara 1968.

Devre: II, İçtima: I, C.II, Ankara ty.

Devre: II, İçtima: II, C. VII/I, Ankara 1968.

Devre: II, İçtima: II, C. IX, Ankara 1975.

Devre: II, İçtima: II, C. X, Ankara 1975.

Çanakkale Valiliği, *1967 Çanakkale İl Yıllığı*, İstanbul.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *İstatistik Yıllığı II-1929*, Ankara 1929.

İskân Mevzuatı, T.C. İskân Genel Müdürlüğü, Ankara 1936.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Ahenk (İzmir)

Hâkimiyet-i Milliye (Ankara)

İleri (İstanbul)

Sada-yı Hak (İzmir)

Tanin (İstanbul)

Dergiler

Ayın Tarihi

Araştırma ve Tetkik Eserler

Adıyeke, A. Nühket, *Girit'in Yunanistan'a İlhakı Sırasında Girit'teki Türkler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988.

Adıyeke, A. Nühket, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Adıyeke, A. Nühket, Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, SAEMK, Ankara 2002.

Andrews, P. Alford, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Türkçe'si: Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul 1992.

Arar, İsmail, *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul 1968.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Demirel, Yücel, "Mübadele Dosyası", *Tarih ve Toplum*, Sayılar: 124-125-126, İstanbul 1994, s. 54-57, 49-52, 56-59.

Dündar, Fuat, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Doz Yayınları, İstanbul 1999.

Eren, Ahmet Cevat "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, S.1, İstanbul 1966, s. 9-16.

Eski, Mustafa, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*, Ankara 1990.

Hatipoğlu, M. Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.

Işın, Mithat, *Tarihte Girit ve Türkler*, T.C. Askeri Deniz Matbaası (374 Sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi İlavesidir), İstanbul 1945.

İnan, M. Rauf, *Mustafa Necati- Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1980.

- Kassab, Sawsan Agha, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetlerine İskan Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. IV, Ankara 1999, s. 697-701.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IX, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Kuran, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, C. II, Takım: 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1973.
- Mustafa Necati Sempozyumu*, (Kastamonu 9-11 Mayıs 1991), Ankara 1991.
- Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, Çev. Halim İnal, Ayraç Yayınları, Ankara 2002.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları C.I (1920-1945)*, T.T.K, Ankara 1983.
- Strauss, Johann, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri", *Türk Tarih Kongresi*(11. Ankara 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 2105-2115.
- Svoronos, N. J., *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları*, Çev. M. Galip, Ankara 1935.
- Şimşir, Bilal N., *Ege Sorunu-Belgeler*, C. II, T.T.K, Ankara 1982.
- Tahmisci-Zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu- İlhan Şahin, Tercüman 1001 Temel Eserler, İstanbul 1977.
- Tukin, Cemal, "Girit", *İA*, IV, İstanbul 1945, s. 791-804.
- Türkdoğan, Orhan, "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXII, 3-4, 1962, s. 140-163 ve XXIII, 3-4, 1963, s.115-136.

Kitap Tanıtımı

Fatma Kılıç Derman, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*,
Libra Yay., İstanbul 2009, 272 sayfa, ISBN: 9786054326037

Mustafa SELÇUK*

Toplumun yarısını oluşturan kadınların cahil ve eğitimsiz olması mutlak surette geride kalanları etkileyecektir. Bu etkileme ilk olarak çocuklardan başlamaktadır. Bu surette ülkenin geleceği için önem arz eden çocukların yetiştirilmesi; eğitilmiş ve okuma yazma bilen anneler tarafından yapılmalıdır ki ülke kültürel anlamda ileriye doğru gidebilsin teması *Kadın* dergisinin vermek istediği fikirlerin başında gelmektedir. II. Meşrutiyetin hemen akabinde Hürriyetin Kâbe'si olarak adlandırılan Selanik'te Örtülü Çarşı'da Asır Matbaası'nda basılan, 16 sayfalık formlardan oluşup 1 kuruşa satılan ve Pazartesi günleri okurları ile buluşan *Kadın* dergisi 30 sayı yayınlanabilmiştir. II. Meşrutiyet döneminin diğer süreli yayınları gibi kısa ömürlü olmuştur. Genç İttihatçı erkekler tarafından 1908 ve 1909 yıllarında çıkartılan dergi; milliyetçi duygularla dopdolu ideal anne ve modern kadının nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın isimli çalışma, *Kadın* dergisinin sistematik olarak incelenmesinden ortaya çıkmıştır. Eser, müellifin 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladığı yüksek lisans tezinin kitaplaşmış halidir. *Kadın* dergisinin tüm sayılarının çevirisi yine müellif tarafından yapılmış ve aynı isimle Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafından Latin harfleriyle yayınlanmıştır.¹

Çalışmanın giriş bölümünde (s. 13-46) *Kadın* dergisinin kimler tarafından ne amaçla ve nerede çıkarıldığı üzerinde durulmuştur. Öncelikle derginin çıkartıldığı merkez olan Selanik'in o dönemki sosyal ve siyasi yapısı incelenmiştir. Selanik şehri nitelikli valiler sayesinde modern bir kent görünümüne kavuşmuş burada açılan bir çok kulüp, lokal ve dernek şehrin kültürel kimliğine renk katmıştır. Selanik şehrinin

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafasel@gmail.com.

1 Fatma K. Denman, (Haz.), *Yeni Harflerle Kadın (1908-1909), İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yay., İstanbul 2010.

kültürel panoraması verildikten sonra dergiyi çıkaran kadronun beslendiği fikir ve kaydettikleri düşünsel aşamalar ifade edilmiş ve aydınların idealleri vurgulanmıştır. Girişte ele alınan diğer bir husus ise modernleşme sürecinden kadınların nasıl etkilendikleridir. Tanzimat reformları ile çıkartılan arazi kanunu neticesinde kız evlatlarının da veraset hakkına sahip olması kadınları etkileyen köklü değişikliklerin ilkiydi. Bunun akabinde eğitim reformları neticesinde Tanzimat’a kadar sadece sıbyan mekteplerine gönderilen kız çocuklarının artık ilkokul üstü eğitim kurumlarına alınmasıyla kadınların basında seslerinin duyulmasına katkı sağlandığına dikkat çekilmiştir. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında kadınların sosyal konumu ile ilgili yazılmış olan birçok eserin olduğu belirtildikten sonra özellikle kadın konusuyla ilgili olan *Kadın*, *Demet*, *Mehasin*, *Kadın Bahçesi*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadınlık*, *Türk Kadını* ve *Kadın Hayatı* gibi dergilerden bahsedilmiştir. Bu yayınların ortak yanı olarak ülkedeki bütün kadınların sesi olmaktan uzak kaldıkları düşüncesinden hareketle bunların sadece üst sınıf Müslüman Türk kadınlarına hitap ettiklerini; bunun neticesinde ise bu tabakadaki kadınların ihtiyaç ve zevklerine göre yayınlar yaptıklarına yazar tarafından işaret edilmiştir.

İlk bölümde ise (s. 47-134) doğrudan *Kadın* dergisi irdelenmiştir. Derginin fiziki özellikleri, görev ve felsefesi, derginin yazar kadrosu ile yazıların içerik ve konuları alt başlıklar halinde incelenmiştir. Derginin isim olarak *Kadın* kelimesini neden seçtiğine dikkat çeken yazar; kadın kelimesinin o güne kadar ev içi hizmetlerinde çalışanlar için kullanıldığını orta ve üst sınıfta ise bu kelimeye karşılık olarak hanım kelimesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Yazar derginin kadın ismini almasında popüler Fransız kültürünün etkili olduğuna vurgu yapmıştır. Fransa’da aynı tarihlerde yayınlanan *Femina* adlı derginin de isim konusunda aynı yaklaşıma dayandığını ve bu dergiye sık sık atıfta bulunarak ondan haberler aktarılmasını da bu düşüncesine örnek olarak vermektedir. Bu bölümde derginin ne zaman çıkarıldığı, hangi gün yayınlandığı, fiyatı ve derginin idari kadrosunda kimler olduğu gibi künye bilgisi verilmiştir. *Kadın*, 30 sayı çıktıktan sonra yayın hayatına son vermiştir. Sebep olarak o dönemde *Kadın*’ın okur kitlesinin ekonomik olarak özgür olmaması ile dergiyi çıkaranların kendi içlerindeki mücadele gösterilmiştir. Ama en önemli unsur olarak tiraj meselesi ön plana çıkarılmıştır. *Kadın*’ın, Jön Türklerin halka ulaşmada kullandıkları yayınlardan biri olduğu için kendisini siyasî, edebî, fennî ve ilmi bir dergi olarak tanımlamasının gerekliliği vurgulanarak onun zengin-fakir gözetmeksizin bütün kadınlara hitap etme gayreti içinde olduğu hususu yazar tarafından özellikle ifade edilmiştir. *Kadın* dergisinin erkek yazarlarının listesi verildikten sonra, erkek yazarların genellikle devlet okullarında okumuş orta sınıf bürokrat veya asker kökenli ailelerden oluştuğu; ancak kadın yazarların ise varlıklı, üst düzey bürokrat ailelerden geldiği ve bunların “konak eğitimi” almış kişiler olduğuna vurgu yapılarak yazarlarının sosyo-kültürel kimlikleri hakkında önemli tespitler yapılmıştır.

İkinci bölüm (s. 135-222) derginin çıkış amacı doğrultusunda yayınladığı makalelerin tahlillerine ayrılmıştır. Bu minvalde kadın nedir? Kadınların vazifeleri, kibarlar ve hizmetçiler, kadın hakları, kadınların eğitimi gibi konular dergide yayınlanan makaleler doğrultusunda izah edilmeye çalışılmıştır. Kadın nedir sorusuna ve kadının etimolojik tahliline geniş yer verdikten sonra kadın sorunun ne zaman ortaya çıktığı üzerinde durulmuştur. Aslında kadınlarla ilgili yazılan birçok konu ve meselelerin erkeler tarafından dile getirildiği bundan dolayı da kadın sorununun bir erkek meselesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Medeniyet algısı olarak kadınların toplum içerisindeki konumu, dergide yayınlanan makalelerin perspektifinde ele alınmıştır. Bu yazılarda kadın haklarına dikkat eden toplumların hayvaniyetten uzak ve insaniyete yakın olacakları; kadının toplumun medeni seviyesini gösterdiği gibi erkeğin de derecesini yükselteceği fikrinin ağır bastığına işaret edilmiştir. Bu tezi kuvvetlendirmek için medeniyet ölçüsünün ne olduğunu sorgulayan bir makalede; medeniyetin, güç-kuvvet, top-tüfek mi yoksa sabun tüketimi mi olduğu sorulmuştur. Verilen enteresan cevaplar medeniyet algısının kadın cihetiyle yeniden ele alınmasını gerekli kılacak gibi gözüküyor. Eğer medeniyet top ve tüfekle olsaydı Fransızların attığı toplarla medeniyetin Faslıların kafasına girmesi gerekirdi. Sabun tüketimi medeniyetin bir ölçütü olsaydı berberlerin medeni bir grup olarak en ön sıralarda yer alması gerekirdi. Kadınlara verilen değer ve duyulan saygı yeterli düzeyde değilse o toplumun medeniyet seviyesi bir “problem” olarak göze çarpmaktadır.

Kadın dergisinin bütün sayıları incelenerek ortaya çıkan bu eser, aynı konuyla ilgili güncel ve çağdaş yazarların eserleriyle de desteklenerek 20. yüzyılın başlarında kadınların sosyal hayatta nerede olduklarını gözler önüne sermektedir. II. Meşrutiyet aydını, yalnızca devleti değil toplumu dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu dönüşümü sağlayacak anahtarın kadınlarda olduğunu gören İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadınlar ile ilgili her türlü sosyal ve iktisadi projeyi desteklemiştir. Bu anlamda basına düşen rol ayrıca vurgulanmalıdır. Tanzimat’tan itibaren devam eden modernleşme olgusu içerisinde kadına biçilen rolü görme ve “yeni kadının” inşasında kadınlara mahsus olarak çıkartılan kısa ömürlü bir derginin önemini anlamak için bu derginin sistematik analizi dikkate değer bir çalışmadır. Aynı zamanda bu çalışma bir asır önce yaşamış kadınların problemleri ile günümüz kadınının yaşadığı hayat arasındaki benzerlikleri karşılaştırma imkânını sunmaktadır.